

ЧЛАНЦИ

Павле МИЛОШЕВИЋ

ОПЕРАЦИЈЕ ИСТОЧНОГ ОДРЕДА ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ У САНЦАКУ, ГОРЊЕМ ПОЛИМЉУ И МЕТОХИЈИ 1912 ГОДИНЕ*

Запосиједањем Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске за дуже вријеме је одложена свака акција Србије и Црне Горе да се прошире у том правцу. Та околност представљала је довољан разлог да се оне у национално-ослободилачким плановима више заинтересују за територије које су се и даље налазиле под турском управом. Такву оријентацију условљавали су унутрашње стање у Турској и положај немухамеданских народа у њој. Турска је све више падала у анархију и није показивала ни воље ни снаге да се питање хришћана повољно ријеши. Цариградски центар није имао ранијег ауторитета, па је власт у

* Овај рад се објављује поводом шездесетогодишњице првог балканског рата. — Нап. ред. Источни одред није до сада посебно научно обрађиван. О њему се говорило у склопу општих операција црногорске војске у рату с Турском 1912. године. Најзначајнији рад те врсте свакако је дјело Митра Ђуришића *Први балкански рат 1912—1913 (операције црногорске војске)* (Београд, 1960). Нешто података о раду овог одреда има и код Живка Г. Павловића *Опсада Скадра 1912—1913* (Београд, 1926) и Божидара С. Вуковића *Рат Црне Горе против Турске и Бугарске 1912—1913. и рад Црне Горе на унији и сарадњи са Србијом* (Цетиње, 1971. — издање аутора). И Величко М. Бојовић објавио је у „Ратнику“, у свескама за август и септембар 1933. године *Операције Источног одреда црногорске војске 1912*; међутим, овај рад није писан на основу архивске грађе и више је хроника мемоарског карактера, па, иако веома значајан, није без грешака и нетачности које радове такве врсте по правилу прате.

Ми смо сматрали за потребно да посебно обрадимо Источни одред у првом балканском рату, јер он то по свом значају и улози коју је имао заслужује, а нарочито стога што је у раду употријебљен не мали број значајних и досад непознатих докумената који омогућују да се ово питање боље сагледа и одређеније истагне. Поред војних дејстава, радом су обухваћена и друга важна питања; као: припреме за рат на сјеверној граници, снабдијевање Одредом, успостављање војних и цивилних власти у ослобођеним крајевима и друго о чему у претходним радовима није говорено.

Прекогарски или, другачије називан, *Тарски одред* (одјељење Источног одреда које је оперисало на правцу Пљеваља) није добио мјесто у нашем раду. О њему је посебно расправљао Никица В. Кнежевић у раду *Ослобођење Пљеваља 1912.* (Пљевља, 1971. — издање аутора). Рад овог одјељења дотицали смо само толико да би се боље сагледала цјелина, али и тада у најнужнијој мјери.

провинцијама била препуштена самовољи локалне администрације и нахођењу појединаца. Посебно је неповољан био положај немухамеданских поданика у европским вилајетима. У таквој ситуацији, која је наговјештавала покрет ширих размјера као реакција на постојеће стање, дошло је неочекивано до промјена у Турској. Путем преврата 1908. године власт су узели Младотурци. Они су прогласили устав и најавили обиман реформни програм који би подједнако задовољио све поданике Царства, без разлике на вјерске и националне противности. Нови режим, међутим, не само да није озбиљно покушао да среди прилике у Турској, већ је својим поступцима изазвао још већу несигурност и анархију. Немајући сигурног ослоња у држави, Младотурци су почели да га стварају завођењем отоманизације. Талас нових побуна поново је захватио земљу. Нарочито озбиљни покрети јавили су се међу Албанцима, у Доњим Васојевићима и Старој Србији.¹ Они су ускоро прерасли у отворене побуне и оружане устанке, који су, уз неке спољне околности, без сумње убрзали рад на стварању балканског савеза и означили увод у први балкански рат, који је довео до слома Османског царства у Европи.

*

Црна Гора, као и друге балканске државе, није могла остати пасивна према немирима који су тада потресали Турску. Непосредно заинтересована за судбину хришћанског живља у сусједству, она је била ријешена да се директно умјеша у догађаје. Поред национално-ослободилачких, Црну Гору су при том руководили и економски разлози. Истиснута из Херцеговине, економски неразвијена и по природи пасивна земља, она је свој даљи опстанак видјела у проширењу у Новопазарском Санџаку, сјеверној Албанији и Метохији. Како из економских тако и војних потреба, њу је посебно привлачила скадарска околина са Скадром као привредним средиштем сјеверне Албаније. За остварење територијалних компензација на рачун албанске територије Црна Гора се брижљиво припремала. Она је будно мотрела на догађаје који су се тамо дешавали и настојала да искористи повољну прилику да на њих утиче и обрне их у своју корист. Директним мијешањем у албанска питања, потпомагањем а често и изазивањем побуна, она је уочи рата с Турском 1912. године успјела да озбиљно ослаби, па чак у извјесној мјери и истисне до тада веома јак аустроугарски утицај у скадарској Малесији, а уздигне свој углед и престиж код албанског живља више него икад раније. То су биле предакције које су имале за циљ да се створи потребан простор који би за повољну прилику која се очекивала омогућио остварење територијалних захтјева у сјеверној Албанији. Своју ријешеност да дубље закорачи у Албанију

¹ Владимир Ћоровић, *Борба за независност Балкана*, Београд 1937, 143.

Црна Гора је темељила на историјској традицији и „праву“ које је доводила у везу са догађајима из предосманског периода балканске историје. Истина, у томе је било више романтике и пророчке жеље него реалне основе. Епски мотиви били су у ствари спољни симболи у остваривању једног конкретног војно-политичког и привредног програма, који је Црну Гору тренутно највише занимао. Уистину, за њу је више значило у привредном погледу домоћи се скадарске околине са дијелом Приморја, него се и знатније проширити у Новопазарском Санџаку и Метохији, а чинило јој се да за обоје истовремено нема довољно снаге. Ти разлози били су присутни и приликом разматрања ратног плана и доношења коначне одлуке о распореду трупа за рат против Турске 1912. године, када је главнину своје војске упутила ка Скадру и Сјеверној Албанији, а тек једну трећину у Новопазарски санџак и Метохију.²

Међутим, жеља Црне Горе да се домогне дијела Албаније није у њеним ослободилачким плановима умањила интересовање за судбину Новопазарског Санџака, Доњих Васојевића и Метохије. Напротив, тамо је било усмјерено тежиште њеног националног рада и бодрена. Били су у питању централне области средњовјековне српске државе и класична мјеста њене прошлости. Његована историјска традиција била је веома јака и притискивала је мистичном снагом више нараштаја да испуне „национални завјет“ и ослободе те области турског ropства. Пјевало се о Призрену и немањићкој слави. Неодољиво је исписана дужност да се тамо оружаном пољом и притекне браћи у помоћ. За ту идеју није био мање одушевљен ни сам краљ Никола, који је још као млад књаз „пјесмом наговјештавао тај знаменити дан“.³

Међутим, Црна Гора без ослонца и помоћи више њих или бар једне балканске земље није могла сама остварити свој национални програм. Свјесна те чињенице, она се до избијања рата са Турском углавном ограничила на потајно изазивање нереда и побуна међу увијек на отпор спремним албанским становништвом, на појачање националног рада у сусједству и формално очување мира на граници — како би код европске јавности изазвала утисак о својим добрим намјерама да се ред одржи.⁴

Настојање Црне Горе да се до погодног момента уздржава од сваке крупније акције није, међутим, зависило само од ње саме. Талас младотурског фанатизма био је захватио најудаљеније дјелове Царства. Његове штетне посљедице ускоро су се ојестиле и у сусједству Црне Горе. Насиља над српским становништвом у Санџаку, Метохији и Доњим Васојевићима одвећ су била узела маха. Укинута су раније повластице које су поједини кра-

² Ж. Г. Павловић, н.д., 53—54.

³ *Цетињски вјесник*, бр. 77 од 26. септембра 1912.

⁴ Новица Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи балканског рата (1908—1912)*, Историјски записи, св. 3—4, Титоград 1962, 485—515.

јеви уживали. Заведена је обавеза служења у турској војсци и за немухамеданске поданике. Српске школе и друге просвјетне установе и организације већином су распуштене, а њихов рад забрањен. Убиства, паљевине и пљачке били су најобичнија појава.

Најизразитији отпор таквој политици јавио се у Албанији и Доњим Васојевићима. Народ није пристао да се мири са новом управом и дигао се на устанак. У Доњим Васојевићима и прије тога била је развијена тежња за ослобођењем и присаједињењем Црној Гори. Она је сада још снажније изражавана. Покрет за ослобођење Доњих Васојевића озбиљно је забринуо турске власти. Стога је беранска нахија неколико година уочи рата проглашена за „асије“ и стављена под војну управу.⁵ Тиме је положај српског живља у беранском крају постао неподношљив и веома неизвјестан. Слично стање владало је и у сусједном Санџаку. Поред оружаног отпора, долазило је и до масовног одметања српског становништва из тих крајева и његовог бјежања у Црну Пору.

Црногорска влада настојала је да се питање Доњих Васојевића и Санџака ријеши дипломатским путем и споразумно са Турском. Више пута долазило је до састанака мјешовитих црногорско-турских комисија, са циљем да се настали спорови изгладе и мир очува. Ниједан такав покушај, међутим, није дао трајније резултате. Турске власти се нијесу придржавале договора, па је све остајало по старом. Народ у беранској нахији, поучен ранијим искуством, с правом је вјеровао да Турци неће поштовати обавезе о завођењу реда, па је ријешило да не предаје оружје и да до краја истраје. И заиста, оружјани отпор народа у Доњим Васојевићима трајао је с незнатним прекидима све до балканског рата, када је овај крај дефинитивно ослобођен и присаједињен Црној Гори. Шире гледано, покрет Срба у беранској нахији био је локалног карактера и није се проширио на остало српско становништво у Санџаку. Ипак, он је, послјије Албаније, представљао најизразитији отпор младотурској политици у европском дијелу Турске.⁶

Плашећи се већих нереда у Доњим Васојевићима и Санџаку, Турска је у лето 1912. године појачала своје гарнизоне у Беранама, Плаву, Гусињу, Пљевљима и Бијелом Пољу, као и посаде у караулама. Примијећено је појачано кретање кордона дуж границе, укопавање артиљерије и прављење утврда.⁷ Упоредо са тим долазило је до чешћих инцидената дуж граничне линије. Један од познатијих десио се у јулу те године код Мојковца. Тим поводом стављена је у приправност Колашинска бригада са дјеловима Горњовасојевићке и Дурмиторске бригаде. Вој-

⁵ Исто, 498.

⁶ Исто, 499.

⁷ В. М. Војовић, н.д., (Ратник за август 1933), 64; Цетињски вјесник бр. 64 од 11. августа 1912.

ска је порушила једну турску караулу подигнуту на црногорском земљишту а посаду последије жестоког отпора поубијала.⁸ Када се сазнало за догађаје код Мојковца, на границу је хитно упућен бригадир Јанко Вукотић, са задатком да заведе ред, поведе истрагу и утврди узроке који су довели до инцидента. По признању мојковачког мудира кривица је била на страни Турака. Међутим, турски посланик на Цетињу Рустем Алфред-беј није се задовољио налазом комисије и образложењем које је у вези са тим добио од црногорске владе, па је 8. августа напустио Црну Гору.⁹

Непосредно по догађају код Мојковца дошло је до крвавих нереда у Доњим Васојевићима. Народ се поново дигао на устанак. Нејач се разбјежала по планинама, а дијелом ускакала у црногорску границу. Турске трупе из Берана, уз помоћ башибозука из рожајске и пећке нахије, спалиле су више села на десној, а дјелимично и на лијевој обали Лима. Том приликом спален је манастир Ђурђеви Ступови са школом и манастирским конаком.¹⁰ 15. августа извршен је бруталан покољ сељака у Доњој Ржаници код Берана, у коме је страдило око 30 особа а село је запаљено.¹¹

Најновији догађаји у беранској нахији изазвали су код сусједног становништва у црногорској граници најмучнији утисак. Пограничне власти нијесу биле више у могућности да контролишу ситуацију и задрже добровољце да на своју руку не упадају у турско земљиште. Устаници из беранске нахије, потпомогнути добровољцима из Црне Горе, порушили су у августу све турске карауле од Поља Колашинских до Шекулара. Посада тих караула — уколико није поубијана — склонила се у сусједне гарнизоне.¹²

*

Општа ситуација наговјештавала је скори рат са Турском. Црна Гора тада и сама појачава своју активност на граници, настоји да изазове још веће нереде и тиме оправда повод за рат. Тим прије што су се договори око склапања балканског савеза успјешно одвијали и приводили крају. Своју спремност да заштити интересе својих сународника у Турској и уклони несносно стање у Доњим Васојевићима и Санцаку, Црна Гора је још прије чувеног покоља у Доњим Васојевићима на недвосмислен начин ставила до знања великим силама. 10. августа она се обратила посебном нотом потписницима Берлинског уговора да онемогуће „неиздрживо стање“, истичући да ће она „у свакој при-

⁸ Н. Ракочевић, н.д., 509.

⁹ Цетињски вјесник, бр. 59 од 25. јула 1912; Исто, бр. 60 од 1. августа 1912; Глас Црногорца, бр. 32 од 28. јула 1912.

¹⁰ В. М. Бојовић, н.д., 64.

¹¹ Цетињски вјесник, бр. 70 од 1. септембра 1912.

¹² В. М. Бојовић, н.д. 64.

лици послушати пријатељске савјете великих сила, али у случају да велике силе не предузму енергичне мјере за праведно и дефинитивно рјешење изнесеног питања, Црна Гора ће ступити у одбрану својих права, без обзира на то какве и колике ће је жртве коштати“.¹³

Црна Гора није имала илузија да ће велике силе озбиљно узети у разматрање њен формалан захтјев за завођењем реда, па је отпочела припреме за рат који је сада по сваку цијену жељела. Пограничним комесаријатима издате су наредбе да наоружавају српско становништво пребјегло из пограничних каза којег је нарочито почетком септембра био велики број. У духу те наредбе свим способним за оружје раздијелене су пушке дуж граничне линије. Доњовасојевићима који су водили тешке борбе у околини Берана такође је упућено модерно оружје из Црне Горе, са групом официра за извођење обуке.¹⁴ Становницима села Прошћења, Вашкова и Пренђана дозвољено је да пређу на лијеву обалу Таре, формирају своје јединице и чекају у приправности на граници. Помоћу из Црне Горе и подршком усташа из беранске нахије организована су и нека села дубље у Санџаку, као Брзава и Фемића Крш, која су уочи рата такође водила борбу са Турцима.¹⁵

Очекујући скори рат са Турском, Црна Гора је још у току лjeta обавила дјелимично мобилизацију својих граничних батаљона. Истовремено извршено је примикање дијела артиљерије ка сјеверној и источној граници. То су биле неке батерије које су се од времена анексионе кризе налазиле на положајима према Аустро-Угарској.¹⁶

Истина, то су биле само дјелимичне припреме, које су имале за циљ да се ојача граница, а у првом реду олакша извођење опште мобилизације кад за њу буде дат знак. Прилика за то се указала ускоро. На глас да је Турска у другој половини септембра ставила неколико румелијских дивизија у приправност, Црна Гора је 1. октобра издала наредбу о мобилизацији цјелокупне војске. Вијест о мобилизацији, с обзиром да се рат са Турском одавно желио, изазвала је у народу велико одушевљење. То је омогућило да се мобилизација заврши за свега неколико дана. Одзив обавезника био је изванредан. Војним командама и штабовима јављала су се чак и дјеца, као и људи у дубоким подинама које није било могуће узети ни у позадинске јединице. Постојала је опасност да се парализу администрација и остале позадинске установе, јер је свако желио да иде на фронт.

¹³ Архив Историјског института СР Црне Горе (даље: АИИ—ЦГ), ф. бр. 57.

¹⁴ Н. Ракочевић, н.д., 515.

¹⁵ Исто.

¹⁶ М. Ђуришић, н.д., 59.

Само примјеном енергичних и строгих мјера до тога није дошло. За случај „бјежања у војску“ били су надлежни војни судови а казне су биле прилично оштре.

Остале припреме везане за опрему и снабдијевање војске такође су обављене уредно и без већих мањкавости иако су отпочеле тек два дана послје издавања наредбе за мобилизацију. До толиког закашњења дошло је због тога што се све до 3. октобра није знао распоред војске за случај рата са Турском. Тек тога дана на сједници ратног савјета, утврђен је дефинитивно ратни план. Тада је и формиран Источни одред црногорске војске који је добио задатак да оперише у Санџаку, Горњем Полимљу и Метохији. Зависно од тога раније се није могло предузети ништа одређеније у погледу његовог снабдијевања и стварања довољних залиха на сјеверној граници. Бригадир Јанко Вукотић командант црногорске источне војске тек послје поменути сједнице ратног савјета био је у могућности да предузме потребне мјере за снабдијевање војске и попуну магацина у Колашину и Краљима код Андријевице на које се одред ослањао.

С обзиром на економске прилике и финансијско стање земље изузев наоружања, које је раније набављено из средстава државе, остали терет око опреме и издржавања војске пао је на народ. Истина, у државним магацинима налазила се извјесна количина хране, углавном из увоза. Међутим, те су залихе биле недовољне и могле су да истрају свега неколико дана. Сиromaшина црногорска каса није била у стању да обезбједи прехрану војске, па се прибјегло реквизицији као једином извору. На тај начин је набављена довољна количина стоке за клање. Од народа су набављена и сва товарна и запрежна грла за потребе коморе и артиљеријских јединица.

Реквизиција добара из народа вршена је зависно од територијалне припадности појединих одреда на које се црногорска војска у рату са Турском дијелила. По капетанијама биле су формиране специјалне и овлашћене комисије, које су вршиле процјену и издавале реквизиционе признанице. Стока, жито, сијено и друга добра која су узимана од становништва упућивани су на границу и стављани на располагање војсци.

Пошто је до објаве рата преостајало свега неколико дана, бригадир Ј. Вукотић је 3. октобра издао више наредаба обласним управама у Колашину, Андријевици и Никшићу, са које се територије Источни одред углавном снабдијевао, да ове хитно наредбе одговорним властима да путем реквизиције прибаве извјесне количине хране за војску и стоку. Тако је Обласној управи Колашин наређено да реквирира у живој стоци 31.000 кг меса, и то: 10.000 из капетаније горњоморачке, 6.000 из доњоморачке, 7.000 из ровачке, и по 4.000 из липовске и колашинске. У наредби је посебно скренута пажња да се предвиђена количина меса из капетанија липовске и колашинске прикупи до 5. октобра, а из ос-

талих најкасније до 7. истог мјесеца.¹⁷ Истовремено је Обласној управи Андријевица издата наредба да реквизира на свом подручју 16.000 кг меса у ситној и крупној стоци, с тим да се реквизирана стока прикупи у Краљима ближе Андријевици најкасније до 6. октобра.¹⁸ Од Обласне управе Никшић такође је тражено да се хитно путем реквизиције набави 48.000 кг меса, и то по 12.000 кг из четири дурмиторске и пивске капетаније. Предвиђену стоку за клање требало је прикупити у околини Боана до 10. октобра. Накнадном депешом наређено је да се један дио те стоке упути у Колашин, да би се 8. октобра хитно наредило њено упућивање у Поља Колашинска, јер се тога дана главнина Одреда налазила на Тари према Мојковцу.¹⁹ Обласна управа у Никшићу извјестила је 9. октобра Вукотића да је један дио стоке већ стигао у Поља а да ће преостала бити ускоро упућена.²⁰ Осмог октобра Вукотић је наредио Обласној управи Колашин да још у току дана пошаље из Колашина у Штитарицу 20.000 кг меса и „што је више могуће брашна“.²¹

Коморским батаљонима и артиљеријским јединицама које су пристизале у бригадна средишта или су биле у покрету ка граници, почев од 6. октобра издавана је храна. Дан или два касније то је рађено и за осталу војску. Исхрана је врхена на терет реквизираних средстава као и залиха које су се налазиле у државним магацинима. На сваког војника требовано је дневно „кило урметиновог хљеба“, пола килограма меса и 10 грама соли. По запрежном грлу требовано је 10 кг сијена на дан, а као допуна у исхрани стоке у нерадним данима коришћени су пашњаци и ливаде, јер „ничију брањевину ради паше не треба штедјети“.²²

Међутим, довољна количина хране за људе и стоку није на вријеме обезбијеђена. У првом реду, државни магацини у Колашину и Андријевици имали су само незнатне резерве пшеничног и кукурузног брашна, од којег су справљани војнички хљебови. Оне су биле недовољне да и за краће вријеме подмире потребе релативно великог броја људи који се уочи објаве рата прикупио на том простору. У магацинима у Андријевици, по обавјештењу обласног управитеља Јована Пламенца, било је 5. ок-

¹⁷ АИИ—ЦГ, Источни одред у I балканском рату, Наредба бригадира Ј. Вукотића Обласној управи Колашин, бр. 6 од 20. септембра 1912.

Напомена: С обзиром да је чланак рађен готово искључиво на основу архивског фонда: Источни одред у I балканском рату, који се чува у Архиву Историјског института Црне Горе, даље нећемо наводити основни фонд, већ само докуменат када се ради о овом фонду.

¹⁸ Ј. Вукотић, — Обласној управи Андријевица, наредба бр. 7 од 20. IX 1912.

¹⁹ Ј. Вукотић — Обласној управи Никшић, наредба бр. 4, без датума; Исто, бр. 26 од 22. септембра 1912; Исто, од 25. септембра 1912.

²⁰ Обласна управа Никшић — Ј. Вукотићу бр. 3429 од 26. септ. 1912.

²¹ Ј. Вукотић — Обласној управи Никшић 25. септембра 1912.

²² Ј. Вукотић — Команди дивизије Колашин, наредба бр. 8 од 20. септембра 1912.

тобра свега 22.088 кг жита и 2.000 кг брашна.²³ Немамо баш сигурних података из којих би се видјела укупна количина државног жита која се налазила тих дана у Колашину, али је више него сигурно да га није било много. То се види из више наређења бригадира Вукотића, који је на неколико дана уочи објаве рата стално пожуривао допремање веће количине жита и брашна у Колашин и Андријевицу из унутрашњости земље, углавном из Подгорице. Он је био свјестан чињенице да свако одлагање и недовољно дотурање хљеба за војску може озбиљно омести, па чак и одложити покрет трупа ка граници, што би макар и за краће вријеме било незгодно и веома непопуларно. Морало се, зато, радити брзо и тиме надокнадити пропусте који су раније учињени.

Имајући то у виду, Министарство војно са Цетиња наредило је Обласној управи у Подгорици да изађе у сусрет потраживањима команданта Источног одреда и стави му на располагање све „што буде могуће“. Знајући за то наређење, бригадир Вукотић се 4. октобра обратио Обласној управи у Подгорици да ова нареди да се на „петнаест добрих кара“ превози „урметиново“ брашно за Лијеву Ријеку.²⁴ Накнадном наредбом он је сјутрадан наредио Управи у Подгорици да упути теретним аутомобилом 5.000 кг пшеничног брашна директно у Колашин. Истовремено је из Колашина послато неколико људи са 50 коња да се жито које је раније стигло у Лијеву Ријеку претјерује за Колашин и хитно меље, а брашно из Лијеве Ријеке да се шаље у Андријевицу, за потребе Горњовасојевићке бригаде. Наредбом од 6. октобра стављено је обласним властима у Подгорици у дужност да ангажују теретни аутомобил којим би се до даље наредбе свакодневно превозило брашно из Подгорице у Андријевицу.²⁵ У међувремену је у Лијеву Ријеку допремљено 33.600 кг брашна и 77.780 кукуруза.²⁶ Управник царинарнице из Лијеве Ријеке Р. Поповић обавијестио је бригадира Вукотића о приспјелој количини брашна и жита, истовремено тражећи упутство о томе коју количину и у ком правцу да пошаље.²⁷ Поповићу је 7. октобра наређено да све залихе из Лијеве Ријеке хитно шаље у Колашин, а „ако сте што данас послали за Андријевицу пошаљите улака да окрене у Колашин. Све каре које одовуд наилазе, било од Андријевице било до Колашина, употријебите на пренос брашна и жита за у Колашин и ниједном ма под каквим изговором не дозволите да мимоиђе Лијеву Ријеку, ако нема писменог акта“²⁸ — стајало је у Вукотићевом наређењу. Оцјењујући да су

²³ Јован Пламенац — Ј. Вукотићу, 22. септембра 1912.

Ј. Вукотић — Обласној управи Подгорица 23. септембра 1912.

²⁴ Ј. Вукотић — Обласној управи Андријевица 21. септембра 1912.

²⁵ Ј. Вукотић — Обласној управи Подгорица 23. септембра 1912.

²⁶ Р. Поповић — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 506 од 23. септембра 1912.

²⁷ Исто.

²⁸ Ј. Вукотић — капетанском суду Л. Ријека, 24. септембра 1912.

приспјеле количине намирница за војску биле још недовољне, бригадир Вукотић је наредио Управи царинарнице у Подгорици да испита могућност како би се обезбиједило неколико камиона за превоз брашна и жита у Колашин.²⁹

Немамо потпуних података и збојих би се видјела укупна количина жита и брашна која је тих дана непосредно пред рат транспортована на сјевер за потребе Источног одреда. Али, с обзиром на број људи који је стајао под Вукотићевом командом, она је морала бити знатна. Зна се да су биле набављене приличне количине кукуруза, јер је од кукурузног брашна углавном и справљан хљеб за војску, а пшеничног је употрјебљавано само десети дио, понекад и мање.³⁰

Допремом жита и брашна у Колашин и Андријевицу, уз резерве које су се тамо већ налазиле, обезбијеђена је за прво вријеме довољна количина хљеба, јер се војска по преласку границе прихрањивала из локалних средстава становништва и из заплијењених турских магацина, а понешто је добијано и од куће.

Упоредо са издавањем наредаба да се жито што прије и у већим количинама свакодневно транспортује на границу, управним властима и војним командама у Андријевици и Колашину наређено је да се све приспјеле пошиљке жита хитно мељу и да се обезбиједи довољан број пећи и људи за печење хљеба.³¹ Тај посао, међутим, није било једноставно обавити, посебно у погледу печења хљеба.

У ондашњем Колашину радило је шест пекара за потребе војске. Због недостатка за тај посао довољног броја упућених људи, оне су могле испоручити на дан највише 3.000 кг хљеба, што је било сасвим недовољно. Обласни управитељ у Колашину сердар Јовићевић обавијестио је бригадира Вукотића о капитуцету и стању пекара у вароши. Јовићевић је молио да се на сваки начин поради како би се обезбиједило још шест пекарских радника „отуд“ и упутило у Колашин. Ако би се том захтјеву изашло у сусрет, сердар Јовићевић напомиње да би постојеће пекаре могле испоручивати око 5.000 кг хљеба дневно.³² Та количина била би довољна да подмири потребе војске.

Поводом извјештаја из Колашина о стању пекара, Ј. Вукотић је 6. октобра наредио Обласној управи Никшић да из тамошњих пекара обезбиједи не шест, колико је тражио сердар Јовићевић, већ 10 пекарских радника и да их са сигурним водичем хитно упути у Колашин. Скренуо је пажњу да пекари морају би-

²⁹ Ј. Вукотић — Управи царинарнице Подгорица, без датума.

³⁰ Ј. Вукотић — Обласној управи Колашин, наредба бр. 27 од 22. септембра 1912.

³¹ Ј. Вукотић — Обласној управи Андријевица, наредба бр. 38 од 22. септембра 1912; Ј. Вукотић — Обласној управи Андријевица бр. 18, без датума.

³² Сердар Ј. Јовићевић — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 2059, без датума.

ти у Колашину већ сјутрадан прије подне, гдје ће се ставити на располагање Обласној управи.³³ Управа из Никшића обавијестила је бригадира Вукотића да је истог дана, како је наређено, упућена за Колашин група од 10 пекара и да их предводи жандарм Томан Бојић „који је вјешт најпречим путем“.³⁴

Било је нужно обезбиједити и потребне резерве за прехрану стоке у коморским батаљонима и артиљеријским јединицама, јер држава раније није готово ништа предузимала у том погледу. Углавном, морала се набавити довољна количина сијена и нешто зоби, пошто се до ње теже долазило. У вези са тим, командант Источног одреда наредио је 3. октобра Обласној управи у Андријевици да смјеста реквизира хиљаду квинтала сијена у капетанијама преко Трешњевица изузев величке, с тим да се од те количине 400 квинтала претјера у Краље, 400 код команде бригаде у Андријевици и 200 квинтала у Полимље. Посебно је наглашено да сијено мора бити ускладиштено у назначеним мјестима најдаље до 6. октобра увече — „па да ће га жене приносити“. По претјеривању сијена Управа је била дужна да све коње из те области стави на располагање команданту Горњовасојевичке бригаде, који ће их употријебити за комору и вучу артиљерије. Независно од предње количине, 30.000 кг сијена требало је обезбиједити у Лијевој Ријеци и 10.000 кг у Матешеву, као успутним станицама, за потребе запрета у пролазу.³⁵

Сјутрадан, 4. октобра, бригадир Вукотић издао је обласним управама у Андријевици и Колашину наређење да се на било који начин постарају да набаве бар 40.000 кг зоби, од чега 30.000 кг у Андријевици а остало у Колашину. Ако се, пак, та количина не би могла обезбиједити на подручју тих области, сугерирано је да се покуша набавити један дио куповином из преко границе. За случај да управе не располажу потребним средствима, речено је, нека се обрате за помоћ Министарству војном на Цетињу.³⁶

Обласној управи у Никшићу такође је наређено 3. октобра да на подручју Пиве и Дурмитора набави реквизицијом 100.000 кг сијена које ће прегнати у Колашин до 8. октобра. Управа је била дужна да ступи у везу са командом дивизије у Колашину и уреди послове око ускладиштења сијена и испоруке коња у коморске батаљоне.³⁷

Истовремено са допремањем провијанта у Колашин и Андријевици рађено је и на прегону неких батерија из унутрашњости на сјеверну границу. Заправо, приликом размишљања о сна-

³³ Ј. Вукотић — Обласној управи Никшић, наредба бр. 23 од 22. септембра 1912.

³⁴ Ж. Никчевић — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 23, од 22. IX 1912.

³⁵ Ј. Вукотић — Обласној управи Андријевица, наредба бр. 2 од 20. септембра 1912.

³⁶ Ј. Вукотић — Обласној управи Колашин 21. септембра 1912; Ј. Вукотић — Обласној управи Андријевица од истог дана; Ј. Вукотић — командиру Пламенцу 25. септембра 1912.

³⁷ Ј. Вукотић — Обласној управи Никшић, наредба бр. 1 од 20. IX 1912.

зи и саставу појединих одреда уочено је да, с обзиром на његов задатак, Источни одред треба ојачати извјесним бројем батерија са одговарајућом количином муниције ван састава IV дивизије од које је овај са Дурмиторском бригадом био и формиран. У слагалиштима у Колашину и Краљима код Андријевице није било довољно топовске муниције, посебно не за оне батерије које ће пристићи са стране. Топове са прибором и одговарајућом муницијом требало је за кратко вријеме допремити из слагалишта у Никшићу, Подгорици и Спужу.

Четвртог октобра бригадир Ј. Вукотић наредио је артиљеријском командиру Луки Поповићу и артиљеријским капетанима Ђоку Перовићу и Петру Вујовићу из Треће дивизије да „са својим батеријама“ крену, и то Поповић и Вујовић преко Даниловграда, Биоча и Матешева за Андријевицу, гдје су требали да стигну 10. октобра, а Перовић преко Крнова, Јаворја и Вратла у Колашин до 7. истог мјесеца.³⁸ Истог дана из Никшића је потврђен пријем наређења за покрет артиљерије, али је Л. Поповић упозорио бригадира Вукотића да ће се каснити са часом поласка артиљерије коју је требало вући колским путем преко Лијеве Ријеке. Као разлог навео је то што одговорне власти у Никшићу нијесу на вријеме обезбиједиле довољан број запрега за вучу топова и утовар муниције из слагалишта у Спужу.³⁹ Будући да се и без тога изгубило прилично времена, Вукотића је забрињавало свако ново, па и најмање закашњење. Стога је командир Ј. Поповићу поново наредио да маршују што се прије може само како не би „подавили коње и волове“ и да га лично обавјештавају о кретању са свих успутних станица куда буду пролазили.⁴⁰

Батерије из Никшића упућене су за Андријевицу тек 6. октобра прије подне.⁴¹ Два дана касније, капетан Вујовић јавио се бригадиру Вукотићу из Лијеве Ријеке, а 10. октобра га је обавјестио да је стигао у Андријевицу са шест топова и „доста тавара муниције“.⁴²

С обзиром на готово искључиво товарну црногорску комору, ишло је тешко и са допремањем артиљеријске муниције из унутрашњости у Колашин и Андријевицу. Бригадир Вукотић је у поменутом наређењу захтијевао да се уз топове утовара и што већа количина муниције за њих. Истог дана када су батерије из Никшића кренуле на пут, он се обратио Министарству војном

³⁸ Ђ. Перовић — Ј. Вукотићу, без датума; Ј. Вукотић — командиру Л. Поповићу од 22. септембра 1912.

³⁹ Л. Поповић — Ј. Вукотићу 23. септембра 1912.

⁴⁰ Исто; Л. Поповић — Ј. Вукотићу 24. септембра 1912; Ј. Вукотић — Л. Поповићу 22. септембра 1912.

⁴¹ П. Вујовић — Ј. Вукотићу 23. септембра 1912.

⁴² П. Вујовић — Ј. Вукотићу 25. септембра 1912; П. Вујовић — Ј. Вукотићу 27. септембра 1912. (Батерија којом је командовао Л. Поповић накнадном наредбом Министарства војног враћена је с пута за Андријевицу и придодата Зетском одреду).

да нареди Обласној управи и команди дивизије у Никшићу да ставе на располагање Управи никшићког слагалишта 10 кара за превоз топовске муниције у Андријевицу.⁴³ Не чекајући одговор Министарства, он је са својим захтјевом упознао надлежну команду и Обласну управу у Никшићу.⁴⁴ Међутим, Обласна управа га је извијестила 7. октобра да не располаже превозним средствима, јер су све њене каре по ранијем наређењу Министарства војног упућене за потребе Обласне управе у Подгорици, гдје су се и даље налазиле.⁴⁵ Накнадном депешом од истог дана Вукотићу је јављено да су у међувремену из Подгорице стигла двоја теретних кара пиваре „Оногошт“, на која је из слагалишта у Никшићу утоварена муниција за топове и упућена у Андријевицу.⁴⁶

Плашећи се да због недостатка превозних средстава магацин у Андријевици остане непогуњен, бригадир Вукотић је 4. октобра преко команде Друге дивизије наредио артиљеријском поручнику Марку Маркушу да се јави Обласној управи у Подгорици, која ће му ставити на располагање 6 кара за превоз муниције за топове. Њему је такође наређено да са товарима хитно крене за Андријевицу, гдје је дужан стићи до 7. октобра.⁴⁷ Обласна управа у Подгорици била је у три маха замољена од бригадира Вукотића да изађе у сусрет поручнику Маркушу и стави му на располагање материјал који буде тражио.⁴⁸ Накнадном наредбом преко команде дивизије у Подгорици наложено је Управи војног слагалишта у Спужу да поручнику Маркушу изда 625 артиљеријских метака за брзометне брдске топове са упаљачима, којих у Подгорици није било.⁴⁹

Очекујући да ће послови око превоза муниције из Подгорице и Никшића сувише каснити, Вукотић је у међувремену наредио Обласној управи у Колашину да ова нареди Управи војног слагалишта на Брези и Вилића брду да се на троја кара свакодневно прегони муниција за топове из Колашина у Краљево.⁵⁰

Као што се види, са топовском муницијом најгоре је стајало слагалиште у Краљима, из којег се онабдијевала Горњовасојевићка бригада а дијелом и усташе у берањској нахији. С обзи-

⁴³ Ј. Вукотић — Министарству војном, молба бр. 45 од 23. септембра 1912.

⁴⁴ Ј. Вукотић — Обласној управи Никшић, наредба бр. 41 од 23. септембра 1912; Ј. Вукотић — Команди дивизије Никшић, наредба бр. 42 од 23. септембра 1912.

⁴⁵ Ж. Никчевић — Ј. Вукотићу 24. септембра 1912.

⁴⁶ Ж. Никчевић — Ј. Вукотићу, Извјештај бр. 3350 од 24. IX 1912.

⁴⁷ Ј. Вукотић — Команди дивизије Подгорица, наредба бр. 16 од 21. септембра 1912.

⁴⁸ Ј. Вукотић — Обласној управи Подгорица, наредба бр. 19; без датума; Исто, наредба бр. 24 од 22. септембра 1912.

⁴⁹ Ј. Вукотић — Команди дивизије Подгорица, наредба бр. 31 од 22. IX 1912.

⁵⁰ М. Матановић — Обласној управи Колашин, наредба бр. 43 од 23. септембра 1912.

ром на осјетљивост коју ће тај правац добити у предстојећим операцијама, предузете су потребне мјере да се муниција на вријеме обезбиједи.

Четвртог октобра, када је издато наређење за упућивање батерија из Никшића у Колашин и Андријевицу, бригадир Вукотић је наредио команданту Дурмиторске бригаде да бригадну артиљерију пласира ближе граници. Наређено му је да један вод брдских „билећких“⁵¹ топова допреми на Жабљак до 6. октобра, а други вод исте батерије да упути на положаје више Поља колашинских и стави на располагање командир у Павлу Вујисићу, који се са Пољским батаљоном Колашинске бригаде одраније налазио на граничној линији према Мојковцу.⁵²

Потребно је истаћи да су се морале накнадно допремити и извјесне количине пјешадијске муниције. Истина, ње је било у довољним количинама код главнине Одрета која се концентрисала у рејону Колашина и Андријевице. Међутим, муниције није било довољно за оне дјелове који су били предвиђени да оперишу у правцу Пјеваља. До тога је дошло углавном зато што је у наређењу Дурмиторској бригади од 3. октобра за покрет у Колашин било речено да са собом понесу сву пјешадијску муницију изузев прве попуне за Језеро-шарански батаљон који је остављен у рејону Жабљака и Таре.⁵³ Накнадном наредбом истог дана наређено је команданту бригаде да се батаљонска муниција из Жупе Пиве и Планине Пиве прегна за два дана у слагалиште у Шавнику, а одатле у Колашин, што је и урађено. Капетан Ј. Жижић обавијестио је 7. октобра из Шавника Ј. Вукотића да је са бригадом упућено у Колашин око 400.000 метака за модерну руску пушку, те да се у слагалишту налази врло мала количина муниције и да је стога Језеро-шарански батаљон практично остао без ње. По том обавјештењу, војници овог батаљона имали су само по 120 фишека и свега 10 кашета резерве.⁵⁴ На обавјештење из Шавника о стању муниције код Језеро-шаранског батаљона бригадир Вукотић изразио је чуђење како је капетан Вуле Кнежевић могао дозволити да не обезбиједи на вријеме муницију из Никшића за свој батаљон. Он је истовремено наредио Ј. Жижићу да упути на Жабљак око 40 кашета.⁵⁵ У међувремену, формирана је посебна коморска јединица која је снабдијевала Језеро-шарански батаљон и придодате му дјелове муницијом из Никшића.⁵⁶ Касније, по објави рата и преласку границе,

⁵¹ Топови заплијењени од Турака у рату 1876—1878. године.

⁵² Ј. Вукотић — командир у Аџићу, наредба бр. 15, 21. септембра 1912; Ј. Вукотић — П. Вујисићу, наредба бр. 5, 24. септембра 1912.

⁵³ Ј. Жижић — Ј. Вукотићу 23. IX 1912; Ј. Вукотић — Ј. Жижићу, наредба бр. 68, 24. септембра 1912; Ј. Жижић — Ј. Вукотићу 24. септембра 1912.

⁵⁴ Ј. Жижић — Ј. Вукотићу, 23. септембра 1912; Ј. Жижић — Ј. Вукотићу 24. септембра 1912.

⁵⁵ Ј. Вукотић — капетану Жижићу, наредба бр. 68, 24. септ. 1912.

⁵⁶ Ј. Жижић — Ј. Вукотићу 24. септембра 1912.

одјелење Источног одреда које је оперисало ка Пљевљима снабдијевало се дијелом из опште резерве којом је располагала главнина, тако да су залихе у бојевом материјалу за све дјелове Одреда биле довољне и повољно ријешене.

Уопштено просуђујући, ангажовањем расположивих средстава народа и државе припреме за рат ипак су на вријеме завршене, упркос томе што су изведене за свега неколико дана. Истина, било је закашњења на појединим секторима, као на простору који је покривала Горњовасојевићка бригада, што је и разумљиво с обзиром да је то био најистуренији дио фронта. Тамо су неке батерије стигле тек трећи дан послје објаве рата, одакле их је требало распоредити и дотурити на бојиште. Једна придодата мортирна батерија стигла је у Андријевицу 8. октобра касно увече. Она је беспотребно задржавана у Колашину, па се командант Горњовасојевићке бригаде плашио да је неће моћи мобилисати.⁵⁷

Ипак, када се узму у обзир недовољне претходне припреме за вођење рата који тек што није био почео, услови саобраћаја и веза, техничке могућности земље — мора се констатовати да није било већих мањкавости, и просто се чудити како их није било више. Само, одушевљење народа није увијек довољно да надокнади крупне пропусте које је држава била дужна да на вријеме уочи и исправи.

У вези са изложеним врло је интересантно истаћи да Црна Гора, иако је било више него сигурно да јој предстоји скори рат са Турском, било изоловано или заједно са осталим балканским државама, није имала ратног плана за ту могућност све до 3. октобра — на пет дана уочи објаве рата. Није мање занимљиво ни то да је она објавила општу мобилизацију цјелокупне своје војске прије него јој је дала распоред и одредила главне правце. Мобилизација је управо била у току када је краљ Никола сазвао сједницу ратног савјета на Цетињу, на којој је требало разрадити и донијети ратни план. Нема се архивских података о току и раду ове сједнице. О њој смо обавијештени једино на основу онога што је о томе забиљежио српски генерал Живко Павловић по причању Јанка Вукотића.⁵⁸ Истина, тај разговор је вођен много година касније. По ономе што доноси Павловић, сједници су поред краља Николе са синовима присуствовали: цијела влада Митра Мартиновића (која је била сва за рат), бригадир сердар Јанко Вукотић, војвода Илија Пламенац, бригадир Блажо Бошковић, сердар Раде Пламенац и бригадир Иво Ђуровић.

Отварајући сједницу, краљ Никола је поставио питање да ли да главнина црногорске војске иде на Скадар, или на Стару Србију. Бригадир Јанко Вукотић, на основу ранијих разговора

⁵⁷ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу, без датума.

⁵⁸ Види: Ж. Г. Павловић, н.д., 53—54.

који су вођени о том питању, јавио се за ријеч и предложио да главнина иде на Скадар и да га заузме у једном снажном налету, да се утврди око њега и „брани га докле иједан траје“, а споредне снаге да се упуте у Санцак и Метохију. Пошто се нико није јавио да изнесе други предлог, краљ Никола је то схватио као одобравање онога што је Вукотић предложио, па је констатовао да се овај предлог усваја. Тако је одлучено да главнина црногорске војске иде на Скадар и сјеверну Албанију, а споредне снаге на Санцак и Метохију. Ово друго се, међутим, само посредно утврђује, јер није сасвим јасно каква је улога на тој сједници додијељена сјеверној групацији под бригадиром Вукотићем. Павловић каже да је Вукотићев предлог у коме се говорило о ослобођењу Санцака са Метохијом прихваћен, што значи да је она добила офанзивну улогу. Међутим, на истом мјесту помиње се краљева изјава по којој је Вукотићева дужност била да затвори сјеверну границу и „чува леђа“ главнини, уз сугестију да покуша „штогод на Беране и на Плав и Гусиње, али тада ако ти (Вукотић — примједба П.М.) видиш добру прилику“.⁵⁹ Из овога би произишало да се Вукотић имао управљати и равнати по сопственом нахођењу и увиђавности. Ипак, на основу неких посредних индиција, као и из каснијег развоја догађаја, прије би се могло рећи да је Источни одред још тада био предвиђен за офанзивна дејства у Санцаку и Метохији. Истина, постојала је оправдана бојазан да би његов дубљи продор у Санцак могао изазвати озбиљније спољнополитичке тешкоће и противљење сусједне Аустро-Угарске. Изузев наведеног мјеста код Ж. Павловића нијесмо наишли на други податак који би говорио о првобитној дефанзивној намјени Источног одреда.⁶⁰ Извјесна ограђивања могла су се односити само на правац Пљевља и дио средњег Полимља — због близине аустријског земљишта. Краљ Никола је последије отпочињања рата и преласка границе наредио команданту Источног одреда да обустави све акције низводно од Бијелог Поља и ка Пљевљима. Међутим, неколико дана касније та је наредба повучена.

Тако је на сједници ратног савјета свега неколико дана уочи рата разрађен и усвојен план рата против Турске. На основу тог плана извршено је груписање црногорске војске. Њена главнина од 36 батаљона са 74 артиљеријска оруђа, формирана у два одреда, оријентисана је ка Скадру и сјеверној Албанији, а споредне снаге од три бригаде као Источни одред црногорске војске упућене су у Санцак и Метохију.⁶¹ Такав распоред изведен је зависно од процјене стања и познавања прилика код непријатеља. Он је био усклађен и са операцијама које је требало да поведу остале потписнице Балканског савеза, у првом реду српска војска.

⁵⁹ Исто,

⁶⁰ Упореди: М. Ђуришић, н.д., 51—53.

⁶¹ Исто, 53.

*

Источни одред је формиран од људства из састава Четврте дивизије (са сједиштем у Колашину) и Дурмиторске бригаде из Треће дивизије (Никшић). У његов састав ушли су и устаници из Доњих Васојевића и појаса Санцака према црногорској граници.

Састав Четврте дивизије (командант бригадир сердар Јанко Вукотић):

— Колашинска бригада (командант командир Милош Меденица); шест батаљона пјешадије: Ровачки (командант Милета Бећковић), Горњоморачки (командант Ђуро Пековић), Доњоморачки (командант Јово Меденица), Колашински (командант Периша Влаховић), Липовски (командант Васо Дожић) и Пољски (командант Павле Вујисић),^{61а} брдска спорометна батерија од четири Крупова топа 75 мм (командант капетан Божо Ракчевић) и коморски батаљон;

— Горњовасојевићка бригада (командант командир Радомир Вешовић); шест батаљона пјешадије: Љеворечки (командант Вуко Томовић), Краљски (командант Радосав Марјановић), Андријевички (командант Стефан Драговић), Требачко-шекуларски (командант Мило Кењић), Полимски (командант Вукајло Јабан) и Велички (командант Костадин Микић); брдска спорометна батерија од четири топа италијанског поријекла 75 мм и коморски батаљон;

— Дивизијска артиљерија: два пољска брзометна топа 76 мм руског поријекла, четири пољска спорометна топа 87 мм италијанског поријекла и четири пољска спорометна мерзера 150 мм руског поријекла.

— У састав дивизије улазили су још: Митраљеско одјељење, Извиђачка и Пионирска чета.

Будући да снаге из састава Четврте дивизије нијесу биле довољне да затворе фронт на сјеверној граници од Челебића до Плава и Чакура и пређу у офанзиву, још на сједници ратног савјета одлучено је да у састав Источног одреда уђе и Дурмиторска бригада, којом је командовао бригадир Јоко Вулов Аџић. Бригада је имала пет батаљона пјешадије: Језеро-шарански, Ускочки, Дробњачки, Жупопивски и Планинопивски.⁶²

Но, упркос томе што је у свом саставу имао три јаке бригаде, Источни одред црногорске војске не би представљао војничку снагу довољно способну за успјешну офанзиву. Зато је и рачунао на сигурну помоћ устаничких батаљона из преко границе.

За Црну Гору сјеверни правац био је веома значајан. Стога се она постарала да у вријеме мира изврши потребне припреме и дијелом наоружа српско становништво у беранској нахији и граничном појасу Санцака. Захваљујући томе, у Доњим Васојевићима уочи објаве рата, организовано и стручно вођено дејство-

^{61а} После ослобођења Б. Поља командант је био Г. Грдинић.

⁶² Ж. Г. Павловић, н.д., 43; М. Ђуришић, н.д., 36—38.

вало је шест батаљона: Виницко-бучички, Доњоржанички, Горњосељски, Лужачки, Будимски и Полички. Приличан број устаника из турске границе био је оријентисан и на правцу Бијелог Поља и Пљеваља. Тиме је Источни одред знатно добио у својој снази. На тај начин је на сјеверном и сјевероисточном ратишту створена доста снажна групација која је, под руководством једног образованог и искусног официра, способног за самосталан рад, какав је био бригадир Ј. Вукотић, била у могућности да успјешно дејствује и да већ на дан почетка непријатељства пређе у офанзиву на цијелом фронту.

Наредбу за концентрацију Источног одреда бригадир Вукотић издао је бригадним командама у Колашину, Андријевици и Шавнику истог дана када је усвојен ратни план и прецизиран број и задатак појединих одреда. У вези са тим он је 3. октобра наредио команданту Дурмиторске бригаде да са бригадом, изузев Језеро-шаранског батаљона, којем је одређен други правац, у потпуној ратној спреми буде до 5. октобра на зборном мјесту у Шавнику, а сјутрадан у Липову код Колашина.⁶³ Командант Дурмиторске бригаде Ј. Аџић обавијестио је бригадира Вукотића да ће настојати да одређеног дана доведе Бригаду код Колашина, премда је примјетио „да су наређења прећерано брза за ратну мобилизацију“.⁶⁴ Такође 3. октобра Ј. Вукотић је преко команде Четврте дивизије наредио да се Колашинска бригада са припадајућим дјеловима прикупи на Брези до 6. октобра и да ту сачека даља наређења.⁶⁵ Пољски батаљон ове бригаде, који се од раније налазио на граници код Мојковца, добио је задатак да тамо остане и штити извођење концентрације.⁶⁶

Слично наређење имала је и Горњовасојевићка бригада. Она се концентрисала у рејону Андријевице и ближе граници према Плаву и Чакору. Велички батаљон ове бригаде штитио је извођење концентрације. Он је држао границу од ријеке Лима до Мокре. Полимски батаљон прикупио се у селу Зорићима, гдје му је и било зборно мјесто. Љеворечки батаљон кренуо је из Лијеве Ријеке 7. октобра и до ноћи стигао у Андријевицу, гдје су се већ били прикупили преостали батаљони.⁶⁷ Бригада је ојачана једном пољском и једном брдском батеријом из састава Треће дивизије и водом „обуховских“ топова 150 мм.⁶⁸

Дурмиторска и Колашинска бригада прикупиле су се у току 6. октобра у ужем рејону Колашина — прва у Липову и Дри-

⁶³ Ј. Вукотић — Ј. Аџићу 20 септембра 1912.

⁶⁴ Ј. Аџић — Ј. Вукотићу 21. септембра 1912.

⁶⁵ Ј. Вукотић — Команди дивизије Колашин 20. септембра 1912.

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ АИИ—ЦГ, ф. бр. 106; Подаци мајора Р. Милошевића и М. Шош-кића.

⁶⁸ М. Ђуришић, и.д., 62—160.

јенку, а друга на Брези. По један батаљон ових бригада, како смо видјели био је већ на граници дуж Таре. Код Кюлашина се концентрисала и одредска артиљерија, ојачана са два вода из Седме и Девете опсадне батерије и батеријом брдских топова из састава Треће дивизије.⁶⁹

Како је истакнуто, око Берана су тада већ дејствовали батаљони из Доњих Васојевића, који су бројали око 3.200 људи.⁷⁰ Они су били ојачани једном брдском батеријом. Бригадир Ј. Вукотић је 7. октобра наредио команданту Горњовасојевићке бригаде да на положаје код Берана пошаље вод „сулејманових“ топова и један вод пољских мортира из састава Треће дивизије.⁷¹ Нешто касније устаници ће добити знатнију помоћ у артиљерији из Андријевице.

На Тари код Жабљака концентрисало се посебно одјељење, познато као *Прекотарски одред*, које је имало задатак да оперише у правцу Пљеваља. Одјељење је бројало око 1.360 људи. У свом саставу имало је вод застарјелих „билећких“ топова.⁷²

Концентрација Источног одреда завршена је до 9. октобра, када су отпочела непријатељства. Он је био развучен на широком фронту од Челебића и Левер-Таре до Виситора и Мокре. Укупна јачина Одрода износила је: 24 батаљона пјешадије, 32 артиљеријска оруђа и одговарајући број митраљеза. Имао је и пратеће дјелове, који су у црногорској војсци уопште били неразвијени и слабо организовани.⁷³

*

За покрет Источног одреда из концентрацијских зона до границе, с обзиром на њену незнатну удаљеност, није требало много времена. Бригадир Јанко Вукотић стигао је у Колашин и преузео директно руковођење јединицама тек 6. октобра увече. Ипак, он је сматрао да је требало раније стићи. Своје закашњење правдао је службеним задржавањем у Подгорици и Лијевој Ријеци.⁷⁴ Иако незнатно, вријеме проведено у Колашину бригадир Вукотић искористио је за обављање веома важних и неодложних послова, везаних за предстојеће операције и рад Одрода као цјелине. По доласку у Колашин, он је издао наредбу у којој је прецизиран састав штаба Источног одреда и његових помоћних дјелова. Штаб Четврте дивизије преузео је улогу штаба одреда. За шефа штаба постављен је командир Мило Матановић, а за помоћника капетан Буле Томовић. За ађутанте одреда именовани су командир Нико Пејановић, поручник Шћепан Симовић и

⁶⁹ Исто.

⁷⁰ Ј. Вукотић — краљу Николи 5. октобра 1912.

⁷¹ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу, наредба бр. 1, 24, септембра 1912.

⁷² АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, подаци В. Божовића.

⁷³ М. Ђуришић, н.д., 161.

⁷⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 22. септембра 1912.

потпоручник Милан Ковачевић. За командира штапских ордонаанса постављен је Мујо Сочица.

Истом наредбом за команданта одредске артиљерије постављен је капетан Петар Ломпар. За послове интендантуре задужени су поручник Божо Радовић и Филип Пејовић. Благајна Одредом повјерена је сердару Јоку Лаиновићу, са Душаном Влаховићем као рачуновођом. За управника „главног квартира“ постављен је поручник Божо Новаковић, а за помоћника Милија Бакић.

За остале родове и службе у Одреду задужени су: за извиђачку чету поручник Грујица Дрљевић, за шефа одредског санитета др Мило Иличковић, за управника поште и телеграфа Симо Секулић, а за командире пионирске чете поручник Ђорђе Марјановић, телеграфског одјељења поручник Величко Бојовић, етапне чете поручник Михаило Микетић, митраљеског одјељења поручник Грујица Грдинић, за управника оружних радионица Одредом водник Божо Ђурашковић и за командира коморске службе Зарија Ракочевић, писар Четврте дивизије.⁷⁵

Истовремено, при Одреду су формирани судови за војне послове. Шестог октобра увече бригадир Ј. Вукотић саопштио је у Колашину наредбу краља Николе којим је именован војни суд Источног одреда у саставу: предсједник суда командир сердар Милош Томовић, и судије: адвокат Јанко Спасојевић и капетан Спасоје Лазаревић. За писара суда постављен је Милија Вујишић.⁷⁶

Бригадир Вукотић је имао прилику да се из Колашина боље упозна и са природом земљишта, да лакше одабере најпогодније правце за предстојеће наступање да се непосредније обавијести о јачини и распореду турске војске коју је имао пред собом.

*

Била су већ давна времена када је Турска имала добру и организовану војску. После поразу у рату са Русијом 1877. године и мира у Санстефану, она је постала трајно неспособна да сама поведе успјешан рат са било којом европском силом или са коалицијом балканских земаља. Уколико би до таквог рата и дошло, она је рачунала на брзу интервенцију разједињених ев-

⁷⁵ АИИ—ЦГ, ф. бр. 85, наредба бр. 39, без датума, — Из расположиве документације види се да ова наредба није настала прије 5. октобра, што значи да је издата после доласка бригадира Вукотића у Колашин.

⁷⁶ Ј. Вукотић, наредба бр. 40, 23. септембра 1912. — Истог дана је именован и Војни суд Прекотарског одреда: командир Митар Кнежевић предсједник, а чланови: поп Симо Шиљак и Пајо Караџић, а секретар Петар Кнежевић, Накнадном наредбом од 8. октобра постављен је привремени војни суд у Горњовасојевићкој бригади, и то: војвода Лакић Војводић за предсједника, а за чланове: Драго Бакић и Мило Пламенац (Исто; Ј. Вукотић, наредба бр. 66, 25. септембра 1912).

ропских сила, које би морале или окончати рат или га претворити у европски сукоб. У том случају Турска би нашла савезника и избјегла опасност да изоловано води рат.⁷⁷ Стога се у Турској за дуго није ни радило на разради ратног плана. Сматрало се да њега треба донијети у сагласности са савезником за коју се земља определијели у случају да буде увучена у рат.

Међутим, послије побједе револуције и доношења устава, када је за шефа генералштаба дошао Изет паша, отпочело се на изради ратног плана. Шеф генералштаба Изет паша поднио је 1909. године великом везиру један извјештај у коме је указао „да до четири године постоји могућност избијања једног општег рата“ и да се треба припремити за „судар са Русијом“.⁷⁸ Раније гледиште о брзој интервенцији или међусобном обрачуну великих сила у случају рата било је напуштено. Турска је сада била више него увјерена да би се у једном рату који би морала да води са неком од европских сила, у овом случају са Русијом, умијешале и балканске државе, што би је довело у веома деликатан положај, а свакако и присилило на територијалне уступке, вјероватно и на коначно напуштање Европе. Исто тако, у Турској је све више сазријевало увјерење да ће доћи до скорог сукоба између ње и коалиције балканских држава макар му и не био повод претходно учешће Русије или неке друге европске земље.⁷⁹ За ту могућност она се сада највише припремала. Израђено је неколико пројеката за рат против балканских земаља. Тим пројектима били су разрађени мобилизациони и оперативни планови за рат: против Бугарске; Бугарске и Грчке; саме Грчке; Бугарске, Србије и Црне Горе; Бугарске, Србије, Црне Горе и Грчке; Црне Горе саме.⁸⁰ Као основа при изради ових планова узета је (као највјероватнија) могућност рата против савеза Србије, Бугарске, Црне Горе и Грчке. Тај план је детаљно разрађиван и на њему је највише рађено.

По том плану Турска је рачунала да претходно угуши нереде у Јемену и Хеџасу, како би избјегла војну интервенцију у позадини и обезбједила мир, а затим би сву своју војску из Азије бацила у Тракију према Бугарима као главном противнику, с обзиром на јачину њихове армије. Послије прикупљања главне групације у Тракији, у погодном моменту она би прешла у офанзиву и уништила бугарску војску, а потом се бацила на остале савезнике. При томе се имало у виду да се противници туку почесно и довољном снагом, узимајући као најопасније српску и бугарску армију.⁸¹

⁷⁷ Ferik Abdurrahman Nazif i Mirlila Kirametin, *Iskodra müdafaaci*, Istambul 1933, 88. — Нијесмо били у могућности да дођемо до оригинала наведеног дјела турских историчара, па смо за овај рад користили његов необјављени превод који се чува у АИИ—ЦГ, ф. бр. 124.

⁷⁸ Исто.

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Исто, 89.

⁸¹ Исто.

Друга, нешто слабија али ипак знатна групација формирана би се у Македонији мобилизацијом преосталих снага. Македонска или западна армија са прикривеном и снажном резервом у зони Битоља и Прилепа била би довољно снажна да у почетку затвори границе према Србији, Црној Гори и Грчкој. Она би се држала дефанзивно докле главнина не извојује побједу у Тракији. Уколико би се то показало нереалним и ако снаге у Македонију не успију да се одрже, било је предвиђено да се оне поведу у Албанију и ту, уз помоћ народа на чију се подршку рачунало, одрже и сачувају живу силу док ситуација у Бугарској не буде довољно јасна. Ако би, пак, српска војска у међувремену усмјерила своје покрете ка истоку са циљем да помогне Бугарима, турска војска из Албаније прешла би у офанзиву и онемогућила намјеру Срба.⁸²

Приликом размишљања о могућности да турске снаге у Македонији буду присиљене на узмицање и повлачење у Албанију, уочено је да би тада Скадар и Јањина добили изванредан значај. Знано се да без чвршћег ослоња на та два мјеста не би било могуће обезбиједити бокове и позадину западне групације која би се нашла у Албанији. Стога је било предвиђено да се Скадар и Јањина добро утврде и на вријеме запосједну довољно јаким снагама. При томе се сасвим исправно претпостављало да војска у Скадру и Јањини неће бити некорисно употријебљена макар и не дошло до напуштања Македоније, пошто се рачунало на јаче ангажовање Црне Горе у правцу Скадра и грчке војске ка Јањини.⁸³ Сама та околност била је довољан разлог да Турска ратним планом предвиди знатне снаге према Црној Гори. За одбрану Скадра било је предвиђено образовање посебног корпуса од двије редифске и једне низамске дивизије. За заштиту својих посједа у Санџаку, Доњим Васојевићима и Метохији Турска је предвидјела три дивизије — двије низамске и једну редифску.⁸⁴ Поред тога, рачунало се и на знатнију помоћ албанског становништва.

Турске снаге према Црној Гори као и оне у Македонији у почетку рата требало је да се држе у дефанзиви док ситуација на осталим фронтovima не омогући прелазак у напад.

Међутим, увјерење да ће све тећи по плану и да ће у случају рата предвиђене групације бити могуће формирати на вријеме показало се касније у многим европским вилајетима, па и у оним према Црној Гори, као тешка заблуда. Прије свега, мобилизација турске војске није текла како ваља, нити је могла бити завршена на вријеме. Услјед слабог одзива обвезника, поједини пукови након више дана по објави рата нијесу достигли мирнодопски састав. Неке резервне дјелове није било могуће уопште мобилисати. Тек се у вријеме мобилизације у пуној мјери

⁸² Исто.

⁸³ Исто; М. Ђуришић, н.д., 65.

⁸⁴ М. Ђуришић, н.д., 66.

испољио ниско пали ауторитет турске власти, неспособност већег броја официра и турске администрације уопште.

Официрски кадар у турској војсци уочи рата био је недовољан. Стари начин унапређивања није омогућивао његово уредно подмлађивање. Поред тога, на високе положаје у војсци често су долазили и људи без икаквог војничког образовања. Школованих официра није било довољно. Сем тога, то су били људи у поодмаклим годинама. У погледу образовања, реда и дисциплине они су били на висини, али везани за штабове и одвојени од војске нијесу се могли у довољној мјери бавити њоме. Обука је била препуштена млађим официрима, који често нијесу били школовани. Знатан број официра био је из редова обичних војника. Више њих добило је чинове за заслуге и храброст испољену приликом угушивања албанског устанка. Осим личне храбрости и нешто војничког искуства стеченог у угушивању побуна, они нијесу имали другог образовања. Трећу и најнеспособнију групу чинили су официри регрутовани од људства из састава царске музике послје њеног укидања. Након двомјесечне обуке, њима су дати официрски чинови и додијелене јединице на командовање.⁸⁵

Такав официрски састав, неједнаких преокупација и образовања, није био у стању да припреми војску у миру, а поготово не да је успјешно поведе у рат. Поред тога, због унутрашњих размирица у земљи и трвења међу политичким партијама, један број официра показао се непоуздан. Уочи објаве рата неколико официра из Прве цариградске дивизије био је упућен у Косовски вилајет због нерета у области Ђаковице. Послје доласка на Косово они су се прикључили албанским побуњеницима и узели учешћа у борби противу турске војске.⁸⁶

Исто тако неки виши официри из гарнизона у Пећи и Ђаковици, да би избјегли противљења Албанаца, нијесу се појављивали у униформама, већ су се кретали са фесом на глави и у обичном војничком одијелу.⁸⁷

Све то показује колико је био пољуљан углед турске власти у том дијелу земље и колико је држава била неспособна да је уздигне и учврсти.

Такво стање било је карактеристично и за каснији живот турске, све до рата. У међувремену услједила је мобилизација и објава рата, од стране балканских савезника.

Услјед све критичнијег положаја на Балкану и жеље да тамо заведе ред, царском ирадом од 23. септембра 1912. године стављено је у приправност неколико дивизија у западној Румелији и наређена дјелимична мобилизација редифа.⁸⁸

⁸⁵ Назиф — Кираметин, н.д., 74.

⁸⁶ Исто, 72—101; Види: Зеки-паша, *Моје успомене из балканског рата 1912. године*, Ратник св. 8, Београд 1925, 30.

⁸⁷ Назиф — Кираметин, н.д., 101а.

⁸⁸ Исто, 92—93.

Одлука турске владе о стављању дијела војске у приправност у циљу застрашивања балканских држава постигла је, међутим, супротан ефекат. На вијест о почетној мобилизацији турске војске, балканске државе објавиле су 1. октобра општу мобилизацију и тиме предухитриле Турску, која је тек сјутрадан, 2. октобра, издала такву наредбу за своју војску. Турска је била свјесна да ће доћи до знатног закашњења и да неће моћи на вријеме извршити концентрацију својих трупа, иако то општа ситуација није дозвољавала.⁸⁹ Због оптерећености веза и саобраћајних линија, неке команде добиле су наредбу о мобилизацији након више дана од њене објаве. У Скадру се о њој сазнало тек између 4. и 5. октобра.⁹⁰ Поред тога, већи број, нарочито редифских официра који су били одговорни за мобилизацију, споро се или никако сналазио. Тражили су објашњења и за најобичније ствари, па и онда када су наређења била прецизна и јасна.⁹¹ Уз то, одзив обвезника био је слаб мимо очекивања. Редифи су се нерадо удаљавали од својих кућа и одбијали су да се јаве војним командама и дођу на мобилизацијска мјеста, а често су ометали и упућивање низама, чији је одзив био много бољи. Митровачка дивизија успјела је да мобилише само неке дјелове. Није се потпуно мобилисала ни призренска редифска дивизија.⁹² Слично је било и у области Пећи. Тамо су неки магацини у вријеме албанског устанка били разбијени и опљачкани од стране народа, а касније нијесу попуњени, усљед чега један број обвезника није могао бити опремљен и наоружан. Тако је из Призрена упућен у Пећ један резервни одред од преко 1.500 људи, али пошто се није имало оружја и спреме за њих, послиге краћег задржавања враћени су преко Митровице возом за Скопље.⁹³

Товарне и запрежне колоне у пећкој области нијесу на вријеме формиране. Санитетске и друге службе такође су биле неорганизоване или недовољно организоване. Једна мобилна војна болница, упућена из Скопља у Пећ, за потребе фронта према Црној Гори, није могла бити употребљена.⁹⁴

Мобилизација и груписање турске војске према Црној Гори, као уосталом и на другим фронтovima, због слабе организације и општег стања у земљи, нијесу могли бити обављени онако брзо и уредно како је то било замишљено мобилизацијским планом. Ипак, Турцима је успјело да у вријеме објаве рата, иако далеко испод могућности, изведу и ставе под команду „војних снага на граници Црне Горе“ знатну војску.⁹⁵

⁸⁹ Исто, 93.

⁹⁰ Исто, 94.

⁹¹ Један командант неког резервног батаљона питао је команду своје дивизије да ли ће муфтију (свештенички старјешина исламске цркве) узети под оружје или не (Исто, 95).

⁹² М. Ђуришић, н.д., 69—70.

⁹³ Назиф — Кираметин, 93.

⁹⁴ Исто, 101а.

⁹⁵ Исто, 95—101а.

Турска војска оријентисана према Црној Гори била је подијељена у двије одјелите групе: *Скадарску* и *Санџачко-метохијску*. Њима је командовао Махмут Хајрет паша Тиранли, који је из Цариграда упућен да прими војску тек 9. октобра. Он је преко Солуна стигао у Пећ 16. октобра и ту смјестио свој штаб.⁹⁶

С обзиром на предмет нашег излагања, ми ћемо говорити о јачини и распореду турске Санџачко-метохијске групе, која је на дан објаве рата стајала испред Источног одреда црногорске војске.

У саставу Санџачко-метохијске групације 9. октобра, када су отпочела непријатељства између Црне Горе и Турске, налазиле су се следеће снаге: 21. стрељачки батаљон, три батаљона 61. пјешадијског пука, три батаљона 62. пјешадијског пука и три батаљона 63. пјешадијског пука са праничним дјеловима у Берамама и Гусињу; 2. чета 18. коњичког пука, дивизион брдских топова од три батерије са обичном ватром, 10. дивизион од три брдске батерије са брзом ватром, 4. одјељење 7. артиљеријског дивизиона; по једна санитарна и транспортна чета и телеграфско одјељење из састава 21. ђаковичке низамске дивизије.⁹⁷ Овим снагама су придодати дјелови 1, 11, 19. и 20. низамске дивизије, и то: 31. пјешадијски пук 11. низамске дивизије, два батаљона 1. пука и један батаљон 2. пука 1. цариградске низамске дивизије, један батаљон 55. пука 19. скопске низамске дивизије, три батаљона 59. пјешадијског пука 20. низамске дивизије и двије батерије са обичном ватром из V армијског корпуса из Солуна. Остала артиљеријска оруђа била су размјештена по тврђавама. Њихов појединачни број није познат.

Групација је бројала укупно 20 батаљона пјешадије, три митраљеске чете, 12 брзометних, 22 са обичном ватром и 14 застарјелих топова.⁹⁸

Није могуће установити које су све јединице биле размјештене у појединим мјестима у вријеме објаве рата. Зна се само њихова снага по гарнизонима: у Пећи 2.000 људи, у Ругови 1.200, у Плаву и Гусињу по 2.400, у Берамама 2.900 и у Бијелом Пољу 2.450.⁹⁹ Санџачко-метохијском групом командовао је бригадни генерал Цавид паша, командант 21. ђаковичке дивизије.¹⁰⁰

Два регуларна и један резервни батаљон са одговарајућом артиљеријом и мјесним башибозуком, који су се налазили у Пљевљима, нијесу припадали Санџачко-метохијској групацији. У њу нијесу урачунате ни јединице башибозука којих је био велики број, као ни одреди наоружаних Албанаца из плавогусињског краја, Ругове, пећке и ђаковичке нахије које су предводили Риза

⁹⁶ Исто, 101а.

⁹⁷ Исто, 100—101.

⁹⁸ Исто, 101; М. Ђуришић, н.д., 70.

⁹⁹ М. Ђуришић, н.д., 70, напомена бр. 107.

¹⁰⁰ Назиф — Кираметин, 101а.

бег Таковац, Бајрам Цур, Асим бег Махмутбеговић и други.¹⁰¹ Током операција број непријатељских војника према Источном одреду стално се увећавао пристизањем појачања из позадине, посебно башибозука из Метохије и Сјеверне Албаније.

И када се не би узеле у обзир турске снаге у Пљевљима, јединице башибозука, којих је било много и свуда, Санџачко-метохијска група имала је бројну предност над црногорском источном војском. Посебно је она била изразита у артиљерији. Међутим, борбени квалитети и одушевљење били су на страни Црногораца, чиме је надокнађена њихова бројна слабост. То се дало осјетити истог тренутка када је нападнута граница. Турска одбрана није успјела да издржи налете Источног одреда, и почела је да се ломе на цијелој линији од Челебића до Виситора и Мокре.

На правцу дејства Источног одреда 7. октобра вршене су посљедње припреме око запосиједања границе. У току наредног дана Одред је запосио све главније прилазе на граничној линији. Чекало се само на формалну објаву рата и знак за напад. Осмог октобра Црна Гора је објавила рат Турској. Како је и раније обичавао у сличним приликама, краљ Никола се обратио војсци посебним прогласом, пуним патетике и литерарно-патриотских излива. У њему су евоциране војничке традиције Црногораца, њихова одважност и ратничка својства. Распаљивала се вјековима нагомилана мржња против Турака, који „немилосрдно кољу не само људе, него жене и нејаку ђецу српску“. Посебно се указује на стање у Метохији и на Косову, гдје „јадно и плијењено српско се робље потуца по горама и око гаришта својих домова“. Краљ апелује на војску „да у овом светом подузећу“, које ће пратити „симпатије свега образованог свијета, свега нашег српског рода и осталог Словенства“, похита „онамо ће се страда, ће се мучи, ће се плаче“. Краљ у прогласу даље каже да је дошао тренутак да се „остваре снови из ране“ његове младости, када је „пјесмом наговјештавао овај знаменити дан и загријавао српске груди вјером, да оружани морамо поћ“, алудирајући при том на Стару Србију.¹⁰² Вијест о рату и краљева прокламација изазвали су код војске велико одушевљење. Из разумљивих разлога, она је саопштена војсци тек на поноћ између 8. и 9. октобра.¹⁰³

На дан објаве рата ситуација у Доњим Васојевићима, Санџаку и Старој Србији била је неповољна за турску војску. Како смо већ истакли, мобилизација је текла неорганизовано и споро због слабог одзива обвезника, нарочито редифа. Посебне тешко-

¹⁰¹ Ж. Г. Павловић, н.д., 59; М. Ђуришић, н.д., 70—71.

¹⁰² Глас Црногорца, бр. 42 од 26. септембра 1912.

¹⁰³ Ј. Вукотић — М. Божовићу, наредба бр. 3, без датума.

ће представљало је непријатељски расположено српско становништво у тим крајевима. Оно се добрим дијелом било одметнуло и наоружало, и већ је пружало отпор турској војсци. Ни муслимански живаљ није показивао нарочиту вољу и интересовање да се повеже и организује за одбрану. Он је остао и даље разједињен и заједничка опасност није била довољна да га чвршће повеже и зближи. С друге стране, Турцима је предстојао рат за коалицијом балканских земаља, па на овом простору нијесу ни могли прикупити веће снаге. Њихова главнина била је оријентисана према бугарској и српској војсци, као најопаснијим противницима. Сем тога, њихова војска у Санџаку и Старој Србији била је развучена на простору од Ђаковице и Пећи до Пљеваља и Челебића. Јединице башибозука, којих је нарочито у почетку рата било много, доносиле су им више штете него користи. Та се руља већ последије првих озбиљнијих судара са војском Источног одреда брзо распадала и уносила пометњу и неред код низамских и редифских јединица. Узето у цјелини, Турци, упркос свом фанатизму, нијесу ушли са одушевљењем у рат ни у овом дијелу земље. С изузецима код Плава и Гусиња, њихов отпор на правцу наступања Источног одреда показао се слабији него што се очекивало, иако се имало више података о њиховој дезорганизицији и неслози.

Уочи преласка границе, команди Источног одреда није било непознато стање турске војске у Санџаку и Доњим Васојевићима. Истина, било је и нетачних података, нарочито оних који су се односили на бројно стање непријатељске војске. По једном обавјештењу, тада је у Плаву и Гусињу било свега неколико чета, у Беранама око 1.000 људи и у Бијелом Пољу са дјеловима у Мојковцу око 2.000. Бригадир Вукотић је 6. октобра обавијештен преко Андријевице од Обласног управитеља Јована Пламенца, који је то сазнао на основу причања неког путника из Берана, да међу тамошњим Турцима влада велика паника и страх, да су неки официри готови — уз услов да им се гарантује живот — пријећи у Црну Гору, да један дио муслиманског становништва напушта варош и бјежи у унутрашњост, а други обилази српске куће и тражи милост, док су „неки већ ријешили да се покрсте“.¹⁰⁴ Сјутрадан, 7. октобра, Ј. Пламенац је поново извјестио бригадира Вукотића да се, на основу извјештаја који му је доставио Авро Цемовић, Турци у Беранама стално гложе и свађају и да су се у ноћи између 6. и 7. октобра чак потукли између себе.¹⁰⁵ Истина, постојао је један извјештај од 6. октобра по коме се за два дана очекивао долазак већег појачања у Плав, које је послао Цавид паша, и да се тамо врше журбане припреме за довоз оружја и муниције, што је команданта Одред мо-

¹⁰⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 24. септембра 1912; Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу 23. септембра 1912.

¹⁰⁵ Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 4451 од 24. септ. 1912.

гло прилично да забрине с обзиром на осјетљивост тог правца.¹⁰⁶ Ипак, било је више обавјештења која су указивала на неповољно стање турске војске. Ти подаци имали су свакако пресудан утицај на одлуку бригадира Вукотића да с главнином наступа преко Мојковца и Бијелог Поља на Беране. Истина, приликом доношења те одлуке он је зазирао да би се ситуација могла искомпликовати на његовом десном крилу, код Гусиња и Плава. Та бојазан била је увећана једним извјештајем од 8. октобра, који му је доставио Авро Цемовић. По том извјештају, у Гусињу се већ тада налазило од 4.000—5.000 турских војника, а очекивао се скори долазак већег броја Албанаца. Цемовић је, стога, упозоравао да је потребно предузети „озбиљне мјере против Гусиња јер је то глава Албаније“.¹⁰⁷ Међутим, вијест о стању у Гусињу стигла је касно. Главнина Источног одреда тога дана налазила се у покрету ка Мојковцу, па није било могућности за промјене у распореду.

Процењујући стање и распоред код непријатеља на основу података које је о томе имао, командант Источног одреда добио је одлуку да са двије јаке бригаде — Колашинском и Дурмиторском — наступа из Колашина преко Мојковца и Бијелог Поља за Беране, а да за то вријеме такође јака Горњовасојевићка бригада обезбјеђује границу према Плаву, Гусињу и Мокрој. Лијево крило имао је да штити посебан одред, који је био оријентисан према Пљевљима. Устаници из Доњих Васојевића добили су наређење да држе Беране у опсади и да турском гарнизону онемогуће испад до доласка главнине Одрода од Бијелог Поља.

За настеупање главнине из Колашина нудила су се два правца: Колашин — Андријевица — Беране, и Колашин — Мојковац — Бијело Поље — Беране. Оба су имала предности с гледишта цјелисходности:

први је био подеснији за наступање и организовање фронталног напада на Беране. Он је нудио више могућности да се осујети евентуални продор турске војске од Плава и Гусиња преко Андријевице на Матешево и Подгорицу. Недостатак овог правца састојао се у томе што се главнина последије ослобођења Берана морала упуштати низ Лим, у циљу разбијања непријатељске војске у рејону Бијелог Поља и Шаховића, без чега се није могла претходно ангажовати у борбама око Плава и Гусиња;

иако заобилазнији, други правац је изискивао мање времена, јер се није морало накнадно ангажовати око Бијелог Поља и Шаховића. Уз то, он је био неповољнији за турску одбрану Берана. Послије ослобођења Мојковца, Шаховића и Бијелог Поља, главнина Одрода морала је наступати уз Лим и Горњи Бихор и тако доћи Турцима за леђа. Међутим, мана овог правца била је

¹⁰⁶ Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу 23. септембра 1912.

¹⁰⁷ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 25. септембра 1912.

у томе што би се главнина нашао далеко и у немогућности да интервенише ако би Турци са, појачањем из Метохије, од чега се особито страховало, успјели да сломе Горњовасојевићку бригаду код Плава и Гусиња и усмјере дејства к Андријевици и даље у унутрашњост земље.¹⁰⁸

Ипак, Вукотић се одлучио за наступање правцем Колашин — Мојковац — Бијело Поље — Беране, јер је — ослањајући се на податке којима је располагао у вријеме доношења одлуке — сумњао у способност турске војске да пређе у офанзиву. Поред тога, он је сматрао да ће Горњовасојевићка бригада ипак успјети да држи Плав и Гусиње до доласка главнине од Берана. Ова одлука, истицана касније као веома смјела, заснивала се на реалној основи и доброј процјени стања код непријатеља.

У вези са предстојећим операцијама и распоредом Одред, бригадир Вукотић је 7. октобра наредио команданту Горњовасојевићке бригаде командир Р. Вешовићу да ноћу између 8. и 9. октобра посједне најпогодније положаје према Плаву, Гусињу и Мокрој и да се на њима утврди, остављајући му слободу у погледу распореда батаљона и посиједања положаја — „но да пушке не испалите ако Турци не би први напали“. Командир Вешовићу је сугерирано да кроз који дан, ако би се таква прилика указала, покуша порушити артиљеријом турска утврђења и карауле на Мокрој, Чакору, Планишници, Пепићима, Коси брезоевичкој и Равну. Скренута му је пажња да одржава редовну везу са војводом Лакићем Војводићем, који је задужен да руководи опсадом Берана, и да раде споразумно — што је и Л. Војводићу усмјерено наређено.¹⁰⁹ По могућности, требало је да Вешовић протури глас преко границе да црногорска војска нема других намјера осим да успостави ред. У истом наређењу стајало је кратко обавјештење о правцу покрета главнине из Колашина и часу отпочињања напада на положаје око Таре и Мојковца.¹¹⁰

Слично наређење издато је и команданту Прекотарског одреда Машану Божовићу, с том разликом што је он био дужан да прије зоре 9. октобра пређе границу на Тари и отпочне напад на турске положаје око Пренђана и Вашкова. Командир Божовић био је дужан да одржава везу са лијевокрилним дјеловима главнине. Посебно му је скренута пажња да о часу напада не говори никоме, чак ни најповјерљивијим људима, све до 9. октобра у зору, када је то могао саопштити војсци, с тим да јој се каже ко су све савезници и да је турска граница већ нападнута како би се створио већи утисак код одреда који није био толико бројан.¹¹¹

Бригадир Ј. Вукотић је тих дана из Колашина упутио правцима беранске нахије писмо у коме их је обавијестио да је с

¹⁰⁸ Ж. Г. Павловић, н.д., 88—89.

¹⁰⁹ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу, наредба бр. 1, 24. септембра 1912.

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Ј. Вукотић — М. Божовићу, наредба бр. 3, без датума.

одобрењем краља Николе одредио војводу Лакића Војводића за команданта устаничких батаљона у Доњим Васојевићима. У писму им је препоручио да га слушају у свему „и као оца и као опробаног војсковођу“.¹¹²

Војвода Лакић је 8. октобра стигао из Трепче у Виночку код Берана, гдје је преузео дужност и команду над устаницима.¹¹³ Истог дана запосједнути су сви важнији положаји око Берана и размјештена артиљерија. Бригадир Ј. Војводић добио је од команданта одреда наређење да издвоји једно одјељење и да га са Томашом Пешићем, командантом Горњосељског батаљона, упути да почев од 9. октобра извиђа и контролише пут који од Берана води за Бијело Поље.¹¹⁴

Пошто је издао наређења и одредио главне задатке дјелова Одредна на крилима, као и устаницима под Лакићем Војводићем код Берана, бригадир Јанко Вукотић је 7. октобра израдио распоред за покрет главнине Источног одреда из Колашина ка Мојковцу и Бјеласици. Покрет је отпочео сјутрадан у 8 часова. Ровачки батаљон, извиђачка чета и чета пионира образовали су претходницу, којом је командовао капетан Милета Бећковић. Претходница се кретала долином Таре ка Штитарици. Нешто раније кренула је из Колашина десна колона, формирана од Колашинског и Доњоморачког батаљона и вода брдских топова. Њу је командир Јово Меденица повео уз Ријеку Мушовића, преко Врањака и Шишког језера на Ваган Каљића. Колона је до ноћи стигла у рејон Каљића. Ту се преко предстража обезбиједила од правца Мучнице и заноћила.¹¹⁵ Главнина колашинске групе од шест батаљона, са којом се кретао штаб одреда, преостала артиљерија, дјелови муницијске резерве са коморским батаљонима позади, одмаршовала је за претходницом низ Тару ка Штитарици, гдје се прикупила око три сата послје подне и ту заноћила.¹¹⁶

По доласку у Штитарицу, бригадир Вукотић је обавијестио краља Николу о покрету из Колашина ка граници, распореду и јачини одјељења код Плава и Гусиња, задатку групе око Берана

¹¹² Ј. Вукотић — првацима беранске нахије, наредба бр. 2, без датума.

¹¹³ Ј. Војводић — Ј. Вукотићу 25. септембра 1912; Ј. Вукотић — Ј. Војводићу, наредба бр. 81 од 25. септембра 1912.

¹¹⁴ Ј. Лабовић — Ј. Вукотићу 25. септембра 1912; Ј. Вукотић — Ј. Војводићу 24. септембра 1912.

¹¹⁵ Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 4 од 25. септембра 1912.

¹¹⁶ Ј. Вукотић, заповијест од 24. септембра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи 25. септембра 1912. — Команданту Пољског батаљона П. Вујисићу било је наређено да 8. октобра до 18 часова иступи предстраже и распореди батаљон дуж Таре на линији Поља Колашинска — Бјегојевићи — Подбишће са Штитаричком четом на Шанцу, но „да ко не пуца за живу главу“ (Ј. Вукотић — П. Вујисићу наредба бр. 5, 24. септембра 1912).

и даљој намјери Одрода. Поводом тога он је писао: „Командир Вешовић је са цијелом бригадом Васојевићком одређен на страни Плава и Гусиња и биће у положај сјутра у зору с наређењем да не напада осим само да руши куле по Мокрој и око Велике. . Војводи Лакићу Војводићу повјерио сам да са Беранском нахијом задржава Беране. Артиљерије и Војводић и Вешовић имају доста. Ја сам све овђе уредио да се сјутра у шест сати прије подне позову становници Нахије бјелополске као и посаде дуж Таре на предају, не хтјену ли Ваша ће војска на овом крају с помоћу Божјом пријећи границу сјутра 26. овог мјесеца до 7. ура ујутру“.¹¹⁷

Командант Источног одреда направио је 8. октобра у Штитарици план за напад на мојковачке положаје који ће се сјутрадан рано предузети. Он је имао обавјештења да се у Мојковцу налази свега око три батаљона низама са нешто башибозука, и да су њихове снаге груписане око касарне и на Улошевини, са дјеловима дуж Таре и на оградима Бјеласице ближе Мојковцу.¹¹⁸ Истина, турски положаји на цијелом фронту према колашинској групи били су доминантни и, са ослоном на Бурен и Бјеласицу, чинили су природну препреку тешко савладљиву. Упркос томе, знајући да су њихове снаге незнатне, без артиљерије и лишене помоћи из позадине, Вукотић је ријешио да наступа фронтално, с тежиштем удара на бокове непријатеља, са циљем да сломи његова крила, брзо продре у позадину и тако разбије главнину код Мојковца и Улошевине. Таква замисао била је срачуната и на то да се примјеном обухватног напада и дејством у позадини онемогући организовање турске одбране на наредним положајима до Бијелог Поља.¹¹⁹

Држећи се основне замисли за извођење напада на Мојковац и околне положаје, првог дана рата — 9. октобра — колашинска група дејствовала је мање-више у четири засебне колоне:

— Прву, деснокрилну колону сачињавала су поменута два батаљона Колашинске бригаде са водом брдских топова; она је, под Ј. Меденицом, 8. октобра стигла на Бјеласицу у рејон Шишког језера и Вагана Каљића. Њен је задатак био да, ослањајући се лијевим крилом на суоједну колону, овлада Ваганом Каљића и Мучницом, дијелом снага са десног крила продре дубоко у позадину непријатеља, форсира Лим и заузме Обров — доминантан положај изнад Бијелог Поља.

— Друга колона, или деснокрилни одсјек средње колоне, састављена од Горњоморачког батаљона, пола Бјелојевићке чете, вода извиђача из Колашинске бригаде и вода брдских „билећких“ топова под командом командира Милоша Меденице треба-

¹¹⁷ Ј. Вукотић — краљу Николи 25. септембра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи од истог дана у 13,10 часова.

¹¹⁸ Види: М. Ђуришић, н.д., 162—163.

¹¹⁹ Исто, 163.

ло је да прије зоре пређе Тару и овлада положајима од Косе Божињића до Брскова, а затим, угрожавајући бок и лијево крило турске војске у Мојковцу, да продре у рејон Рогова крша и усмјери даље кретање ка Бијелом Пољу.

Средња, или трећа колона, са бригадиром Јоком Аџићем, коју су сачињавали Жупопивски и Дробњачки батаљон, чета извиђача и пионирска чета, митраљеско одјељење и једна брдска батерија, добила је задатак да дејствује одјелито као двије потколоне. Наиме, Жупопивски батаљон са четом пионира уз садејство поменути батерије топова добио је задатак да напада Мојковац, разбије његову одбрану и овлада шанчевима на коси изнад Мојковца. За то вријеме Дробњачки батаљон са четом извиђача и митраљеским одјељењем овладао би Косом Божињића. По рашчишћавању ситуације у рејону Мојковца, задатак средње колоне је био да се преко Улошеvine спусти у долину ријеке Лепешнице.

— Лијево од ове кретала се четврта колона под командиром П. Вујисићем. Она је образована од Ровачког и Пољског батаљона и вода брдских топова из састава Колашинске бригаде. У саставу ове колоне били су и добровољци из Прошћења, са командиром Секулом Бошковићем.¹²⁰ Њен је задатак био да у току ноћи намјести артиљерију на Буковој глави, пређе Тару, узме Бурен и Шљеме изнад Каљића, а затим маневром преко Обода и Голице ослободи Шаховиће и усмјери наступање ка Бијелом Пољу.

Планинопивски и Ускочки батаљон са водом брзометних брдских топова налазили су се у Подбишћу као резерва. Са резервом био је и командант одреда.

Артиљерија на положајима Штитарице и Подбишћа добила је задатак да туче непријатељске дјелове на правцу наступања друге и треће колоне. Остале колоне због удаљености имале су да наступају под заштитом додијељене им артиљерије.

Комора је добила задатак да се креће, изузев дјелова за прву попуну који су били са јединицама, иза „главнине на сат хода“.

За прихватање рањеника организовани су пунктови у школи у Пољима и Подбишћу. Ниједна колона није смјела започети борбу прије него се да уговорени знак са Подбишћа. Послије тога, ако се у року од 10 минута не појаве турски преговарачи из Мојковца, има да се отвори артиљеријска ватра на мојковачке положаје.¹²¹

Ноћу уочи напада на Мојковац бригадир Вукотић издао је „Општу наредбу“ која се „на сваки начин“ имала „саопштити војсци прије шест сати у јутро“. Том наредбом војска је обавијештена о почетку рата са Турском „за националну ствар и ос-

¹²⁰ П. Вујисић — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 1, без датума.

¹²¹ Ј. Вукотић, заповијест од 25. септембра 1912.

лобођење наше браће Хришћана“. Обраћајући се војсци и упозоравајући је на њену дужност, Ј. Вукотић у наредби даље каже:

„Ми данас не идемо да чаркамо, да пљачкамо и чинимо зулуме, већ да уведемо ред и поредак гдје га до сада није било. Ми не идемо, велим, да чинимо зулума, већ да свакоме ко пане под крило Господарево осигурамо част, слободу и имање, с тога мени је Господар заповиједио да вам најстрожије наредим:

I. Мрцварење (сијечење глава) не смије бити, јер је то у свијету презрено и нашим законима строго кажњиво, као обиљежје храбрости нека војник донесе пред својим командиром капу с непријатеља.

II. Ко истакне бијелу заставу било као преговарач, било у знак предаје, да га примите и с њим поступате кавалерски.

III. Свачија имовина има бити заштићена, зато да ником штете не учините.

IV. Куд се год крећете, а нарочито у села и вароши да се бонашате достојанствено“.¹²²

Рано 9. октобра командант Источног одреда, послао је команданту „царске војске“ у Мојковцу писмо с позивом да се гарнизон преда, уз услов да ће „бити част и животи осигурани“. За одговор остављен је „један сат пошто Ви се ово писмо уручи, а 10 минута пошто три топовска метка опале“.¹²³

Турци нијесу одговорили на понуду о предаји ни послјије више часова по истеку рока. Око 10 сати отпочела је артиљеријска припрема (на правцу наступања Четврте колоне артиљерија је нешто раније почела да дејствује). До толиког закашњења дошло је усљед густе магле, по којој није било могуће прецизно гађати. Под заштитом артиљерије, ускоро су пјешадијске јединице прешле у напад. Оне су се без већих тешкоћа пребациле на десну обалу Таре и успјеле да одбаце с обале турске дјелове који су иначе пружили веома слаб отпор.¹²⁴

Друга колона, под командиром М. Меденицом, прешла је Тару код Бјелојевића и продужила енергичан напад. Имајући пред собом слабија одјељења башибозука, успјела је да их одбаци без дужег задржавања и брзо продре у рејон Меденог гувна. Појава ове колоне код Меденог гувна угрозила је бок и позадину турске војске у Мојковцу. М. Меденица, пошто је овладао положајима око Развршја, упутио је извиднице ка Лепенцу, а главнину колоне оријентисао ка Рогову кршу и долини Лепешнице. Тиме је још више угрожена сигурност одбране Мојковца. Командант колоне настојао је да дође у додир са Колашинским батаљоном из прве колоне, који се кретао десно ка Ракити и Јововој луци.¹²⁵

¹²² „Општа наредбаЂ, Ј. Вукотића од 26. септембра 1912; Упореди: М. Ђуришић, н.д., 164.

¹²³ Ј. Вукотић — турском команданту Мојковца 26. септембра 1912.

¹²⁴ Ј. Вукотић — сердару Јовићевићу, 29. септембра 1912.

¹²⁵ Ј. Меденица — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 6 од 27. септембра 1912; М. Ђуришић, н.д., 165.

И четврта колона, последије преласка Таре у Доњим Пољима уз подршку артиљерије са Букове главе која, због магле, није имала баш прецизно дејство, успјела је да сломи непријатељски отпор код Подбрезовића. Пошто није наилазио на даљи отпор, командант колоне упутио је Ровачки батаљон преко Мекића куле на Бурен, а Пољски поред кућа Мушовића уз Прошћење. Одјељење добровољаца, под командом Секуле Бошковића, последије оштрог судара са Турцима на положајима око Врановине, појавило се изненада у рејсину Угарче.¹²⁶

Услед енергичног продора друге и четврте колоне и обухвата са бокова, изложени јакој артиљеријској ватри и фронталном притиску средње колоне, Турци су око 12,30 часова напустили Мојковац и повукли се на положаје сјеверно од насеља.¹²⁷ Негдје у то вријеме, командир извиђачке чете, која је била задужена да извиђа на правцу наступања средње колоне, обавијестио је команданта одреда да је преко патрола сазнао да су Турци посјели „Мале Шанчеве поврх Мојковца и косу од Улошеvine“, па је предложио „да батаљони који су одређени у правцу Улошеvine енергично нападају“.¹²⁸ Командир извиђача, међутим, није знао да је средња колона бригадира Адића већ напала те положаје и да је „Кула Велика на Мојковцу заузета“.¹²⁹

Артиљерија је пренијела ватру на положаје сјеверно од Мојковца подржавајући напад средње колоне. Поколебани дејством артиљеријске ватре и блиским нападом и подилажењем пјешадије, а очекујући могућу појаву непријатеља из правца Бурена, Обода и Рогова крша, Турци убрзо напуштају и ове положаје.¹³⁰ У 14 часова пала је и Лепеничка коса. Средња колона енергично је прогонила разбијене турске дјелове долином Лепешнице све док ноћ није прекинула борбу.

Истог дана Колашински и Доњоморачки батаљон предузели су у 9,30 часова покрет из рејона Вагана Каљића, и то први преко Ивкова поља у правцу Раките, а други са водом брдских топова низ Катун рупе ка Бојишту — узвишењу на лијевој обали Равне Ријеке. Око Бојишта Турци су пружили доста снажан отпор. Међутим, ускоро су савладани, па су се разбјежали по околним шумама, ограничивши се на повремено препуцавање. Пошто је овладао Бојиштем, командант колоне наредио је да се отвори артиљеријска ватра на турске положаје на Јасиковцу, са којих су ови ометали Колашински батаљон када је улазио у Ракиту. Турци су се убрзо повукли и напустили Јасиковац, јер су им заклони били већ порушени дејством артиљерије. Оба бата-

¹²⁶ П. Вујисић — Ј. Вукотићу, 26. септембра 1912.

¹²⁷ М. Матовић — Ј. Вукотићу 26. септембра 1912.

¹²⁸ Командир извиђачке чете — Ј. Вукотићу 26. септембра 1912.

¹²⁹ М. Матановић — Ј. Вукотићу, поменути извјештај од 26. IX 1912.

¹³⁰ С. Лаазревић и В. Томовић — Ј. Вукотићу 26. септембра 1912; Г. Грдинић — Ј. Вукотићу 27. септембра 1912.

љона преноћила су на заузетим положајима у Равној Ријеци. Њима није успјело до зоре да успоставе везу са главнином.¹³¹

Друга и трећа колона колашинске групе заноћила је у релону Лепенца и Рогова Крша, а четврта у Ободу, на источним падинама Бурена изнад Вранеша.¹³² Турци су се те ноћи задржали на линији Муминов крш — Пали — Лијеска.¹³³

Десетог октобра бригадир Ј. Вукотић извјестио је краља Николу о резултатима постигнутим у борби око Мојковца, у којој је, „колико се до сада зна“, имао „пет мртвијех и 15 (петнаест) рањенијех. Непријатеља превише погинуло и ранило се“.¹³⁴ У извјештају се посебно изражава задовољство како због постигнутог успјеха у почетним бојевима тако и због реда и дисциплине, јер „официри и трупе изврсно се понашају“. У извјештају се даље каже да ће истог дана „наступати на Бијело Поље, које се надамо сјутра нападнути“.¹³⁵

Користећи се успјесима и линијама достигнутим претходног дана, командант одреда је ријешио да 10. октобра настави наступање у правцу Бијелог Поља, да овлада важнијим положајима на лијевој обали Лима и тиме створи повољне услове за директан напад на Бијело Поље, који је предвидио за 11. октобра.

Непријатељске јединице које су заноћиле на узвишењима на лијевој обали Лепешнице добиле су у току ноћи извјесна појачања. Користећи предност својих положаја, оне су ријешиле да пруже јак отпор и спријече продирање црногорске војске ка Бијелом Пољу. Турци су рачунали и на подршку локалног муслиманског становништва, којим је крај био релативно густо насељен.

Држање непријатеља открило је његову намјеру. Бригадир Вукотић је рачунао и на отпор непријатељски расположеног становништва, па је предузео потребне мјере опрезности. Поред тога, рачунало се и на тешкоће везане за кретање по недовољно познатом земљишту. Стога је наређено да се 10. октобра наступа ка Бијелом Пољу у борбеном распореду, сличном оном из претходног дана:

— Ранија друга колона, са командиром Милошем Меденицом, добила је за тај дан улогу извиђачког одреда. Она је имала задатак да се креће у борбеном распореду долином Лепешнице и Равне Ријеке и запосиједањем узастопних положаја омогући и штити покрет главнине. Извиђачки одред је био дужан

¹³¹ Ј. Меденица — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 6, 27. септембра 1912.

¹³² Ј. Вукотић — краљу Николи 27. септембра 1912.

¹³³ М. Буришић, н.д., 166.

¹³⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 27. септембра 1912; Упореди: М. Буришић, н.д., 166.

¹³⁵ Исто.

да посједне до ноћи положаје изнад Влашког Поља, гдје је требало да главнина заноћи. У току наступања М. Меденица се морао старати да помоћу патрола држи везу са дјеловима који су под Павлом Вујисићем наступали ка Шаховићима. Њему је скренута пажња да се не упушта сам у борбу са јачим непријатељским снагама, већ да се ослања на главнину и усклади кретање зависно од ње.

— Позади извиђачког одреда кретала се претходница главнине, коју су сачињавали Ускочки батаљон, пионирска чета, брзометни брдски вод и митраљеско одјељење. Претходницом је командовао шеф штаба Источног одреда командир М. Матановић. Њен је задатак био до осигурава десно крило главнине и да, пошто мимоиђе Влашко Поље, ступи у везу са Колашинским и Доњоморачким батаљоном, који су се од претходне ноћи налазили са командиром Ј. Меденицом на положајима око Слијепча моста у Равној Ријеци. Уз помоћ ових батаљона, претходница је имала да „по могућности“ ослободи село Црнионицу.

— Батаљони Жупопивски. Планинописки (без једне чете, која је штитила лијево крило главнине) и Ускочки (такође без једне чете, која је била у заштитници) са брдском батеријом образовали су главну колону, са којом се кретао и командант одреда.¹³⁶

Покрет јединица у току 10. октобра успоравала је густа јутарња магла, која се, с обзиром на годишња доба, касно дизала. Поред тога, наилазило се и на честе турске засједе, које су пресретале ватром предње дјелове и последије краћег отпора биле савладаване. Мђутим, извиђачки одред који се кренуо из Рогова Крша ка Равној Ријеци, већ нешто иза 8 часова, наишао је на јак и организован отпор Турака, који су се са жестином и упорношћу бранили. Усљед магле које је било и последије 11 часова, неки дјелови из главнине, слабо се оријентишући и међусобно распознавајући, из више наврата отварају ватру на одјељење Милоша Меденице, које је упорно нападало непријатељске положаје на линији од села Пале до Јабучне.¹³⁷

Турци су посебно упорно бранили за њих врло важну ослону тачку — Муминов крш. Командант претходнице, будући да се око сат последије подне чула врло јака топовска и митраљеска ватра са правца Шаховића, послао је тамо двије чете са два митраљеза, а сам је застао у Равној Ријеци док се не обавијести о чему се заправо ради. Њему није била довољно јасна ситуација код дјелова са Павлом Вујисићем.¹³⁸ У међувремену, претходница се код Влашког Поља повезала са Колашинским и Доњомо-

¹³⁶ Ј. Вукотић, заповијест бр. 7 од 27. септембра 1912; М. Ђуришић, н.д., 166—167.

¹³⁷ Ј. Вукотић, заповијест бр. 7 од 27. септембра 1912; М. Меденица — Ј. Вукотићу, извјештај бр. 9 од 27. септембра 1912; М. Ђуришић, н.д., 166—167.

¹³⁸ М. Матановић — Ј. Вукотићу 27. септембра 1912.

рачким батаљоном, последије чега се оријентисала ка сјевероистоку и око 15 часова заузела Муминов крш, „врло важну позицију“.¹³⁹ Командир М. Матановић тада није имао додира са М. Меденицом, „али по пуцњави“ изгледало му је „да је заузео подно Јабучна“.¹⁴⁰ До ноћи Меденица је успио да овлада свим положајима на правцу напада и да уз помоћ претходнице и раније десне колоне одбаци непријатеља на Лим. У међувремену, главнина се прикупила и заноћила у Влашком Пољу.

На живав и организован отпор наишла су тога дана и одјељења раније четврте колоне, коју је предводио командир П. Вујисић. Он је рано предузео напад и до ноћи успио да сломи непријатељску одбрану од „Лијеске и Цера“ до Шаховића. Предвече је пало у Шаховиће — варошица „гдје је био кајмакам и нешто турске војске“.¹⁴¹

У борбама у току 10. октобра јединице колашинске групе Источног одреда имале су око 10 погинулих „а рањених отприлике до 30 људи“, како је бригадир Вукотић извијестио краља Николу. Непријатељски губици били су знатно већи. Они су износили — без рањених — око 100 мртвих и 32 заробљена војника.¹⁴²

Изгубивши све важније положаје до Лима у току 10. децембра, Турци више нијесу могли рачунати на успјешну одбрану Бијелог Поља. У послеподневним часовима мухаџири су већ у групама напуштали варош и бјежали дубље у унутрашњост. Предвече је бригадир Вукотић извијештен од командира извиђачке чете да се турска војска из напуштених положаја спушта ка Бијелом Пољу а дијелом прикупља на Оброву, гдје се налази и артиљерија која повремено дејствује. Турски топови откривени су и на косама иза села Затона, гдје се очекивао прилазак црногорске војске преко Лима. У извјештају се даље каже да „велике масе народа излазе из вароши и путују главним путем пут Расова десном обалом ријеке Лима, те према нашем мишљењу врло мали број грађанства у варош је замркао“.¹⁴³

Да би добили у времену и одложили час напада на Бијело Поље, Турци су се послужили преваром. Наиме, ноћу између 10. и 11. октобра дошла су у Вукотићев штаб два Србина и један муслиман¹⁴⁴ из Бијелог Поља. Они су донијели писмо потписано од 15 бјелопољских првака који моле да се престане са разарањем вароши до зоре — „када ће доћи изасланство ради преговора о предаји вароши“. Потписници писма, међу којима је био и један број Срба, „понизно“ су молили команданта црногорске вој-

¹³⁹ М. Матановић — Ј. Вукотићу 27. септембра 1912, у 14,48 часова.

¹⁴⁰ М. Буришић, н.д., 168.

¹⁴¹ Г. Грдинић — Ј. Вукотићу 27. септембра 1912; Ј. Вукотић — срдару Јовићевићу бр. 161, 29. септембра 1912.

¹⁴² Ј. Вукотић — краљу Николи 28. септембра 1912.

¹⁴³ Командир извиђачке чете — Ј. Вукотићу, 27. септембра 1912.

¹⁴⁴ Син Мемедас Аскова, који је био перјаник код краља Николе.

ске да одреди мјесто гдје ће примити преговараче.¹⁴⁵ Командант одреда је упутио поруку, по поменутој тројци Бјелопољаца, да ће одредити овлашћене представнике штаба да приме изасланике из вароши сјутрадан у селу Крушеву недалеко од Бијелог Поља.¹⁴⁶

Бригадир Вукотић је задужио старог бригадира Драгишу Перкова Меденицу и командира Н. Пејановића да са једним одјељењем војника као пратњом приме 11. октобра преговараче из Бијелог Поља.¹⁴⁷ Међутим, упркос садржини добијеног писма и усменом увјеравању доносилаца, бригадир Вукотић је сматрао да Турци неће пустити Бијело Поље без борбе. Због тога је у Влашком Пољу развијен исте ноћи план за сјутрашње наступање на Бијело Поље. Истина, у наредби за покрет посебно је скренута пажња да се води рачуна да се не изазову подозрења и сумња код непријатеља у току наступања. Било је, управо, наређено да јединице које буду наступале не смију отварати ватру ако не буду нападнуте, нити се без накнадног одобрења могу упуштати даље од Крушева, гдје је требало примити представнике вароши. У вези са предстојећим покретом било је предвиђено да ранији извиђачки одред под командиром М. Меденицом рано 11. октобра заузму косу изнад села Церова и дође у додир са дјеловима који буду наступали десно од њега. Одјељење под командом М. Матановића имало је да се спусти са Муминова крша ближе Бијелом Пољу и до 9 сати овлада Црнионицом. Претходница, формирана од Колашинског и Доњоморачког батаљона са водом брдских топова под командом Ј. Меденице, добила је задатак да у 8 часова крене у правцу села Крушева. По доласку у Крушево, имала се развити у борбени поредак, запосјести падине сјевероисточно од Црнионице и ту доћи у додир са дјеловима под командиром М. Матановићем. Главнина се имала кретати правцем Влашко Поље — Крушево. Један батаљон из главнине издвојен је за пратњу и обезбјеђење коморе, која се кретала позади.¹⁴⁸

Интересантно је напоменути да у заповијести за покрет ка Бијелом Пољу није било предвиђено упућивање макар и спореднијих дјелова преко Лима, у правцу Оброва који је доминирао широм околином и без чијег освајања није било могуће ући под борбом у варош. То, вјероватно, није урађено стога што је командант Источног одреда ипак допуштао могућност да се Бијело Поље преда без борбе.

¹⁴⁵ Писмо су потписали: Јусуф ефендија, муфтија бјелопољски, Хилми-бег Кајобеговић, Алир-ага Кучевић, Зефир-ага Дервовић, Емин ефендија, Смаил-ага Никшић, Муј-ага Љуца, Емин-ага Издировић, Муј-ага Никшић, Ејуб-бег Замновић, Цветко Поповић свештеник, Алекса Басекић, Тодо Пајевић, Алекса Муроковац и Андро Јончевић (АИИ—Т, ф. бр. 84).

¹⁴⁶ Ј. Вукотић — краљу Николи 29. септембра 1912.

¹⁴⁷ Исто.

¹⁴⁸ Ј. Вукотић, заповијест бр. 8 од 28. септембра 1912.

Покрет из Влашког Поља 11. октобра није могао бити предузет на вријеме. Он је због необично густе магле одлаган све до 11 сати, када је војска кренула низ Равну Ријеку и даље низ Лим. Међутим, чим су предњи дјелови избили на помол Бијелом Пољу, Турци су их дочекали ватром са свих положаја. Истовремено, отпочела је дејство и турска артиљерија са Оброва.¹⁴⁹ Предњи дјелови, како је било договорено, нијесу узвратили ватром. Са њима су се налазили пуномоћници штаба одреда Драгиша Перков и командир Пејановић.

Упркос превара и чињенице да се ионако изгубило прилично време због магле, бригадир Вукотић је зауставио војску и ријешио да чека долазак представника вароши, рачунајући да ће они ипак доћи „него да им аскер не да“.¹⁵⁰ Пошто се ни „за читав сат“ нико није појавио од Бијелог Поља, командант одреда је извршио измјене у дотадашњем распореду и донио одлуку за напад. Он је наредио да батаљони Колашински и Доњоморачки са три чете из Дробњачког батаљона и водом брдских топова под командиром Ј. Меденице прегазе надошшли Лим код Врапчег Поља и разбију турске јединице на висовима изнад Затона. После је протјеривања непријатеља из Затона, главни напад је требало усмјерити на Обров и овладати тим значајним непријатељским положајем за одбрану Бијелог Поља.

Мјесто на којем је требало без икаквих средстава прећи Лим држано је под контролом турске пјешадије и артиљерије са околних положаја. Оно је било веома непогодно за форсирање ријеке. Уочи поласка одјељења на Лим, бригадир Вукотић, рачунајући на тешкоће, обећао је „да ће Господар знати за њихов прелазак“.¹⁵¹ Он се чак плашио да одјељења командира Ј. Меденице „до мрака врх Оброва не могу заузети па да их нико не би сметао“.¹⁵²

Преостали батаљони под Ј. Аџићем, М. Меденицом, М. Матановићем, као и ранија Четврта колона са П. Вујисићем, која је у међувремену пристигла из Шаховића, отпочели су у међувремену напад на варош, која је са појединих тачака пружала доста снажан отпор.¹⁵³

Одјељење које је предводио Ј. Меденица сручило се у Лим и релативно га брзо савладао, упркос томе што је вода допирала војницима до изнад појаса и што се ријека прелазила под борбом. Управо у моменту кад се један број војника већ налазио у води а други се припремао за прелазак, Турци су на њих отворили густу пушчану ватру. Одјељење је примило борбу из по-

¹⁴⁹ Ј. Вукотић — краљу Николи 28. септембра 1912. — Јављајући 12. октобра краљу о овој превари, Вукотић између осталог каже: „Од оних Бјелопољаца који се бјеху на писмо од прексиноћ потписали неки су јучер умакли из Бијелог Поља и то прваци као Амир Кучевић и други“ (исто).

¹⁵⁰ Ј. Вукотић — краљу Николи 29. септембра 1912.

¹⁵¹ Исто.

¹⁵² Исто.

¹⁵³ Исто.

ложаја у коме се нашло. Прелазак је подржала брдска артиљерија, која је са Киселица почела да дејствује. По преласку Лима, четири чете Дробњачког батаљона, образујући борбени поредак, наступиле су у правцу Оброва. За њима су се кретали Колашински батаљон и једна чета Доњоморачког батаљона, угрожавајући непријатељске положаје изнад Затона. Заштитницу су образовале три чете из Дробњачког батаљона. Пошто је главнина овладала Затонем, привучени су топови. У међувремену је на крила дјелова који су нападали Обров послата једна чета из Доњоморачког батаљона и једна из Колашинског. Истовремено, вод брдских топова појачао је ватру са положаја Затона на Обров. На Обров је усмјерила доста снажно дејство и одредска артиљерија са положаја преко Лима. Довољно заштићени артиљеријском ватром, дјелови који су нападали брзо су подилазили непријатељским положајем. Јединице башибозука почеле су да се осипају и бјеже. У снажном јуришцу, изведеном око 15 часова, Турци на Оброву су савладани. Они су се разбјежали по околним шумама и престали да пружају отпор. Командир Ј. Меденица запосио је значајније тачке на Оброву и ту се улогорио.¹⁵⁴

Док се водила борба за Обров, главнина колашинске групе изводила је напад непосредно на Бијело Поље. Турци су се доста упорно бранили. Долазило је повремено до јуриша, али без нарочитог резултата. Тек послвије пада главног непријатељског положаја — Оброва, одбрана Бијелог Поља почела је да јењава. Око 16 часова непријатељ је био савладан и одбачен преко Лима, а град је запосјела црногорска војска. Непосредно послвије уласка у Бијело Поље „мало је таламара кроз варош учињено“, али је то командант одреда брзо спријечио и ускоро је успостављен ред.¹⁵⁵

Дванаестог октобра бригадир Ј. Вукотић детаљно је обавијестио краља Николу како је текла борба за ослобођење Бијелог Поља. У том извјештају посебно се указује на вјештину и опрезност коју је црногорска војска испољила у борби. Вукотић тиме објашњава њене незнатне губитке, који су износили свега 2 мртва и 14 рањених војника. Турски губици нијесу се могли тачно установити. Вукотић каже да је било много мртвих и да се „на сваку страну налазе“ а међу њима и један број официра.¹⁵⁶ У истом извјештају саопштен је и укупан број црногорских губитака од Мојковца до Бијелог Поља: погинула су 23 војника и један официр, а рањена 82 војника и 3 официра.¹⁵⁷ Ослобођењу Бијелог Поља и претходним борбама бригадир Вуко-

¹⁵⁴ Исто; Ј. Меденица — Ј. Вукотићу 28. септембра 1912.

¹⁵⁵ Ј. Вукотић — краљу Николи 28. септембра 1912; Ј. Вукотић — сердару Јовићевићу, бр. 161, 29. септембра 1912; Ј. Вукотић — Л. Војводићу од истог дана; Види: М. Ђуришић, н.д., 169—170.

¹⁵⁶ Ј. Вукотић — краљу Николи 29. септембра 1912.

¹⁵⁷ Исто.

тић је истовремено обавијестио војводу Ј. Војводића и сердара Јовићевића, обласног управитеља у Колашину.¹⁵⁸

Бригадир Ј. Вукотића фасцинирала је питома долина Лима, као и Бијело Поље „које је више од Подгорице а и љепше од ичега на свијету“, како је он писао сердару Јовићевићу. Књазу насљеднику јавио је да је „околина чаробнија од ишта што сам видио“.¹⁵⁹ Он није пропустио прилику да са тим, премда са мање заноса, упозна и краља Николу. Тим поводом он му је 12. октобра писао: „Данас поподне обишао сам варош. Она је доиста лијепа тј. прилично лијепих кућа. Варош је доста велика, кажу да има 6 до 7 хиљада душа. Фактички није мања него што је била стара варош Подгорица“. Даље јавља краљу да је у православној цркви одржано благодарене и „молепствије за здравље... и напредак Ваше војске“.¹⁶⁰ Кратак опис Бијелог Поља Вукотић је послао и министру војном.¹⁶¹

Послије ослобођења Бијелог Поља командант одреда издао је „Повјерљиву наредбу“ у којој је изразио своју захвалност официрима и војницима за храброст и честитао им „улазак у Бијело Поље“, осим оним „који су кроз варош пљачку и зулум чинили, а њих остављама“, каже Вукотић даље у наредби „да им Бог суди и Господареви закони, а право би било да им сама војска пресуду изрече“. У наредби је „још једном“ скренута пажња да се заштити част, слобода и имање муслиманском живљу, који се покорио и престао да даје отпор.¹⁶²

Команданту одреда особито је било стало да се што прије заведе ред и успостави нормалан живот. Он је настојао да онемогући самовољу и пљачку, од којих поједини војници нијесу били имуни приликом уласка у Бијело Поље. Стога је путем наредба, а и преко старјешина јединица, строго указивао на преступе војника и опомињао на казне и одговорност за неизвршавање наређења.

Истог дана када је ослобођена варош бригадир Вукотић се обратио прогласом становницима Бијелог Поља и Доњег Колашина који „од данас“ потпадају „под власт Господара Црне Горе“, позивајући их да буду „мирни, послушни, лојални и исправни грађани“.¹⁶³ Међутим, један дио муслиманског становништва из вароши и околине био је одбјегао. Бригадир Вукотић је поручио преко муслиманских првака да се сви одбјегли могу слободно вратити; у противном, имање ће им бити конфисковано у корист државне касе.¹⁶⁴ Позив је имао ефекта, и послјије неко-

¹⁵⁸ Ј. Вукотић — Ј. Војводићу 29. септембра 1912; Ј. Вукотић — сердару Јовићевићу 29. септембра 1912.

¹⁵⁹ Ј. Вукотић — Књазу насљеднику 28. септембра 1912.

¹⁶⁰ Ј. Вукотић — краљу Николи 29. септембра 1912.

¹⁶¹ Ј. Вукотић — Министру војном бр. 148 од 29. септембра 1912.

¹⁶² Наредба Ј. Вукотића, без датума.

¹⁶³ Ј. Вукотић, проглас становништву Б. Поља 28. септембра 1912.

¹⁶⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 29. септембра 1912.

лико дана добар дио мухаџира вратио се на своје куће ни од кога не узнемираван.¹⁶⁵ Њих су узеле у заштиту војне и цивилне власти, које су од дана ослобођења Бијелог Поља почеле да функционишу.

Истог дана када је црногорска војска узела Бијело Поље, посебном наредбом образоване су војне и грађанске установе, надлежне за Бијело Поље и Доњи Колашин. Том наредбом формирана је Обласна управа, на челу са Милом Дожићем, чланом Државног савјета. Такође су формиран и војни суд, војни округ и управа жандармерије. За предсједника војног суда постављен је капетан Сава Анђелић, а за чланове Стефан Поповић и командир Ибро Булатовић. Секретар суда био је Алекса Поповић. За команданта Војног округа именован је командир Павле Вујисић, а за шефа жандармерије поручник Никола Ђилас.¹⁶⁶

Поред жандармерије, одговорне за одржавање реда и разоружавање још неразоружаног муслиманског становништва, у бјелополској области постављене су и војне посаде. За посаду у Бијелом Пољу одређен је Пољски батаљон Колашинске бригаде са 400 наоружаних Срба из мјеста и околине.¹⁶⁷ Са истим задатком у Мојковцу је остављена једна чета Дурмиторске бригаде, која се, поред осталог, старала и за обезбјеђење телефонске везе са Бијелим Пољем.¹⁶⁸ У Шаховићима је такође задржана у посади једна чета са Блажом Анђелићем на челу.¹⁶⁹ Посаде су добиле задатак да воде рачуна о држању муслиманског живља, да одузимају оружје од њега и наоружавају српско становништво. У вези са тим, Обласној управи у Колашину је наређено да на тражење командира П. Вујисића издаје потребан број пушака са прибором и упућује у Бијело Поље ради наоружавања Срба.¹⁷⁰ За свега неколико дана наоружано је око 1.500 Срба из Бијелог Поља и Доњег Колашина. Истина, то је било већином неискусно и необучено људство, али ипак способно да заштити своја села.¹⁷¹ Од тога људства формирано је неколико батаљона. Близу 700 добровољаца из бјелополске области упућено је као помоћ дјеловима Источног одреда који су оперисали ка Пљевљима. Преостало људство — или је било у појединим посадама или је чувало своје куће.¹⁷² Захваљујући томе, било је могуће на задовољавајући начин обезбједити позадину, када је главнина Одрода продужила наступање ка Берамама и даље. У вези с тим, командир П. Вујисић писао је 15. октобра из Бијелог Поља бригадиру Вукотићу: „Ја Вас увјеравам и залажем моју главу да за

¹⁶⁵ Ј. Вукотић — краљу Николи од 29. септембра 1912.

¹⁶⁶ Наредба Ј. Вукотића од 28. септембра 1912.

¹⁶⁷ Ј. Вукотић — дежурном ађутанту бр. 162, 30. септембра 1912.

¹⁶⁸ Ј. Вукотић — краљу Николи 29. септембра 1912.

¹⁶⁹ Из докумената се не види која је то чета била (Ј. Вукотић — Министру војном 29. септембра 1912).

¹⁷⁰ Ј. Вукотић — Обласној управи Колашин, бр. 158 од 30. септ. 1912.

¹⁷¹ П. Вујисић — Ј. Вукотићу 2. октобра 1912.

¹⁷² П. Вујисић — Ј. Вукотићу бр. 83 од октобра 1912.

овамо ништа не бринете, јер је ово све пљоштило, те ако би Вам ко представљао какву опасност, немојте ништа вјеровати што не бисте добили мој извјештај“.¹⁷³

И заиста, црногорске јединице задржане у посадама, уз помоћ наоружаних Срба из бјелопољске области, биле су довољне да обезбиједи позадину и тиме омогуће покрет главне група-ције уз Лим и горњи Бихор на Беране.

Међутим, врло је интересантно напоменути да Црногорска врховна команда није знала куда ће се кретати главнина Источног одреда послџе ослобођења Бијелог Поља, нити је њен командант раније добио од ње наређење у том погледу. Чак се претпостављало, у Врховној команди, да ће даље кретање главнине Источног одреда услџедити низ средњи Лим ка Пријеполу. То се види из наредбе краља Николе од 11. октобра упућене бригадиру Ј. Вукотићу прије него што је овај ушао у Бијело Поље. Наиме, послџе разговора који је краљ Никола имао тога дана са италијанским послаником на Цетињу у вези са српским и црногорским намјерама у Санџаку и ставу Аустро-Угарске,¹⁷⁴ он је хитно јавио бригадиру Вукотићу сљедеће: „Немајући с тобом шифара, јављам ти што слиједи без шифара, али добро да ме разумијеш и схватиш ми мисли. Ево што: Мимо Бијелог Поља ни корак даље у Санџак па да ти ове важније тачке и вароши депутацију изашљу и нуде ти се ња предају — тамо немој ходити знаш зашто. Ја мислим не треба ти то разјашњавати но ћеш се сјетити зашто, јер ми је неопходно узети у обзир осјетљивост Перушина (Аустро-Угарска — примједба П.М.). Јанко, јеси ли ме разумио? Ако нијеси јави ми да те боље извијестим, а ако си ме разумио поручи Машану Божовићу (командант Прекотарског одреда — примједба П.М.) нека прекине свако продирање дубље, ако му је икако могуће нека дође к тебе што пријед а одатле хајте по Рашкој (Вашој — примједба П.М.) увиђавности к. Пештеру и Рожају. Ако ме нијеси разумио опет ти кажем кажи ми“ — завршава краљ.¹⁷⁵

Командант Источног одреда разумио је разлоге који су руководили краља Николу да се обуставе операције у Санџаку. Међутим, он се ионако није могао упуштати у Санџак мимо Бијелог Поља, с обзиром на ситуацију код Плава и Гусиња, која је и даље била неизвјесна.

Од дана када је кренуо из Колашина па све до доласка на горњи Лим, командант Источног одреда није престао да се интересује за стање својих дјелова код Берана, а посебно оног код Плава и Гусиња. Вијести које су, нарочито у почетку, долазиле

¹⁷³ П. Вујисић — Ј. Вукотићу 2. X 19192.

¹⁷⁴ М. Ђуришић, н.д., 170, напомена 182.

¹⁷⁵ Краљ Никола — Ј. Вукотићу октобра 1912.

отуда биле су веома неповољне. Највише се страховало да Туци не нагомилају знатне снаге око Плава и Гусиња и покушају продор преко Андријевице у унутрашњост земље. Горњовасојевићка бригада, с обзиром на своју бројност и изразиту топографску предност непријатељских положаја, не би била у стању да то спријечи. А таква је могућност постојала. У том случају била би угрожена сигурност не само главнине Источног одреда већ и главне црногорске групације под Скадром. Главнина Одреда нашла би се одсјечена и сувише удаљена да би на вријеме интервенисала. Поред тога, постојала је могућност јаче турске интервенције из Берана уз Лим, са циљем да се Горњовасојевићка бригада нападне с леђа. Тиме би њен ионако деликатан положај постао веома критичан. Авро Цемовић је још 8. октобра упозоравао бригадира Вукотића на опасност која пријети од Гусиња, па је предлагао да се предузму озбиљне мјере према Гусињу, које је „глава Албаније“.¹⁷⁶ Три дана касније, 11. октобра, командант Одреда је од команданта Горњовасојевићке бригаде добио веома неповољан извјештај о стању у Плаву и Гусињу. Управо тога дана, када је колашинска група наступала ка Бијелом Пољу, командир Вешовић је упутио бригадиру Вукотићу препис једног писма који је преко обавјештајаца добио из Гусиња. На основу тог писма сазнало се да су Турци из Плава и Гусиња ишли у Метохију да траже помоћ и да им је тамо речено да је све способно за оружје из пећке нахије упућено за Беране, а четири табора са осам топова „оће ка Гусињу. . да на Васојевиће ударе“. У писму је, даље, стајало да Албанци већ пристижу у Плав и Гусиње и траже оружје и да се „свет узнео и оће за ватан гинути“.¹⁷⁷ По доласку у Бијело Поље, бригадир Вукотић је и од обласног управитеља из Андријевице Ј. Пламенаца обавијештен да је Плав добио појачање од 1000 Албанаца и шест топова које су довели Риза бег и Бајрам Цур, и да Цавид паша у Пећи и околини прикупља жандармерију.¹⁷⁸ Тај извјештај Пламенац је доставио и Врховној команди црногорске војске.¹⁷⁹ Командант одреда, међутим, није повјерово у сигурност извјештаја из Андријевице, пошто га није био потврдио командант Горњовасојевићке бригаде.¹⁸⁰ Њега је озбиљно забринула садржина оног писма које је командир Вешовић раније добио из Гусиња. У вези са тим, он је 12. октобра наредио бригадиру Лакићу Војводићу: ако Плав добије појачање, да у помоћ Горњовасојевићкој бригади упути 1.000 војника.¹⁸¹ Командира Вешовића обавијестио је

¹⁷⁶ А. Цемовић — Команди IV дивизије Колашин, 25. септембра 1912.

¹⁷⁷ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу, бр. 669 од 28. септембра 1912.

¹⁷⁸ Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу, бр. 3613, без датума.

¹⁷⁹ Дежурни ађутант — Ј. Вукотићу од октобра 1912.

¹⁸⁰ На питање бригадира Ј. Вукотића о стању у Плаву и Гусињу, Р. Вешовић је одговорио да је стигло „нешто Арнаута“, али да Риза-бег и Бајрам Цур нијесу још долазили, већ да су Турци намјерно такав глас протурили (Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 713 од октобра 1912).

¹⁸¹ Ј. Вукотић — Ј. Војводићу 29. септембар 1912.

истога дана да ће му Л. Војводић послати „бар 500 људи“, истовремено му препоручујући: „Утврђуј добро положај на сваку страну те се држи у њима ако сила дође. Ја ћу хитати али брже не могу“.¹⁸²

Међутим, у моменту када је стање код Плава и Гусиња изгледало веома критично, дошло је неочекивано до повољног преокрета. Образован, лично храбар и по природи веома енергичан, командант Горњовасојевићке бригаде успио је, наиме, да ситуацију измијени у своју корист. Он је успио да поруши и попали артиљеријом више непријатељских караула и утврђења око Брезојевице, Новшића и Велике, да овлада веома значајним положајима према Плаву и Гусињу и затвори пролаз у лимску котлину. Бригадира Вукотића је одушевио овај неочекивани успјех Горњовасојевићке бригаде. Он јој је честитао из Бијелог Поља, а њеном је команданту и даље савјетовао: „Утврди се, соколе, добро у Виситор и пази до нашег састанка ако прилика није за даље, као што сигурно држим да није“.¹⁸³ Поводом неочекиваног успјеха код Плава и Гусиња, Ј. Вукотић је 12. октобра између осталог писао сердару Јовићевићу у Колашин: „тако је сада Виситор у нашим рукама и Васојевићима се не бојим“,¹⁸⁴ а дан касније Врховној команди: „Вешовић је, пак, мудро оперисао и заузео Виситор цио, те му се сада не бојим да дође маркар десет хиљада „Лаћамије“ што бит не може. Главни ми је чвор Беране у правцу којих се сјутра крећем“.¹⁸⁵

Послије ослобођења Бијелог Поља код главне групације дошло је до дводневног застоја. То не треба доводити у везу са поменутиим краљевим писмом од 11. октобра, којим се привремено обуставља операција у Санцаку, јер је Одред имао сасвим други правац. Међутим, стање затечено у Бијелом Пољу и околини, послови везани за постављање власти, снабдијевање трупа, уређење позадине и друго — нијесу дозвољавали да се покрет раније настави.

Пошто је обавио послове око организовања власти за Бијело Поље и Доњи Колашин, и пошто је снабдио и одморио војску, која је већ неколико дана била у сталним покретима и под борбом, бригадир Ј. Вукотић је вршио последње припреме за покрет ка Беранама. У циљу прикупљања података и обавјештења о непријатељу, он је 12. октобра јавио команданту опсаде Берана бригадиру Л. Војводићу да га хитно извјести о јачини турске војске на Тиврану и Јејевизи — главним непријатељским положајима сјеверозападно од Берана у правцу којих је главнина требала да наступа.¹⁸⁶ Са истим задатком, 13. октобра је наређено команданту Колашинског батаљона Периши Влаховићу да

¹⁸² Ј. Вукотић — Р. Вешовићу, 29. септембра 1912.

¹⁸³ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу, бр. 165 од 30. септембра 1912.

¹⁸⁴ Ј. Вукотић — сердару Јовићевићу, 161, 29. септембра 1912.

¹⁸⁵ Ј. Вукотић — Врховној команди 162 од 30. септембра 1912.

¹⁸⁶ Ј. Вукотић — Л. Војводићу 29. септембра 1912,

пошаље око 15 људи из свог батаљона, добрих познавалаца прилика и земљишта, да извиђају турске положаје и њихов распоред десном обалом Лима до Азана и Љешнице.¹⁸⁷ Будући да му није било познато стање у Бихору и даље ка Беранама, командант одреда писао је истог дана Лакићу Војводићу: „Не знам шта ће ме срести Биором“ и наредио да му пошаље 50—60 људи који ће га срести и послужити као путовође. Истовремено, Ј. Вукотић је саопштио војводи Лакићу да ће наступање уз Бихор ка Беранама почети 14. октобра, препоручивши му да се према томе управља и усклади акције код Берана, како Турицима не би успјело да издвоје и мање дјелове за пресретање колашинске групе.¹⁸⁸ Команданту Горњосељског батаљона Томашу Пешпићу било је већ раније наређено да са једним одјељењем осматра пут који веже Беране са Бијелим Пољем.¹⁸⁹

До дана када је бригадир Вукотић издао заповијест за покрет на Беране, изгледа да Лакић Војводић није успио да прикупи потребне податке о јачини непријатељске војске на положајима за које се Вукотић интересовао. Истина, он је био упутио проуздане патроле да извиђају не само ка Бихору већ и према Ругови и Рожајама, о чему је и извјестио команданта одреда.¹⁹⁰ У истом извјештају, који није ближе датиран, он му је саопштио да у Беранама има око 3.000 редовне турске војске, као и то да се очекује напад непријатеља од Пећи и Рожаја. Четрнаестог октобра Лакић Војводић извјестио је бригадира Ј. Вукотића да су Турци из Пећи и Рожаја већ извели очекивани напад, али да још нема података о исходу. Он му је такође јавио да се непријатељске јединице прикупљају на Мокрој, одакле се лако могу спустити у долину Лима и угрозити опсаду Берана с леђа, те да с нестрпљењем очекује долазак главнине.¹⁹¹

Упркос недовољно провјереној ситуацији на правцу наступања главнине, командант одреда није могао одлагати полазак из Бијелог Поља за Беране. Он је одлучио да са колашинском групом¹⁹² крене уз десну обалу Лима, вршећи обухват са јачим дјеловима ка Љешници и Адровићима, избије у рејон Тиврана и Јејевице сјеверозападно од Берана, ликвидира те положаје и у садејству групе под војводом Л. Војводићем ослободи Беране. Маневар је био добро смишљен, пошто је колашинска група имала да изведе главни напад на непријатеља с леђа. Тиме је његова одбрана веома ослабљена, пошто је био присиљен да се истовремено ангажује и према главнини и према устаницима из Доњих Васојевића.

¹⁸⁷ Ј. Вукотић — командиру Периши Влаховићу бр. 153 од 30. септембра 1912.

¹⁸⁸ Ј. Вукотић — Л. Војводићу бр. 163 од 30. септембра 1912.

¹⁸⁹ Ј. Вукотић — Л. Војводићу 24. септембра 1912.

¹⁹⁰ Л. Војводић — Ј. Вукотићу од октобра 1912.

¹⁹¹ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 1. октобра 1912.

¹⁹² Без Пољског батаљона Колашинске бригаде који је остао у посади у Бијелом Пољу.

Устаници из Доњих Васојевића, како је већ истакнуто, водили су с промјенљивим успјехом тешке борбе око Берана мно. раније него је дошло до објаве рата од стране Црне Горе Турској. Знајући да ће до рата ускоро доћи и потпомогнути из Црне Горе, устаници су учестали са нападима и борба је од августа добила организован облик.

Из сачуваних докумената који се односе на борбу у Доњим Васојевићима у вријеме првог балканског рата не може се сасвим тачно установити колико је устаника узело учешћа у борбама око Берана до њиховог ослобођења. Много прије доласка Лакића Војводића у беранску нахију, са задатком да руководи борбом, тамо је организовано дејствовало шест батаљона.¹⁹³ Снага појединих батаљона кретала се од 300 до 400 војника, што значи да је било укупно око 2.100 људи. Ту цифру помиње бригадир Ј. Вукотић у једном извјештају од 18. октобра упућеном краљу Николи. Међутим, она се односила само на оно људство које је било наоружано модерним руским пушкама добијеним из Црне Горе.¹⁹⁴ У истом извјештају Вукотић саопштава да, поред поменутих, има још „од 4 до 5 стотина“ људи наоружаних Маузеровим и „око шест стотина Верндловим пушкама“.¹⁹⁵ Имајући у виду тај податак, а и традиције овога краја, може се сигурно претпоставити да је у борбама за ослобођење Берана учествовало од 3.100 до 3.200 људи из Доњих Васојевића, при чему није особито значајна врста њиховог наоружања. Истина, дио тог људства, углавном старије и оно које није имало модерне пушке, није се стално налазило у саставу поменутих батаљона, већ се, изгледа, више ангажовало повремено и по потреби.

Однос устаничких и непријатељских снага у беранској нахији у вријеме објаве рата био је углавном изједначен — и зузев у артиљерији, у којој су Турци и тада имали знатну премоћ. Међутим, нешто касније, са појачањем добијеним из Ругове, Рожаја и околине Пећи, тај однос се битно пореметио чак и више него двоструко у корист Турака.

Систематска опсада Берана отпочела је 8. октобра, Тога дана је војвода Лакић Војводић преузео команду над устаницима, запослио положаје око вароши и извршио потребне припреме за напад. Он је распоредио по три батаљона на десној и лијевој обали Лима, који су запосјели најпогодније положаје и затворили обруч око Берана. Положаје од Лима испод села Доње Ржанице до манастира Ђурђевих Ступова запосјели су Бучичко-виницки и Лужачки батаљон. Простор од манастира Ђурђевих Сту-

¹⁹³ Команданти батаљона били су: Бучичко-виницког Мило Саичић, Доњоржаничког Симо Чукић, Будимског Вуко Даветић, Поличког Вукота Пантовић, Лужачког Маријан Вуковић и Горњосељског Томаш Пешић.

¹⁹⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 5. октобра 1912.

¹⁹⁵ Исто.

пова изнад Беран-крша до Заостра затворио је Горњосељски батаљон. Десну обалу Лима од Доње Ржанице до врха Буковца држао је Доњоржанички батаљон, а од Буковца преко Петњика и Глава дапсићких до изнад Будимље — Будимски батаљон. Даље од овог, линију преко Градца и Полице, обилазећи Јејевицу и Тивран, до на помол Лиму запосио је Полчишки батаљон.¹⁹⁶ Зависно од ситуације и потребе на појединим положајима, овај распоред се касније мијењао. Артиљерија се такође налазила на узвишењима десно и лијево од Лима. Вод „сулејманових“ топова са артиљеријским потпоровником Батрићем Зечевићем смјештен је био на Буковцу, а два мортира под командом командира Мата Вујисића и поручника Петра Влаховића на брду Каленици изнад Лушца, на лијевој обали Лима.¹⁹⁷ Положаји предвиђени за дејство артиљерије били су погодни одабрани, јер су доминирали свим турским одбрамбеним линијама око Берана.

Истога дана када је учињен овај распоред војвода Лакић јавио је бригадиру Вукотићу да „ако се непријатељ не преда прије подне отпочиње бомбардовање“.¹⁹⁸ Међутим, Турци у Беранама тада нијесу били доведени у ситуацију да понуде предају. Они то нијесу учинили ни послје пада Тиврана и Јејевице, када су се заиста нашли у безизгледном положају. Напротив, Турци су до 8. октобра покушавали из два пута да прошире спољну одбрану Берана и да запосједну узвишење Расовац изнад манастира Ђурђевих Ступова и Буковац на десној страни Лима, али оба пута и на оба правца безуспјешно.¹⁹⁹ Ради постизања изненађења они су користили и ноћне нападе, али без већег успјеха. Између 6. и 7. октобра непријатељски гарнизон из Берана ојачао је положаје на Јасиковцу батеријом брдских топова.²⁰⁰ На Јасиковцу и Брду Малевића сјеверно од вароши било је намјештено 12 пољских „крупових“ топова, одакле су се могли ставити под врло успјешну артиљеријску ватру устанички положаји.²⁰¹

Наредних дана, послје објаве рата, настављене су борбе око Берана. У њима се нарочито испољавало обострано дејство артиљерије, док су пјешадијске јединице и са једне и са друге стране биле мање активне. Десетог октобра дејствовала је артиљерија са Каленице и Буковца непрестано од 9 до 16 часова. Топови са Каленице успјешно су тукли непријатељске положаје, а и саму варош, и више пута ућуткали турску артиљерију.²⁰²

¹⁹⁶ АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

¹⁹⁷ Исто.

¹⁹⁸ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 25. септембра 1912.

¹⁹⁹ Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу бр. 4451, 24. септембра 1912; А. Цемовић — Ј. Вукотићу 25. септембра 1912.

²⁰⁰ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 25. септембра 1912; Ј. Вукотић — Министру војном 5. октобра 1912.

²⁰¹ Ј. Вукотић — краљу Николи од 5. октобра 1912.

²⁰² Л. Војводић — Ј. Вукотићу 27. септембра 1912.

Тога дана више активности испољиле су и пјешадијске јединице. Борба је трајала све до ноћи. Турски губици нијесу могли бити установљени, а устаници су имали 7 мртвих и 9 рањених војника.²⁰³ Сјутрадан је борба настављена. Мортири са Каленице успјешно су и тог дана одговарали на дејство турске артиљерије, која је „пцуцала са пет мјеста“, приморавајући је да често мијења положаје.²⁰⁴ Од топова са Буковца, који су били застарјели и непрецизни, није се имало готово никакве користи. Стога је бригадир Војводић 11. октобра, јављајући о борби на положајима око Берана, замолио команданта Источног одреда да се командир Вешовићу нареди да му пошаље из Андријевице одређен број топова.²⁰⁵ Истог дана војвода Лакић је наредио да се изврше измјене у распореду устаничких батаљона на десној обали Лима. Управо, он је примјетио да Турци на Тиврану и Јејевци добијају појачања од гарнизона из Берана и да се утврђују, у намјери да ојачају своје положаје, утврде се у њима и спријече продор колашинске групе ка Беранама.²⁰⁶ Желећи да ту намјеру непријатеља на вријеме осујети, војвода Лакић је наредио Авру Цемовићу да 13. октобра организује и изведе напад на Тивран и Јејевцу са Будимским и Поличким батаљоном, а да дотадашње положаје Будимског покрију дјелови Доњоржаничког батаљона.²⁰⁷ Циљ је био да се заузме Тивран, као најистакнутији положај за одбрану Берана, и тиме олакша посао главној групацији која ће наступати од Бијелог Поља. Авро Цемовић, међутим, није увео оба батаљона у борбу на Тиврану, како је било наређено. У борби је учествовала једва једна трећина предвиђеног људства и само мањи дјелови Будимског батаљона.²⁰⁸ Напад почео у зору, и у почетку успјешно. Заузети су предњи положаји, убијено је и рањено више турских војника, а неколико је и заробљено. У међувремену, Турцима је стигло појачање од Ругове и Рожаја, па су дјелови Поличког и Будимског батаљона, нападнути с леђа и изложени снажном дејству турске артиљерије са Јасиковца и Јејевце, били приморани да уз губитке напусте заузете положаје.²⁰⁹

Разлог да оба батаљона не узму учешћа у нападу на Тивран лежи у томе што се баш тога дана сваког тренутка очекивао напад великог броја Албанаца из околине Рожаја и пећке нахије на положаје које су држали батаљони Будимски, Полички и Доњоржанички. О томе се Авро Цемовић могао више обавијестити тек када је прешао на десну обалу Лима да руководи борбом. Он је, мимо наређења, донио одлуку да се не ангажују сви дје-

²⁰³ Исто.

²⁰⁴ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 28. септембра 1912.

²⁰⁵ Исто.

²⁰⁶ Л. Војводић — Ј. Вукотићу од октобра 1912.

²⁰⁷ Исто.

²⁰⁸ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 30. септембра 1912.

²⁰⁹ Исто; АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

лови Поличког и Будимског батаљона на Тивран, јер се веома ризично било ослонити само на Доњоржанички батаљон, који је ионако био много развучен. Вјероватно је Цемовић рачунао и на извјесни отпор, јер је у таквој ситуацији било врло незгодно наредити да се устаници удаље од својих кућа, које су сваког тренутка могле бити запаљене.²¹⁰ У току 13. октобра бригадиру Војводићу нијесу били познати ови мотиви, па је наредио да се узрок испита.²¹¹

Истог дана кад је дошло до борбе на Тиврану, како се и очекивало, око 3.000 Албанаца напало је положаје које су држали ослабљени Будимски и Полички батаљон. Послије оштре борбе, њима је успјело да се пробију ка Беранама, палећи уз пут све преостале куће у Дапсићима и Лугама.²¹² Да ће турски гарнизон у Беранама добити велико појачање са стране знало се раније. На то је командант Горњовасојевићке бригаде упозорио још 11. октобра.²¹³ Ипак, бригадира Л. Војводића озбиљно је забринуо овај продор непријатељске војске у Беране. Он се није могао надати појачању све до доласка колашинске групе из Бијелог Поља, која, међутим, још није била кренула. Зато је молио команданта одреда да убрза наступање.²¹⁴ Истина, устаници код Берана добили су у међувремену батерију топова из Андријевице, од којих два са брзом ватром. 14. октобра топови су већ били на положајима, припремљени за дејство.²¹⁵ Према подацима Вукашина Божовића, које нијесмо могли да провјеримо, ти топови су били распоређени овако: два са брзом ватром, којима је управљао поручник Станиша Николић, смјештена су на падинама Буковица, недалеко од раније пласираних „сулејманових“ топова, а преостала два, под потпоручником Марком Бабовићем, била су изнесена на вис изнад села Велића.²¹⁶ У том распореду батерија је остала све до ослобођења Берана.

*

Истог дана када је берански гарнизон добио појачање из Рожаја и пећке нахије, бригадир Ј. Вукотић издао је заповијест за покрет колашинске групе из Бијелог Поља ка Беранама. На основу те заповијести група се имала до зоре 14. октобра прикупити из бивака на источним падинама Оброва, одакле је предузела истог дана наступање уз Лим у сљедећем распореду: Колашински и Доњеморачки батаљон, чета извиђача, чета пионира, митралеско одјељење и вод брдских брзометних топова об-

²¹⁰ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 1. октобра 1912; АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

²¹¹ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 30. септембра 1912.

²¹² АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

²¹³ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу бр. 669, 28. септембра 1912.

²¹⁴ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 1. октобра 1912.

²¹⁵ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 30. септембра 1912.

²¹⁶ АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

разовали су претходницу, којом је руководио шеф Штаба Источног одреда командир М. Матановић. Главнину, са којом се кретао командант одреда, сачињавали су: Горњоморачки и Липовски батаљон, четири батаљона Дурмиторске бригаде, припадајући дјелови и одредска артиљерија. Комора се кретала непосредно иза главнине, коју су пратиле четири чете Ровачког батаљона, док је једна чета овог батаљона обављала улогу заштитнице.²¹⁷ Уочи кретања из Бијелог Поља бригадир Вукотић је обавијестио краља Николу о правцу кретања и часу поласка, напомињујући да очекује „да ће уз пут бити по мало борбе“.²¹⁸

Наступање колашинске групе 14. октобра ишло је споро. Оно је ометано слабом видљивошћу због густе магле, која се није дизала прије 10 сати. На отпор се тога дана није наилазило све до уласка у Лозну Ђоровића. Муслиманско становништво, које је било ријешило да сачека долазак црногорске војске, истицало је бијеле заставе у знак покорности и добровољно предавало оружје.²¹⁹ Код Лозне Ђоровића, међутим, дошло је до краће борбе са јединицама башибозука, које су послје употребе артиљерије са црногорске стране разбијене, остављајући при томе извјесну количину пушчане муниције и нешто хране.²²⁰ Даље наступање прекинула је ноћ, коју је колашинска група провела у Лозни Ђоровића и околини.²²¹

У току наступања ка Лозни Ђоровића, командант одреда примио је више депеша у којима се јављало о великим успјесима црногорске војске на скадарском бојишту. С тим у вези, краљ Никола му је послао телеграм сљедеће садржине: „Све крепости до Хумског блата у наше су руке“.²²² Истим поводом, престолонаследник Данило му је јавио: „Бићеш већ разумио срећни глас да се предао Шипчаник и Тузи без мртвог и рањеног но од прома наших топова. Плијен је био замашан: један полковник (командант), од 40—50 официра, 5 баталеона низама, 3 баталеона редифа, сва огромна муниција брзометних топова, 8000 маузерка, 2000—3000 енглезица, митраљеза, много електричног „прокота“ и хране за три мјесеца — једном ријечју све је узето до Штоја. Краљи војсци и поздравиле је од моје стране“ — завршава престолонаследник.²²³ У току истог дана бригадир Вукотић примио је још неколико депеша сличне садржине — од престолонаследника Данила, Душана Греговића, маршала двора и других.²²⁴

²¹⁷ Ј. Вукотић, заповијест бр. 9 од 30. септембра 1912.

²¹⁸ Ј. Вукотић — краљу Николи бр. 168, 1. октобра 1912.

²¹⁹ Један дио муслиманског живља из Лозне Ђоровића и околине побјегао је још оног дана када је црногорска војска ушла у Б. Поље (Ј. Вукотић — краљу Николи 2. октобра 1912).

²²⁰ Исто.

²²¹ Исто.

²²² Краљ Никола — Ј. Вукотићу октобра 1912.

²²³ Престолонаследник Данило — Ј. Вукотићу октобра 1912.

²²⁴ Престолонаследник Данило — Ј. Вукотићу без датума; Греговић — Ј. Вукотићу октобра 1912.

Петнаестог октобра, уочи настављања покрета ка Беранама, Ј. Вукотић је саопштио присутним јединицама садржину депеша о успјесима Зетског одреда, што је код њих изазвало необично повољан утисак и створило осјећање жеље да се и оне прочују крупним успјехом.²²⁵ О успјеху код Скадра обавијештени су из Лозне Ђоровића и дјелови Источног одреда, који су се налазили према Плаву и Гусињу, Пљевљима и око Берана.²²⁶

Са наступањем ка Беранама каснило се и тога дана. Покрет је отпочео тек око 12 часова. „Раније се није могло кренути од веома густе магле.“ Претходница, састављена од батаљона Колашинског и Доњоморачког, чете пионира, митраљеског одјелења и вода брдских брзометних топова, под командом командира М. Матановића, добила је задатак да се креће преко Подграђа, скрене лијево и обиђе турске положаје на Тиврану и Јејевици и избије у рејон села Бабина — одакле су се нудили најповољнији услови за напад на непријатељске положаје. Истим путем кретала се и главнина, јер непријатељске положаје на Тиврану и Јејевици због неприступачности није било могуће успјешно нападати са правца наступања прије доласка у рејон села Бабина и равне Полице. Посебна колона, коју су образовали Ровачки и Горњоморачки батаљон, чета извиђача и вод брдских топова, коју је предводио командир М. Меденица, добила је задатак да наступа десном обалом ријеке Љешнице, разбије непријатељске дјелове на том правцу, запосједне Годочелску косу и тиме обезбиједи лијеви бок главнине у наступању и осигура јој леђа када се она буде ангажовала против Турака на Тиврану, Јејевици и Јодољи.²²⁷ Три чете Жупопивског батаљона из Дурмиторске бригаде, са капетаном Милошем Бајагићем, упућене су преко Биоче на Полицу, са задатком да спријече бјекство башибозука из Биохора за Беране испред колоне коју је уз Љешницу ка Годочелју и Петњици повео командир М. Меденица.²²⁸

Пошто се 15. октобра каснило са покретом, и пошто није био довољно обавијештен о јачини и распореду непријатеља на положајима ка којима се тога дана кретао, командант одреда је имао намјеру да се до ноћи прикупи у ширем рејону Полице, одакле је био у могућности да боље осмотри непријатеља и положај земљишта, и, у зависности од тога, припреми напад за сјутрадан. Било је предвиђено да са нападом на Тивран и Јејевицу истовремено отпочне и напад доњовасојевићких устаника на непријатељске положаје у непосредној околини Берана. Међутим, ситуација која се створила у току наступања тражила је измјену првобитне замисли. Наиме, у тренутку кад је чело претхо-

²²⁵ Ј. Вукотић — краљу Николи бр. 180, 2. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи бр. 181 од истог дана.

²²⁶ Ј. Вукотић — Ј. Војводићу 182 од 2. октобра 1912; Ј. Вукотић — Р. Вешовићу од истог дана; Ј. Вукотић — М. Вожовићу 2. октобра 1912.

²²⁷ Ј. Вукотић — краљу Николи 5. октобра 1912.

²²⁸ Исто.

днице мимсипшло Тивран и Јејевицу, Турци су са свих околних положаја осули јаку пушчану и топовску ватру на њу. Претходница је заустављена, али је примила борбу. Стављен је у дејство и вод брзометних топова, који су тукли турске положаје на Јодољу.²²⁹ Бригадир Вукотић, са групом официра из штаба, отрчао је да извиди шта се дешава код претходнице. Када је стигао тамо, примијетио је да су се поменуте три чете — које су раније биле упућене да пресретну Турке ако би се повлачили ка Беранама — већ упустиле у борбу упорно нападајући Тивран, и да Турци са Јодоље у највећем нeredу одступају под дејством артиљерије ка Беранама. Командант одреда, упркос томе што се још није била прикупила главнина и што је до ноћи преостало врло мало времена, доноси одлуку да се са дјеловима који су се нашли при руци одмах пређе у напад на Тивран и Јејевицу. Поред затеченог стања, мотиви за доношење такве одлуке састојали су се и у томе што се Вукотић бојао да Турци из Берана у току ноћи не појачају своје положаје, па је ријешо да их у међувремену заузме.²³⁰ Руководећи се тиме, он је наредио бригадиру Ј. Аџићу да са Ускочним батаљоном и пола батаљона Жупопивског нападане Турке на Јејевици. Колашински батаљон је добио задатак да се креће десно од дјелова које је предводио Ј. Аџић и да се, по потреби, ангажује тамо гдје то ситуација у току борбе буде највише изискивала.²³¹

Батаљони Доњоморачки и Липовски упућени су на Тивран, који су већ снажно нападале поменуте три чете из Жупопивског батаљона. У међувремену, нападнута је Јејевица. Топови брзометног брдског вода из састава претходнице, пошто су Турци напустили Јодољу, премјештени су на јосу која води од Тиврана, одакле су, под командом капетана Петра Ломпара, дејствовали веома успјешно против свих турских положаја. Дејство турске артиљерије такође је било снажно. Оно је нарочито било опасно за дјелове под командом бригадира Аџића, који су морали наступати отвореним простором ка Јејевици. И пјешадијска ватра непријатеља била је веома снажна и концентрисана. У међувремену је пристигла брдска батерија из главнине, која је одмах отворила паљбу на положаје на Јејевици и потпомогла наступане пјешадије. Упркос упорности непријатеља и снажној ватри којом су пресретани, дјелови колашинске групе успјели су, у незадрживом налету, при чему су се посебно одликовали официри, без разлике на године и чин, за „цигло три четврти сата“ да са оба положаја протјерају Турке, који су се у нeredу повлачили ка Беранама остављајући неоштећене топове, велику количину муниције и другог материјала.²³² Турци су напустили утврђени Тивран и Јејевицу прије но што је главнина колашинске

²²⁹ Исто.²³⁰ Исто.²³¹ Исто.²³² Исто.

групе и успјела да се сва прикупи и узме учешћа у нападу. Ускоро је наступила ноћ, и војска је законачила на заузетим положајима.

Одјељења под командиром М. Меденицом наступала су тога дана уз Горњи Бихор, наилазећи на отпор великог броја башибозука. У току борбе Горљоморачки и Ровачки батаљон имали су неколико убијених и рањених војника. Командир Меденица енергично је наступао и до ноћи стигао на Годочелску косу, гдје је смјестио топове и задржао војску. Из Годочела је бригадиру Вукотићу јавио о борбама које је имао у току дана, као и то да је непријатељска војска одбачена и да одступа ка Трпезима.²³³

Уочи покрета колашинске групе из Бијелог Поља ка Беранама, бригадир Ј. Вукотић је 13. октобра наредио војводи Лакићу: „Пазите, кад ми почнемо дејствовати снажно озгор (на Тивран и Јејевицу — примједба П.М.) топовима и војском да и ви снажно јурнете на Беране“.²³⁴ Не каже се, међутим, за када се тај напад предвиђа. 15. октобра, када је изведен главни напад на Тивран и Јејевицу, устаници из Доњих Васојевића, као и претходних дана, водили су борбе са Турцима на положајима око Берана. Из осам топова непрестано су тучена непријатељска упоришта, а и пјешадија је била доста активна. Устаници су у току дана нанијели Турцима осјетне губитке.²³⁵

У вези са поменутиим наређењем бригадира Ј. Вукотића од 13. октобра, Л. Војводић је учинио истог дана измјене у распореду устаничких батаљона. На лијевој обали Лима задржан је само Бучичко-виницки и Горњоселски батаљон, а десну је запосио са, умјесто ранија три, четири батаљона. Као појачање тамо је упућен Лужачки батаљон. Л. Војводић је лично више пута прегледао положаје и провјеравао распоред.²³⁶ Он је знао да Турцима мање одговара напад са десне обале Лима и да је тај правац за њих многу повољнији. Устаници су при таквом распореду могли боље координирати рад са колашинском групом када дође до напада на Тивран и Јејевицу.

Бригадир Вукотић је стигао на Полицу 15. октобра веома касно и предузео напад који се неочекивано брзо завршио напуштањем Тиврана, Јодоље и Јејевице од стране Турака и њиховим бјекством у Беране. Са главнином колашинске групе он се задржао на заузетим положајима, јер је даљу борбу прекинула ноћ, па се координирана акција није могла постићи на начин како је то првобитно било замисљено. Командант устаничких батаљона није имао илузија, упркос паници и пометњи код непријатеља послје борбе на Полици, да може сам ликвидирати посаду у Бе-

²³³ Исто; М. Меденица — Ј. Вукотићу 2. октобра 1912.

²³⁴ Ј. Вукотић — Л. Војводићу бр. 163, 30. септембра 1912.

²³⁵ Л. Војводић — Ј. Вукотићу бр. 145 од 3. октобра 1912.

²³⁶ АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића; Ј. Вукотић — краљу Николи 5. октобра 1912.

ранама, па се није ни упуштао у директан напад на варош. Он је остао у неодлучном ишчекивању и припремању напада за сјутрадан, рачунајући да Турци неће пустити Беране без борбе.

Падом Тиврана и Јејевике Турци су изгубили сваку наду у погледу даље одбране Берана. Сем Јасиковца, они више нијесу имали погодног положаја за одбрану вароши. Поред тога, из страха од бомбардовања, углавном сво муслиманско становништво било је против одбране, захтијевајући од команданта посаде да се град преда без борбе, „иначе ће грађанство турско окренути пушке противу низамије“, — како су то изјавили муслимански представници из Берана Лакићу Војводићу у ноћи између 15. и 16. октобра, када су му донијели писмо с „потписима и печатима првака грађана... а изјавом предајничком“.²³⁷ У таквој ситуацији, командант турског гарнизона у Беранама Џемал бег није могао ни помислити на организовање отпора. Постојала је могућност да се војска, коју су захватили паника и растројство, побуни и одбије да извршава наређења. Због тога је командант посаде ријешио да прикупи што више војске, која се већ распадала, и да се у току ноћи са њом извуче из вароши — тајно и без борбе. Ову намјеру Џемал бег је, изгледа, скривао од војске и муслиманског становништва Берана. За њу је знало само неколико људи из штаба и извјестан број официра који су требали да је саопште војсци непосредно учи напуштања Берана.²³⁸

Не знајући да је командант одбране Берана ријешио да у току ноћи напусти варош без борбе, утицајнији муслимани упутили су исте ноћи војводи Лакићу Војводићу писмо у коме га обавјештавају да муслиманско становништво врши притисак на команду гарнизона да се војска преда. Уколико Турци то не учине, оно је, наводно, спремно да их нападне или напусти варош и оклони се на земљиште које држе устанички батаљони, па моле да их војвода Лакић прими. Л. Војводић је на ово упутио писмену поруку да становништво Берана може слободно изаћи из вароши. Поводом тога, он је наредио „командантима артиљерије и пјешадије, да палбу не окрећу на варош, већ једино и искључиво да је концентришу на топове и гарнизонске шанчеве до изласка грађана“.²³⁹

Међутим, прије него је писмо о коме је ријеч и стигло у Војводићев штаб, Турци су у групама и неорганизовано почели да напуштају Беране и бјеже у правцу Рожаја и Пећи, остављајући нетакнуте магацине и готово сво тешко наоружање.²⁴⁰ Че-

²³⁷ Л. Војводић — Ј. Вукотићу бр. 145, 3. октобра 1912.

²³⁸ Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912, у 6,26 часова поподне.

²³⁹ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 145 од 3. октобра 1912. — Писмо о предаји стигло је у Војводићев штаб „у 12 и по сахати ноћи“, а донијели су га Адо Никшић, Назиф Бурџовић и Перо Војиновић (Исто).

²⁴⁰ Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912.

тири устаничка батаљона из Доњих Васојевића која су се налазила на положајима десно од Лима ступила су у борбу када су примјетили наилажење турске војске. Али ненавикнути на ноћне борбе и развучени, они нијесу могли ефикасно дејствовати, и Турцима је успјело да се уз губитке повуку преко Дапсића и Заграђа за Рожаје и Пећ.²⁴¹ С обзиром на простор који су покривали те ноћи, устанички батаљони с десне обале Лима нијесу истовремено и удружено дејствовали у моменту наиласка непријатеља који се повлачио. Пошто је главна опасност за Турке већ била прошла, устаници су почели да их прогоне у току те ноћи и цијелог сјутрашњег дана. Поводом борбе коју су устанички дјелови водили са Турцима у повлачењу, бригадир Вукотић у једном извјештају од 16. октобра јавља краљу Николи да су Турци око 22 часа напустили Беране и одступили у правцу Рожаја, и да их „ћерају Васојевићи“ који су „заробили до сада 500 и да их непрестано робе и туку“, и да се свуд „кроз ове поточине налазе те их робе као стоку“.²⁴² Турска војска није успјела да се у цјелости повуче из Берана. Било је заосталих дјелова којима у општој помегњи није успјело да оду са главнином. Они су се скривали у околини вароши, гдје су касније откривани и заробљавани.²⁴³

Бригадиру Ј. Вукотићу није била довољно јасна ситуација код непријатеља послје заузимања Тиврана и Јејевице. Он није био упознат ни са садржином писма које су представници муслиманског становништва упутили Лакићу Војводићу, јер је војник који је требало да га обавијести о томе наишао на турску патролу и био рањен.²⁴⁴ Међутим, он је у току ноћи, на основу пуцњаве која је допирала лијево од њега, могао закључити да Турци напуштају Беране, али је већ било касно да се нешто предузме у циљу њиховог задржавања. Зато је ријешио да до јутра остане на положајима на којима се и затекао.

Знајући да би се у случају да устаници из Доњих Васојевића први уђу у град могли изродити нереди, бригадир Вукотић је у току ноћи наредио војводи Лакићу да запосједне положаје ближе Беранама, али да се нипошто не улази у варош прије његовог доласка.²⁴⁵

Рано 16. октобра Вукотића је посјетила на Полици група муслимана из Берана, који су му уручили писмо, у име муслиманског грађанства, у коме се изражава покорност и лојалност Црној Гори и њеној управи. Писмо је гласило:

„Господину Команданту Воином и осталим главарима на Полици и на таи краилица. Ми сви беранци Његовом Величанству Краљу Црногорскоме предали се и писмо спремили по по-

²⁴¹ АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Вожовића.

²⁴² Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912.

²⁴³ Ј. Вукотић — Министру војном 5. октобра 1912.

²⁴⁴ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 145, 3. октобра 1912.

²⁴⁵ Ј. Вукотић — Л. Војводићу, 3. октобра 1912.

сланицима на Андријевицу и молимо да небисте на наше куће овдашње ударали а и вама ће мислимо доћи наредба и од Андријевице овако остајемо у нади да ће те нас задовољна ми Адем ефендија, Ахметага Кадровић Цуфо Шекуларац Цемаил ефендија Бумручки Саитефендија Хаиро Муфтар Шаћир Црновршанин Даут Пећанин Булага Мадшуга Хусеин Чауш Медо Рамусовић“.²⁴⁶

Бригадир Ј. Вукотић је са Полице из два пута поновио наређење Лакићу Војводићу да не напушта положаје и не улази у Беране прије него му се нареди. У вези са тим, он га је упозоравао: „Немој допустити за живу главу да икакав војник уђе пријед мене у варош или учини какву штету или паљевину, јер ја и тај не би требало да се гледамо“.²⁴⁷ Међутим, упозорења нијесу имала ефекта. Бучичко-виницки батаљон ушао је у град прије него је стигла главнина колашинске групе са командантом одреда.²⁴⁸ Послије пристизања главнине са Полице и састанка са устаничким батаљонима, војска се улогорила око вароши. Командант одреда се смјестио са штабом код манастира Турђевих Ступова. Колашински батаљон је задужен за одржавање реда у граду и чување заплијењених магацина.²⁴⁹

Приликом бјекства из Берана Турци су оставили велику количину ратног материјала. Заплијењено је 12 пољских топова на Јасиновцу и четири брдска брзометна топа на сусједним положајима. Неколико топова отето је у току борбе, као и митралеско одјељење. Заплијењена је велика количина артиљеријске и пушчане муниције.²⁵⁰ У магацинима је нађено око 40.000 килограма брашна и жита, 23.000 килограма кромпира и 7.000 килограма пиринча.²⁵¹ Залихе хране биле су знатно веће, али је један дио разнио народ прије но што је заведен ред и постављене страже код магацина. Нађено је нешто и осталог војничког материјала, као логорске спреме и слично.²⁵² Јављајући краљу Николи о том плијену, бригадир Вукотић у једном извјештају од 18. октобра, поред осталог, пише: „Берани су били јако утврђени и по топовима и материјалу и по броју војске види се да су рачунали Турци на јаку одбрану и сигурно да им нијесмо ударили преко Биора имали бисмо десет дана посла“.²⁵³

Турци су имали велике губитке код Берана и у људству, посебно у заробљеним. Заробљено је неколико стотина војника и сфицира, који су у групама преко Андријевице упућивани за

²⁴⁶ Писмо муслиманских представника из Берана од 3. октобра 1912.

²⁴⁷ Ј. Вукотић — Ј. Војводићу 3. октобра 1912. у 6 сати ујутро.

²⁴⁸ Ј. Вукотић — краљу Николи 5. октобра 1912.

²⁴⁹ Ј. Вукотић — Министру војном 3. октобра 1912; Ј. Вукотић, наредба Колашинском батаљону од 5. октобра 1912.

²⁵⁰ Ј. Вукотић — Министру војном 3. октобра 1912.

²⁵¹ Ј. Вукотић — Министру војном 5. октобра 1912.

²⁵² Ј. Вукотић — краљу Николи 5. октобра 1912.

²⁵³ Ј. Вукотић — Министру војном 5. октобра 1912.

Подгорицу и Никшић.²⁵⁴ Међу заробљеним био је и Асим бег Махмутбеговић, вођа албанских башибозука из Ругове и Пећи.²⁵⁵

Нијесу познати губици устаника из Доњих Васојевића уочи и у току 16. октобра, када су протјеривали Турке ка Рожајама. Колашинска и Дурмиторска бригада у наступању од Бијелог Поља до пада Тиврана и Јејевице имале су 10 мртвих и 31 рањеног војника.²⁵⁶ Обје бригаде ушле су у Беране без борбе, те нијесу имале више губитака.

Шеснаестог октобра, када је ушао са војском у Беране, бригадир Вукотић је издао проглас грађанству, сличан оном у Бијелом Пољу, у коме га је позвао на ред, мир и послушност.²⁵⁷ Истовремено, донесена је наредба којом се „у Беранама са припадајућом околином“ образују обласна управа и обласни суд. За обласног управитеља постављен је Милан Цемовић, за секретара Александар Бојовић, а за шефа полицијске службе Иван Чукић. За предсједника обласног суда именован је Јосиф Бојовић, а за чланове суда: Милан Поповић, Милић Дабетић, Никола Кастратовић и Раде Пешић. Љубо Зечевић постављен је за секретара суда.²⁵⁸

Два дана доцније, 18. октобра, командант одреда поднио је краљу Николи предлог за формирање Доњовасојевићке бригаде — од ранијих устаничких батаљона — и именовање командног састава. За команданта новообразоване бригаде с краљевим одобрењем постављен је Авро Цемовић, који је унапријеђен у чин бригадира, а за команданте батаљона са чином командирским именовани су: Мило Саичић, Томаш Пешић, Вуко Дабетић, Симо Чукић, Марјан Вуковић и Вукота Пантовић, који су били батаљонске старјешине у Доњим Васојевићима и прије формирања бригаде.²⁵⁹

За успјехе у дотадашњим борбама и руковођењу јединицама, бригадир Ј. Вукотић одликован је у Беранама 17. октобра Облићом медаљом.²⁶⁰

*

Горњовасојевићка бригада је у то вријеме водила и даље тешке и свакодневне борбе око Мокре, Чакора, Плава и Гусиња. Бригадир Вукотић је био обавијештен да су из Пећи, Призрена, Баковице и сјеверне Албаније стигла велика појачања башибо-

²⁵⁴ Ј. Вукотић — секретару Обласне управе Андријевица 4. X 1912.

²⁵⁵ Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912.

²⁵⁶ Ј. Вукотић — Министру војном 3. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи 9. октобра 1912.

²⁵⁷ Проглас Ј. Вукотића становницима Берана од 3. октобра 1912.

²⁵⁸ Наредба Ј. Вукотића од 3. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912.

²⁵⁹ Ј. Вукотић — краљу Николи 5. октобра 1912, Врховна команда — Ј. Вукотићу од октобра 1912.

²⁶⁰ Краљ Никола — Ј. Вукотићу октобра 1912, Ј. Вукотић — краљу Николи 4. октобра 1912.

зука око Плава и Гусиња са артиљеријом. Он је у Беранама сазнао да се тамо већ налазе чувени Риза бег, Бајрам Цур и Зефир Бињак „са свом њиховом тевабијом“.²⁶¹ Упркос томе, главнина Источног одреда није могла из Берана одмах наставити покрет ка Чакору и Мокрој, већ је задржана неколико дана ради сређивања неких неодложних послова, без којих се није могло ићи напријед.

Увече 16. октобра, из Берана се видио велики одсјај ватре изнад Чакора, Мокре, Планинице, Језерског врха и Приједола, што је протумачено да се на висовима који у широком фронту затварају Горње Полимље и дијеле га од Метохије, воде огорчене борбе и да Р. Вешовић са усамљеном Горњовасојевићком бригадом пали турске карауле на том простору.²⁶² Плашећи се да много надмоћнији непријатељ не потисне Горњовасојевићку бригаду са положаја око Плава и Гусиња, бригадир Вукотић је у току исте ноћи хитно послао преко Шекулара Бучичко-виницки и Горњоселски батаљон, с наређењем да прије зоре стигну на Приједо.²⁶³ Истовремено, командир Вешовић је обавијештен о упућивању појачања к Приједолу, с поруком: „Гледај држи се док ми дођемо јер прије не можемо, војску сам подавио од умора“.²⁶⁴ Сматрајући да појачање упућено Горњовасојевићкој бригади није довољно, командант одреда је сјутрадан упутио још два батаљона и брдску батерију под командом командира М. Матановића преко Андријевице на Зелетин.²⁶⁵

Премореност војске није био главни разлог тродневном задржавању главнине Источног одреда у Беранама. Напротив, она је „била вољна одмах напријед да иде“.²⁶⁶ Међутим, требало је претходно обновити резерве у храни и бојевом материјалу, које неорганизована и примитивна црногорска позадина није благовремено обезбиједила. Њих је било нужно дотурити ближе војсци. У Беранама и Андријевици, као најближим позадинским базама за снабдијевање фронта, није било довољно залиха муниције и хране за око 11.000 људи, чија се концентрација последије ослобођења Берана очекивала на простору од Гусиња до Рожаја.

Добар дио пјешадијске и топовске муниције који се налазио код војске већ је био утрошен. Најближе слагалиште у Краљима (код Андријевице) било је готово празно. Требало је што прије претјерати све резерве муниције из Колашина у Краље. Артиљеријска муниција за неке батерије морала се довлачити чак из Никшића и са Плавнице. Залихе хране, посебно меса, такође су биле на измаку. Позадинске службе и установе одговор-

²⁶¹ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 4. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи 9. октобра 1912.

²⁶² Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912.

²⁶³ Исто.

²⁶⁴ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу бр. 188 од 3. октобра 1912.

²⁶⁵ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу од 4. октобра 1912.

²⁶⁶ Ј. Вукотић — краљу Николи 3. октобра 1912.

не за снабдијевање војске биле су неефикасне и слабо организоване. Поред тога, већи дио њиховог људства самовољно је, још на почетку рата, напустио одужност и пошао на фронт.²⁶⁷

Имајући све то у виду, бригадир Ј. Вукотић је претходно морао обезбиједити потребне резерве муниције и хране и примати их ближе себи, па тек онда направити покрет у намјераваном правцу. Он је у Беранама обавијештен да се у магацину у Краљима налази свега 155 кашета метака за руску пушку и „шест кара“ артиљеријских граната.²⁶⁸ Залихе од око три милиона пушчане и готово све резерве топовске муниције биле су и даље у два магацина у Колашину.²⁶⁹ Седамнаестог октобра наређено је Обласној управи у Колашину да хитно организује прегон муниције за Андријевицу.²⁷⁰ У току истог дана претјерано је на 60 коња 240 кашета, а наредне ноћи још 220.²⁷¹ Посебним наређењем, истовремено је тражено да се упућују у Краље и артиљеријске гранате за брдске „крупове“ топове и пољске мортире од 150 мм. Дан касније су у вези са тим наређењем утоварене и претјеране у Андријевицу 582 гранате са одговарајућим прибором. Остала топовска муниција била је припремљена у Колашину и текло се на њено претјеривање.²⁷² Приспјела количина пјешадијске муниције од 460 кашета са ранијим залихама у Краљима није била довољна, па је бригадир Вукотић поново наредио Обласној управи у Колашину, 18. октобра, да „се муниција од Московке једнако прегони у Краље док се прећера пар хиљада кашета“.²⁷³ Знајући да Обласна управа у Колашину нема довољно коња, он је истог дана тражио од Обласне управе у Андријевици да обезбиједи средства за дотур муниције из Колашина у Краље.²⁷⁴ Обласној управи у Беранама такође је наређено да се прикупе сви коњи из области као и „турски коњи који су плијењени а налазе се код војника Беранске нахије“.²⁷⁵ Како са прикупљањем коња у беранском брају није ишло како ваља, а није их било у довољном броју ни у Андријевици, 18. октобра је Обласној управи у Беранама поново наређено да се „на сваки начин помоћу мјесне војне власти“ прикупи „бар 200 коња од ко-

²⁶⁷ Између мноштва докумената који се односе на својевољно напуштање службе у позадини (појединаца или група) и одлазак у војску навешћемо један распис заступника Министарства војног од октобра 1912. године, који гласи: „Ком(анданту) Одред Беране, Писар овог Министарства Перо Шоћ напустио је своју дужност и побјегао, те ако би га тамо ухватили, да га изволите овом Министарству стражарне спровести“.

²⁶⁸ Т. Лекић — команданту IV дивизије 146 од октобра 1912.

²⁶⁹ Сердар Јовићевић — Ј. Вукотићу 2325 од октобра 1912.

²⁷⁰ П. Ломпар — Обласној управи Колашин 4. октобра 1912.

²⁷¹ Мрчарица — Ломпару 2313, 4. октобра 1912.

²⁷² Ј. Вукотић — Обласној управи Колашин 4. октобра 1912; Ј. Јовићевић — Ј. Вукотићу 2338 од октобра 1912.

²⁷³ Ј. Вукотић — Обласној управи Колашин 5. октобра 1912.

²⁷⁴ Ј. Вукотић — Обласној управи Андријевица 5. октобра 1912.

²⁷⁵ Н. Пејановић — Обласној управи Беране 4. октобра 1912; М. Матановић — Обласној управи Беране од истог дана.

јих ћете одредити стотину да преждену по два пута пушчану муницију из Колашина у Краље“, а остали да се употријебе за пренос хљеба и праћење војске која ће наредног дана наступати у правцу Чакура и Мокре.²⁷⁶

Пушчана и артиљеријска муниција тих дана је непрестано претјеривана из Колашина у Краље, а мањи дио низ Јеловицу за Беране.²⁷⁷ Али пошто за неке врсте батерија није било довољно граната у тамошњим магацинима, командант одреда обратио се из Берана 17. октобра Министарству војном с молбом да се Обласној управи у Никшићу нареди да упути у Андријевицу четири запрете артиљеријских граната за пољске топове италијанског поријекла.²⁷⁸ Тражена је и муниција за брдске топове са брзом ватром, од команде Зетског одреда. У вези са тим из Никшића је упућено 300 граната за пољске топове, а исто толико за брдске из слагалишта на Плавници.²⁷⁹ Нешто касније, за потребе Источног одреда упућено је преко Подгорице за Краље и око 700 хиљада метака за руску пушку.²⁸⁰

Упркос слабој организацији позадине и тешкоћама око прегона муниције за Андријевицу и ближе фронту, за неколико дана претјеране су у Краље све резерве бојевог материјала из Колашина, које су са дијелом који је пристигао из унутрашњости биле довољне. Знатан удио у муницији, особито артиљеријској, чинио је плијен до кога се дошло приликом ослобођења Берана. Пошто су коморски батаљони утоварили потребну муницију за снабдијевање и праћење јединица у наступању ка Метохији, у магацину у Краљима и даље су остале приличне резерве бојевог материјала. Оне су по врстама на дан 26. октобра износиле: 12 модерних руских пушака са преко милион метака, 9 „верадлових“ са 75 кашета муниције, двије „берданке“ са 200 метака, 260 шрапнела, 70 обичних и 45 фузасних граната за мортирне топове и 40 детонатора, 260 шрапнела и 51 обична граната, пет кашета бездимног барута и кашет упаљача за далекометне топове, 65 кашета граната од пољских топова, 11 кашета запаљивих и три кашете картеча, 66 пуних и 11 „празних“ шрапнела и 23 обичне гранате од брдских топова. Муниције за пољске „сулејманове“ топове у магацину у Краљима било је довољно.²⁸¹

Упоредо са издавањем наредаба за прегон и дотурање муниције за потребе фронта, бригадир Вукотић се постарао и за о-

²⁷⁶ Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу октобра 1912; Ј. Вукотић — Обласној управи Беране 5. октобра 1912.

²⁷⁷ Ј. Вукотић — Обласној управи Колашин 12. октобра 1912; Сердар Јовићевић — Ј. Вукотићу 25.01 октобра 1912.

²⁷⁸ Ј. Вукотић — Министарству војном 4. октобра 1912.

²⁷⁹ Врховна команда — Ј. Вукотићу октобра 1912; Марко Матановић — Ј. Вукотићу октобра 1912; Б. Оташевић — Ј. Вукотићу октобра 1912.

²⁸⁰ Т. Лекић — Ј. Вукотићу 185. октобра 1912.

²⁸¹ Т. Лекић — Ј. Вукотићу 13. октобра 1912.

безбјеђење потребних резерви у храни, које је такође требало допремити ближе положајима на правцу Чакора и Метохије. Залихе брашна са плијеном до кога се дошло у Беранама за извјесно вријеме биле су довољне. Међутим, недостајало је месо. Количине које су набављене уочи рата из реквизиције могле су истрајати још свега неколико дана. Морало се накнадно приступити расписивању реквизиције, као једином извору за набавку меса. Поводом тога, командант одреда је 17. октобра наредио Обласној управи у Никшићу да са подручја четири батаљона Дурмиторске бригаде који су се налазили са главнином Источног одреда путем реквизиције набави и хитно пошаље у Андријевицу 80.000 килограма меса. Како је брже ишло са купљењем крупне стоке, у истом наређењу наглашено је да се од тражене количине меса испоручи одмах око 200 удржаних волова.²⁸² У Обласној управи се пожурило са реквирирањем стоке из двије дурмиторске и двије пивске капетаније, која је по партијама упућена у Андријевицу.²⁸³ Обласној управи у Колашину је такође наређено да поново распише реквизицију веће количине меса у свим капетанијама изузев пољске.²⁸⁴ Пошто се рачунало са извјесним закашњењем у испоруци меса из Колашина и Шавника у Андријевицу, а даље се из разумљивих разлога није могао задржавати у Беранама, бригадир Ј. Вукотић је наредио да се из Доњих Васојевића узме 1.000 грла ситне и 100 крупне стоке и упути за војском у правцу Мокре.²⁸⁵ Из истих разлога наређено је и Обласној управи на Андријевици да у међувремену, док пристигну главне испоруке са стране, обезбјеђи бар 20.000 килограма меса за потребе фронта према Чакору.²⁸⁶

*

Пошто је рачунао да ће вријеме од три дана, колико је намјеравао да се задржи у Беранама, бити довољно да се резерве хране и бојевог материјала прикупе и приближе војсци, командант Источног одреда израдио је план за наступање у правцу Мокре, Чакора, Гусиња и Плава. Основна замисао тога плана састојала се у томе да са главнином наступи преко Мокре, Чакора и Ваганице, осигуравајући се преко Доњовасојевићке бригаде од Рожаја а преко Требачко-шекуларског батаљона од Ругове, и да у садејству Горњовасојевићке бригаде 21. октобра изврши напад на Плав и Гусиње, у циљу њиховог ослобођења. Са својом идејом он је упознао команданта Горњовасојевићке бригаде сјутрадан по ослобођењу Берана.²⁸⁷

²⁸² Ј. Вукотић — Обласној управи Никшић 4. октобра 1912.

²⁸³ Обласна управа Никшић — Ј. Вукотићу 3853, октобра 1912.

²⁸⁴ Ј. Вукотић — Обласној управи Колашин 4. октобра 1912.

²⁸⁵ Ј. Вукотић — Обласној управи Беране 7. октобра 1912.

²⁸⁶ Ј. Вукотић — Обласној управи Андријевица 7. октобра 1912.

²⁸⁷ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 4. октобра 1912.

Горњовасојевићка бригада је од почетка рата водила огорчене борбе са непријатељском војском око истакнутих и тешко приступачних положаја и планинских ланаца, чија висина у пројекту прелази и 2.000 метара. Турски положаји на правцу наступања ове бригаде чинили су солидну топографску цјелину. У неправилном полукругу они изразито надвисују све географске тачке на прилазима из лимске котлине и потпуно је затварају. Окомито окренути према њој, они представљају изванредну природну препреку за продор ка Гусињу, Плаву и Метохији. Домнирајући пространом околином, они су били неподесни за приступ било са фронта или са страна. Планински масиви Мокре, Чакора, Ваганице, Језерског врха, Виситора и Гребена, који чине кров Горњег Полимља и Метохије, из разлога који су створени ранијим односима Црне Горе и Турске око Плава и Гусиња и њиховом међусобном искључивошћу за посједовање тога простора, били су, уз то, и јако утврђени. Предност непријатељских положаја била је не само у томе што су се могли успјешно бранити и са мањом војничком снагом већ и у томе што се са њих без особитих тешкоћа могао предузети напад к Андријевици и Матешеву, од чега се у почетку рата и страховало у штабу Источног одреда. Дуж граничне линије, у посадама и караулама, Турска је држала и велику војску. Горњовасојевићка бригада је у почетку рата имала испред себе око седам хиљада непријатељских војника, не рачунајући јединице башибозука, чији је број за неколико дана послерије отпочињања непријатељстава нарастао на преко 10.000 људи. У неким документима, свакако претјерано, помиње се чак и троструко већи број.²⁸⁸ Не узимајући у обзир очигледно непоуздане податке који говоре о броју башибозука на правцу дејства Горњовасојевићке бригаде, ипак треба имати на уму да је био у питању опробани ратнички елеменат и крај у коме се част одувијек мјерила по оружју.

Имајући све то у виду, командант Источног одреда није видио никакву могућност да Горњовасојевићка бригада пређе у офанзиву прије него главнина одреда пристигне преко Бијелог Поља и Берана и дође јој у помоћ. На основу такве замисли он је, како смо видјели, 7. октобра наредио командиру Р. Вешовићу да са Бригадом запосједне најпогодније положаје на граници од Мокре до Гребена, с тим да нипошто не отвара ватру осим ако би Турци почели први. Истина, у наређењу је стајало „толико, ако бисте кроз који дан могли сломити куле“ по околним положајима, али ни послерије тога да се не прелази у напад.²⁸⁹

У вези са наређењем за запоисједањ егранице према Гусињу, Плаву и Мокрој, и задатком који је тим поводом добио, командант Горњовасојевићке бригаде наредио је да се у току 8.

²⁸⁸ АИИ—ЦГ, ф. бр. 227, Подаци Марка Б. Рашовића; Исто, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића; Види: В. М. Бојовић, н.д., 65 и М. Ђуришић, н.д., 184.

²⁸⁹ Ј. Вукотић — Р, Вешовићу 24. септембра 1912.

октобра пребаци вод далекометних топова уз стрме падине Баља на положаје на Сјекирици. Земљиште је било веома непогодно и беспутно, па су војници топове изнијели практично на рукама и уз краје напоре.²⁹⁰ Наредне ноћи, око 23 часа, из Андријевице је отпочео покрет пјешадије, батерије брдских и батерије пољских топова, митраљеског одјелења и вода извиђача — ка граници. Бригада је до зоре стигла на положаје и запосјела их на простору од Пепића до Гребена, обезбјеђујући резерву од два батаљона. Велички батаљон није у току ноћи између 8. и 9. октобра био у покрету. Он се још од раније налазио на положајима, распоређен по четама, од Приједола до Лима.²⁹¹

Доласком на границу командант Горњовасојевићке бригаде нашао се у веома деликатној ситуацији. Пред собом је имао неколико пута надмоћнијег непријатеља, и то на истакнутим и утврђеним положајима за чије је освајање требало много више снаге него што је он имао. Нападати са свега око 3.000 људи било је готово немогуће и исто толико ризично. Држати се пасивно — значило би омогућити код противника утисак о недовољној снази и сопственој неодлучности, што би код њега могло изазвати самопоуздање и подстаћи га да први нападне и дође до иницијативе. Исто тако неодлучно ишчекивање ишло би на руку Турцима који би имали више времена да се приберу, боље припреме, и организују — било за одбрану или за напад.

Размишљајући о поселдицама које би могле проистећи из само пасивног посиједања границе и улоге да буде присиљен да се брани, командир Р. Вешовић ријешо је да истог дана пређе у напад на цијелом фронту од Мокре до Гребена. Имајући у виду своје скромне снаге, он је донио одлуку да главни удар усмјери на Гребен и Виситор као најистуреније и најзначајније турске положаје за одбрану Плава и Гусиња, а да на осталом фронту ангажује снагу од једног батаљона. Он је знао да ће непријатељ пружити најјачи отпор на правцу напада главнине, па су снаге јачине једног батаљона ипак биле довољне да заштите границу од Лима до Мокре док се не види исход на Виситору и Гребену.

Идеја да се главнина бригаде претходно ангажује на издвојеним положајима какви су били Гребен и Виситор условљавана је присуством јаче турске војске на простору Плава и Гусиња. Поред тога, основни мотиви за такву замисао састојали су се и у томе што се рачунало на евентуалну могућност да се у једном снажном налету освоје оба та положаја и запосједну мањим снагама, које би, с обзиром на њихову природну погодност, биле у стању да их сигурно држе. У том случају створили би се услови да се тежиште напада пренесе на непријатељске положаје око Мокре, Ваганице, Планинице, Језерског врха, Чакора, Јечми-

²⁹⁰ АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

²⁹¹ В. М. Бојовић, н.д., 66.

шта и Ђевојачког крша, при чему би турска војска у великом броју и даље била везана за ужу околину Плава и Гусиња због присуства дјелова Горњовасојевићке бригаде на Гребену и Виситору. Падом положаја у ширем рејону Чакура и продором у правцу Бабина поља и Дијела, како се замишљало, Плав и Гусиње нашли би се директно угрожени и лишени могућности да се бране. Исто тако турска војска на цијелом фронту била би одсјечена од Ругове и Пећи, и приморана на одступање преко Богићевице и Јеленка низ Дечанску Бистрицу ка Метохији. Тиме би судбина Плава и Гусиња била само по себи ријешена, а пут за Метохију постао отворен. Идеја је била одлично смишљена и досљедно изведена.

Слиједећи ову замисао, командант Горњовасојевићке бригаде ријешио је да 9. октобра главнином снага поведе борбу за Гребен и Виситор. Њему је био циљ да се претходно овлада Гребеном као најистуренијим непријатељским положајем, последије чега би се створили повољнији услови за јачи притисак на Виситор. Јер коса која води од Гребена могла је одлично послужити за угрожавање лијевог бока одбране Виситора.

У складу са таквом идејом направљен је и распоред за напад. Велички батаљон задржан је на ранијим положајима од Приједола до Лима, са задатком да држи граничну линију, вршећи демонстративан напад. Андријевички батаљон запосио је положаје од Гребена до Виситора. Простор лијево од Андријевичког до Малог Виситора посио је Полимски батаљон. Даље до Лима распоређен је Требачко-шекуларски батаљон. На простору Кути и Мисе остављена је доста снажна резерва од Љеворечког и Краљског батаљона. На правцу Гребена постављена је брдска батерија за потпомагање напада, а четири пољска топа оријентисана су према положајима на Виситору. Велички батаљон ослањао се на ватру вода далекометних топова са Сјекирице. У саставу Андријевичког батаљона налазио се извиђачки вод. Митраљеско одјељење такође се налазило према Гребену.²⁹²

Јачина непријатеља на положајима на које је требало напасти није била позната. Упркос густој јутарњој магли, борба је отпочела рано на цијелом фронту. Андријевички батаљон, потпомогнут артиљеријом, снажно је нападао непријатељске положаје на Гребену. Међутим, Турци су пружили енергичан отпор и задржали продирање Андријевичког батаљона. У међувремену, непријатељу су пристигла појачања, која су почела да се групишу између Грнчара и Кути, са циљем да угрозе десно крило Горњовасојевићке бригаде. Прозревши намјеру Турака, у борбу десно од Андријевичког уведен је Љеворечки батаљон из резерве. На правцу напада овог батаљона развила се огорчена борба. Андријевички батаљон, потпомогнут на десном крилу, и сам је прешао у одлучан напад. Послије више часова борбе, у којој су

²⁹² Исто, 65—66.

се непрестано смјењивали јуриши, оцијенивши да је непријатељ већ поколебан и да је доспιο у критичну ситуацију, командант бригаде убацује на Гребен и задњу резерву — Краљски батаљон. Борба је овим достигла врхунац и око 12 часова Турци су отјерани са свих положаја на Гребену и одбачени ка Лиму и Гусињу.²⁹³ Ипак, свјесни значаја овог изванредног положаја, они су до ноћи предузели неколико снажних противнапада, са циљем да поврате Гребен, али су сви ти покушаји завршени безуспјешно и уз велике губитке. Тога дана вођене су упорне борбе и за положаје на Виситору и око Приједола. Међутим, значајнијих промјена није било, изузев што се успјело порушити артиљеријом неколико утврђења дуж праничне линије.

Освајањем Гребена створени су услови да се борба пренесе на положаје ближе Гусињу и — што је најзначајније — више угрози Виситор и испољи више активности према Пепићима, Ржаници, Новшићима и Брезојевци. У току 10. октобра вођене су такође упорне борбе на положајима сјевероисточно од Гусиња, у којима је Горњовасојевићка бригада имала 9 погинулих и око 40 рањених војника. Тога дана испољила је одлучно дејство и артиљерија, како против непријатељских утврђења на Виситору тако и оних ближе Лиму.²⁹⁴ Порушено је или оштећено више стрелачких заклона и неколико караула. Дејство артиљерије, са циљем да се поруше утврде, требало је да олакша напад на неприступачни Виситор — кључ турских положаја за одбрану Плава и Гусиња, који је отпочео 12. октобра прије подне. Претходног дана напад није било могуће предузети услед кише и веома густе магле, која се није дизала до ноћи. Дан је протекао у појачаном извиђању и слабијем препуцавању патрола.²⁹⁵ Ноћу између 11. и 12. октобра командант Горњовасојевићке бригаде, у циљу организовања напада на Виситор, наредио је да у посади на Гребену остане сам Андријевички батаљон са брдском батеријом, а Љеворечки и Краљски са митраљеским одјељењем да се неопажено примакну Виситору и посједну положаје прије зоре. Са ранија два, која су се тамо већ налазила, за напад на Виситор и околне положаје располагало се, дакле, са четири батаљона и митраљеским одјељењем. Поред артиљерије из састава главнине, предвиђено је да напад потпомогну и топови са Сјекирице.²⁹⁶

Осигуран од Гребена, командант Горњовасојевићке бригаде оулучио је да тог дана нападне непријатељске положаје на широком фронту „од Ржанице до врха Виситора“. Претходно је требало напасти посебна утврђења на коси изнад Брезојевце, са

²⁹³ Исто, 66.

²⁹⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 28. септембра 1912; Ј. Вукотић сердару Јовићевићу 161, 29. септембра 1912; Ј. Пламенац — Ј. Вукотићу октобра 1912.

²⁹⁵ АИИ—ЦГ, ф. бр. 106, Подаци Р. Милошевића и М. Шошкића.

²⁹⁶ В. М. Војовић, н.д., 66 и даље; АИИ—ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

циљем да се пробије турска одбрана на линији између Виситора и Пепића, чиме би се олакшало извођење напада на главни положај — Виситор. Услед густе магле, борба је отпочела тек око 11 часова. Артиљерија је отворила снажну ватру на турска утврђења поврх Брезејевиде. Непријатељ није успио да се дуже одржи на тим положајима, већ се је пред налетом дјелова Горњовасојевићке бригаде и дејством топова разбјежао у правцу Плава а мањим дијелом ка Пепићима, остављајући на бојишту 76 мртвих и рањених војника.²⁹⁷ Лијевокрилни дјелови Бригаде преносе потом тежиште напада на Пепиће и ликвидирају и тај положај нешто послје 14 часова.²⁹⁸ За све то вријеме борба на Виситору водила се несмањеном жестином. Послје протјеривања Турака са Пепића, дјелови Бригаде који су тамо били заузети борбом упућени су на Виситор и предузели су напад од правца сјевера. Турци су се и даље упорно бранили. Мања непријатељска одјељења, користећи се маглом, вршила су честе испаде са положаја на Виситору и вјешто се протурала нападачима иза леђа.²⁹⁹ Међутим, од тога се није имало нарочите користи, јер: „Цио подручни ми одред“ — како је о тој борби извијестио командир Р. Вешовић — „са највећом вољом и ријетком енергијом предузео упаде у шанчеве и напад на куле“ на Виситору, који су Турци предвече у неред упустили и повукли се пут Плава, остављајући при том два „крупова“ топа са прибором.³⁰⁰ До ноћи су порушена непријатељска утврђења у Ржаници и карауле на Новшићима. Том приликом заробљено је 38 непријатељских војника, а заплијењено нешто пушчане муниције, хране и двије заставе.³⁰¹

Заузимањем Гребена и Виситора Горњовасојевићка бригада не само што је онемогућила сваки непријатељски покушај за евентуални продор к Андријевици већ је и стекла стратегијску предност и солидну основу да даље акције усмјери десно од Лима, на непријатељске положаје око Мокре и Чакора. Турци су били свјесни значаја изгубљеног положаја и предности коју је тиме постигао противник, па су за неколико наредних дана настојали да их пошто-пото преотму и поврате. Али сви ти покушаји остали су без резултата и завршили се губицима. Горњовасојевићка бригада је успјела не само да се у заузетим положајима учврсти и одржи трајно већ и да их прошири запосиједањем нових. У потписивању непријатеља ка Плаву и продирању уз Лим, Бригада је 13. октобра овладала Новшићима, веома значајним положајима преко Лима источно од Виситора. Турци су упорно бранили Новшиће, па је командир Милија Николић из

²⁹⁷ АИИ—ЦГ, ф. бр. 106, Подаци М. Шошкића.

²⁹⁸ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 12. октобра 1912.

²⁹⁹ По казивању М. М. Томовића и Р. Милошевића.

³⁰⁰ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 12. октобра 1912; Ј. Вукотић — срдари Јовићевићу од истог дана.

³⁰¹ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 12. октобра 1912.

огорчења на своју руку попалио све муслиманске куће у селу.³⁰² Падом Новшића у руке Горњовасојевићке бригаде лимска долина је потпуно затворена од правца Плава и Гусиња.

Четрнаестог октобра непријатељ је испољио већу активност на појединим дјеловима фронта. Нека одјељења турске војске, предвођена Новшићанима, неопажено су се спустила лијевом обалом Величке ријеке и запалили већи дио кућа у Велики. Истог дана спаљене су и Брезојевице.³⁰³ Ипак, Туџи су тога дана испољили највише активности на лијевом крилу Горњовасојевићке бригаде, успјевши да потисну дјелове Величког батаљона ка Сјекирици. Још онога дана када се водила борба за Виситор, они су предузели напад од Мокре ка Приједолу, с намјером да заузму Ваганицу и Нишавин гроб. Напад је подржаван артиљеријском ватром са положаја на Планиници и са Кукајског врха. Велички батаљон је успио да се одржи на ранијим положајима и да у противнападу одбаци непријатеља.³⁰⁴ Турци су се гомилали око Мокре и Чакора и покретима и држањем откивали своју намјеру да понове напад на Велички батаљон и подруу ка Сјекирици и Шекулару. У току 14. октобра непријатељ је добио и знатна појачања из Ругове и Метохије — у људству и артиљерији. То су биле јединице чији је долазак раније био најављен. Њих су довели Бајрам Цур и син Риза-бега Ђаковица.³⁰⁵ Добивши та појачања, Турци су тога дана предвече извршили снажан напад са положаја око Мокре и одбацили Велички батаљон дубоко у позадину, озбиљно угрозивши бок Горњовасојевићке бригаде.³⁰⁶

Командант бригаде — обезбједивши солидан ослонац на Виситор, Гребен и Новшиће — ионако је намјеравао да тежиште напада пренесе на Мокру и Чакор, па је поводом ситуације код Приједола и Сјекирице наредио да на положајима око Лима остану Андријевички, Полимски и двије чете Љеворечког батаљона, а да батаљони Краљски, Требачко-шакуларски и преостале три чете Љеворечког батаљона с артиљеријом и митраљеским одјељењем ноћу уочи 15. октобра изврше покрет ка Приједолу у циљу протјеривања непријатеља и прихватања Величког батаљона. Са колоном која се упутила ка Приједолу кретао се и командант бригаде са штабом.³⁰⁷

Покрет је изведен ноћу и тајно, како Турци не би примитијели да је одласком јачих дјелова преко Лима ослабљена посада Гребена и Виситора. Ситуација створена претходног дана код Величког батаљона захтијевала је брзо кретање, упркос тешком земљишту, посебно за прегон артиљерије. Ипак, колона је

³⁰² Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 724, 12. октобра 1912.

³⁰³ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу од 14. октобра 1912.

³⁰⁴ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 13. октобра 1912.

³⁰⁵ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 727, 14. октобра 1912.

³⁰⁶ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912.

³⁰⁷ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912.

на вријеме стигла код Приједола и одмах ступила у дејство. Турци су прихватили борбу и пружили снажан отпор на положајима око Приједола и Нишавина гроба. Борба је трајала све до ноћи, када је непријатељ савладан и одбачен пут Мокре — уз велике губитке. Горњовасојевићка бригада имала је у тој борби 4 убијена и 14 рањених војника.³⁰⁸ Дјелови Бригада заљоћили су на заузетим положајима, упутивши двије чете Требачко-шекуларског батаљона да извиђају непријатеља и положаје око Мокре и Ругове, у циљу прикупљања података о његовој јачини и распореду — ради организовања напада који је предвиђен за сјутрадан. Нијесу нам познати резултати извиђања и подаци до којих се дошло у току ноћи, али је напад отпочео рано у зору. Нападнути су сви турски положаји и утврђења око Мокре, Ваганице и Кукајског врха. Артиљерија је веома ефектно подржавала наступање пјешадије. Послије неколико часова оштре борбе, непријатељска одбрана на свим нападнутим тачкама је нарушена и коначно сломљена, изузев Кукајског врха који су Турци и даље упорно бранили. Они су успјешно одбили више снажних јуриша дјелова Горњовасојевићке бригаде на овај положај. Тек „послије крваве борбе“ и „велике муке и погибије“, Бригада је предвече овладала и њиме. Војска је „огњу предала“ све непријатељске карауле на Мокрој, Ваганици и Кукајском врху, око којих је у току борбе претрпјела знатне губитке. Непријатељски губици били су такође велики. Поред „40 обиљежја“ које су показали поједини војници, цијенило се да је погинулих Турака морало бити много више.³⁰⁹

По губитку положаја у ширем рејону Мокре, Турци су се повукли врхом Ругове ка Чакору, гдје су се — са пристиглим појачањима, артиљеријом, митраљезима и другим — прикупљали да пруже најодлучнији отпор. Јер, падом Чакора, Планинице, Језерског врха — отварао се пут за продор у Метохију, па су били ријешени да те положаје бране по сваку цијену.

Упркос томе што су му биле познате и ријешеност непријатеља да се упорно одупре и његова бројна надмоћност, командант Горњовасојевићке бригаде одлучио је да се користи успјехом постигнутим код Мокре 16. октобра, па је одлучио да у току наредног дана нападне турске положаје на Чакору, Равном брду и Језерском врху.³¹⁰ Напад је почео рано, дејством артиљерије. Нешто касније пјешадијске јединице почеле су да подиразе нападнутим положајима. Много надмоћнији непријатељ пружао је одлучан отпор. Међутим, дјелови Бригаде су упорно нападали. Артиљеријске гранате изазвале су пожар у караулама на Планиници и Чакору, у коме су уништене залихе непријатељ-

³⁰⁸ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912. у 14 часова.

³⁰⁹ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 17. октобра 1912. у 1,20 часова; АИИ—ЦГ, ф. бр. 106, Подаци Р. Милошевића и М. Шошкића; Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 17. октобра 1912. у 7 часова.

³¹⁰ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 17. октобра 1912. у 7 часова.

ског бојевог материјала. То је на Турке наповољно дјеловало, али су се и даље упорно бранили. Напад с фронта достигао је потом врхунац. У међувремену, изненада се појавио Бучичко-виницки батаљон из Доњовасојевићке бригаде, и снажно напао десни непријатељски бок. Уклијештени и збуњени ненадном појавом и нападом Бучичко-виницког батаљона са стране, Турци напуштају положаје око Чакора и одступају у правцу Дијела и Јечмишта.³¹¹

На основу једног повјерљивог извјештаја, који је 17. октобра доставио бригадиру Вукотићу капетан Милоња Зоњић, са положаја око Чакора, могло се сигурно закључити да се и поред дотадашњих крупних успјеха Горњовасојевићка бригада налази у веома критичном положају. Поред упозорења на „дуг, растегнути и ријетки фронт“, капетан Зоњић јавио је бригадиру Вукотићу и слједеће: „Будите увјерени да се непријатељ ријешио да без јаке силе неће пустити. вама је добро познат тип арнаутских племена Гашана и Речана и осталих који учествују у Плавогусињском округу“ а да „командир Вешовић неће све да вам изјасни из особитих разлога“.³¹²

Командант одреда озбиљно је схватио ово упозорење, а знајући за вишеструку непријатељску надмоћност на правцу дејства Горњовасојевићке бригаде истог дана је јавио командиру Вешовићу да се заустави на заузетим положајима и „не излаже погибији“ до пристизања главнине Источног одреда од Берана.³¹³ Међутим, Вешовић није хтио да пропусти прилику и испусти иницијативу, па је, и поред упозорења, наредио да се 18. октобра нападну преостали турски положаји на Ђевојачком кршу, Црвеном кршу, Шабовој глави и Језерском врху, као „и сва утврђења до Плавског поља“.³¹⁴

Дјелови Горњовасојевићке бригаде који су се налазили око Чакора рано 18. октобра снажно су напали непријатељске положаје на цијелом фронту. Турци су се „најупорније бранили“, али су до ноћи ипак разбијени на свим висовима и утврђењима од Чакора до Плава. Непријатељска војска, напуштајући у нeredу своје положаје, разбјежала се преко Бабина поља и Јеленка у правцу Метохије. Посљедњи су се повукли дјелови које је предводио Риза бег Ђаковац.³¹⁵ Видећи стање код непријатеља, Бригада је била спремна да исте ноћи јуриша на Плав, али ју је уздржао командант — „с тога“, како је јавио бригадиру Вукотићу, „што ћу ноћас позвати Плављане на предају, не хтједну ли сјутра ћу рано напасти“.³¹⁶

³¹¹ Исто; Ј. Вукотић — краљу Николи 18. октобра 1912.

³¹² М. Зоњић — Ј. Вукотићу 17. октобра 1912.

³¹³ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 17. октобра 1912.

³¹⁴ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 19. октобра 1912. у 5,30 часова.

³¹⁵ Поред плијена у муницији, храни, шаторима и другој војничкој опреми, тога дана су одузета и три брдска „крупова“ топа (Исто.)

³¹⁶ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 19. октобра 1912.

У међувремену док су се водиле борбе око Чакора, дјелови Горњовасојевићке бригаде који су остављени са задатком да држе положаје на линији од Гребена преко Виситора до Новшића успјели су да потисну Турке све до Лима и Гранчара, и тако се нађу у могућности да непосредније садејствују са главнином у вријеме када се ова буде примакла Плаву и Гусињу у циљу ослобођења тих мјеста.

Међутим, судбина Плава и Гусиња ријешена је већ исходом борбе на положајима око Чакора. Пошто је турска војска у току 18. октобра разбијена на свим положајима од Чакора до Плава и одбачена преко Бабина поља и Божићевице, Горњовасојевићка бригада ушла је сјутрадан у 10 часова послје незнатне борбе у „дивљи Плав“.³¹⁷

Послије краћег задржавања у Плаву ради успостављања власти, телефонске везе и најнужнијих послова везаних за распоред трупа, командант Горњовасојевићке бригаде намјеравао је да одмах крене на Гусиње.³¹⁸ Међутим, док се командир Р. Вешовић припремао за покрет, код њега је дошло неколико представника из Гусиња, који су изјавили да становништво неће пружати отпор и да ће се варошица са околином предати без борбе.³¹⁹ У вези са овом изјавом, командант бригаде је преиначио план и одложио покрет за Гусиње до сјутрадан.³²⁰ Двадесетог октобра, пошто се преко Андријевичког батаљона обезбиједио „на десном крилу од Планина“ и пошто је три батаљона оставио у Плаву као посаду, он је са четири преостала батаљона кренуо ка Гусињу, у које је ушао око 11 часова — без борбе.³²¹ Готово сви становници Гусиња и околине мирно су дочекали улазак црногорске војске, у којој је владало „неописано одушевљење“.³²²

Врло је интересно да се у штабу Горњовасојевићке бригаде све до заузимања Гусиња није знало за долазак на Зелетин Горњоморачког и Планиноповског батаљона са батеријом топова, које је довео командир М. Матановић, нити се са њим имало везе.³²³

У једанаестодневним борбама око Плава и Гусиња Горњовасојевићка бригада претрпјела је велике губитке: 79 мртвих и 214 рањених војника и официра.³²⁴ Ипак, ти губици нијесу били велики у упоређењу са постигнутим успјесима који су били веома значајни. Бригада је успјела да за релативно кратко вријеме потуче много надмоћнију непријатељску војску, да овлада свим

³¹⁷ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 19. октобра 1912.

³¹⁸ Исто.

³¹⁹ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу, без датума.

³²⁰ Исто.

³²¹ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 20. октобра 1912.

³²² Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 20. октобра 1912.

³²³ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 7. октобра 1912.

³²⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 22. октобра 1912.

положајима који дијеле Горње Полимље од Пећи и Дечана и да отвори пут за продор у равну Метохију.

Командант Источног одреда сазнао је за пад Плава и Гусиња тек по доласку на Приједо — касно пред вече 20. октобра.³²⁵ Одушевљен тим крупним и неочекиваним успјехом Горњовасојевићке бригаде, он је са Приједола између осталог писао њеном команданту: „Из свега ти срца честитам, теби и подручној ти храброј војсци до сада постигнути успјех, и грлим и капу скидам свакојему Васојевићу“.³²⁶ Истим поводом, обавјештавајући га како је текла борба око Чакора, Плава и Гусиња, јавио је краљу Николи: „Од почетка па до уласка у Плав и Гусиње бригада Васојевићка заједно са својим командантом Вешовићем, понашала се храбрије се могло није и заслужује сваку хвалу“.³²⁷

Бригадир Ј. Вукотић није очекивао тако брз расплет ситуације код Плава и Гусиња, јер је рачунао да Горњовасојевићка бригада, и поред све своје налетљивости и послатог јој појачања, неће моћи да сама ослободи Плав и Гусиње, с обзиром на присуство великог броја непријатељских војника. Чак се до посљедњег дана прибојавао могућности да се непријатељ прибере и преокрене ситуацију у своју корист. Имајући то у обзир, он је ријешио да последије најнужнијег задржавања у околини Берана, везаног за попуњу магацина и снабдијевање трупа, пошто је претходно упутио по два батаљона са једном батеријом топова на крила Горњовасојевићке бригаде, са главнином наступи ка Мокрој и Чакору и да, заобилазећи Плав и Гусиње са сјевероисточне и источне стране, одсијече ова два мјеста од Метохије, па да их уз садејство Горњовасојевићке бригаде и раније послатих дјелова — ослободи. Тек последије тога могло се помишљати на покрет ка Метохији. У спровођењу своје замисли бригадир Вукотић руководио се нужном обазривошћу. Претходно се желио обавијестити о стању код непријатеља и сазнати нешто више о његовим намјерама. Два дана прије кретања из Берана, он је наредио командиру Вешовићу да пошаље неколико искусних Величана да извиде снагу, јачину и распоред непријатељске војске — не само у плавогусињском крају, већ и у околини Ђаковице и Пећи: „Ако ми то Величани љуцки изврше“, писао је Вукотић командиру Вешовићу, „слободно можеш обећати *Обилића медаља* колико видиш“.³²⁸

По заповијести од претходног дана, покрет главнине Источног одреда отпочео је из Берана 19. октобра у 6 часова. Дурмиторска и Колашинска бригада, без Горњоморачког и Планино-

³²⁵ Ј. Вукотић — краљу Николи 7. октобра 1912.

³²⁶ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 7. октобра 1912.

³²⁷ Ј. Вукотић — краљу Николи 8. октобра 1912.

³²⁸ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 17. октобра 1912.

пивског батаљона (који су раније упућени), наступале су тога дана ка Приједолу и Мокрој у три правца. Дурмиторска бригада са три вода извиђача, брдском батеријом, водом брзометних топова, митраљеским водом и бриадном комором као лијева колона кренула је из бивака на Јасиковцу код Берана преко Луга, Доње Ржанице и Роваца ка Мокрој и до ноћи стигла под Кукајски врх. У циљу обезбјеђења од правца Ругове, Бригада је истурила двије чете Жупопивског батаљона и исто толико из Пребачко-шекуларског батаљона Горњовасојевићке бригаде, које су се ту налазиле за обезбјеђење прикупљања главнине.³²⁹ Средња колона, формирана од Колашинске бригаде, полске батерије и вода извиђача са бриадном и одредском комором наступала је преко Ријеке Марсенића и Шекулара ка Приједолу. Колона је до ноћи стигла у рејон Приједолске главе, гдје је и заноћила, истуривши двије чете као предстражу на Ваганици.³³⁰ Десна колона је, у ствари, била артиљеријска пратња једног вода „крупових“ и једног мортирних топова, која се кретала преко Андријевице ка Полимљу, под командом командира М. Вујисића.³³¹ Истога дана из Берана је у правцу Цмиљевице наступала новоформирана Доњовасојевићка бригада, која је до ноћи стигла на простор између Цмиљевице и Бекина брда, гдје се зауставила.³³²

Кретање дјелова Источног одреда у току 19. октобра ишло је споро и уз велика напрезања. Наступало се преко тешког земљишта на којем није било готово никаквих путева. Пристицањем у појас планинских ланаца Мокре, Ваганице и Приједолске главе ушло се у густу маглу која је отежавала рад и готово сваку оријентацију на непознатом земљишту. Поред тога, команданту одреда није била довољно позната ситуација код непријатеља. Из та два разлога он је ријешо да се наредног дана не наступа, већ да Дурмиторска и Колашинска бригада уз појачану извиђачку активност остану у висини достигнутих положаја и да се покуша доћи у везу са командантом Горњовасојевићке бригаде.³³³

Касно, 20. октобра у штаб Источног одреда стигла је изненадна вијест да су сва непријатељска упоришта у Плаву и Гусињу са околином већ ликвидирани. Бригадир Ј. Вукотић наредио је команданту Горњовасојевићке бригаде да му упути водиче, а он лично да дође у штаб на Приједолу ради консултације и добијања нових задатака.³³⁴ Р. Вешовић је на ову поруку са Приједола одговорио да му је због важних послова и присуства већег броја разбијених Албанаца који су се још задржавали у о-

³²⁹ Ј. Аџић — Ј. Вукотићу 19. октобра 1912.

³³⁰ Види: М. Ђуришић, н.д., 201.

³³¹ Заповијест команданта Источног одреда од 5. октобра 1912.

³³² В. М. Бојовић, н.д., 65 (Ратник св. за септембар 1933).

³³³ Ј. Вукотић — краљу Николи 20. октобра 1912.

³³⁴ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 20. октобра 1912; Р. Вешовић — Ј. Вукотићу од истог дана.

колини Плава и Гусиња, немогуће доћи, па је молио команданта одреда да се спусти у Гусиње, јер би његов долазак био пожељан из више разлога.³³⁵

Бригадир Ј. Вукотић, иако је имао доста сигурна обавјештења о томе да се Турци у већем броју прикупљају од Ругове и Бабина поља и припремају за напад, ипак је вјеровало да се ради о обичној демонстрацији и да се из тога не може ништа озбиљније изродити, па је ријешило да оде у Гусиње. Бригадиру Ј. Ацићу, који га је замјењивао у одсуству, наредио је да се нипошто не предузме напад, већ само да се појача извиђачка активност и запосједне неколико истакнутијих положаја према Турцима и остане у том распореду до његовог повратка.³³⁶

Бригадир Вукотић је кренуо за Гусиње 21. октобра. Стигао је истог дана послије подне. Он је био веома задовољан затеченим стањем и привременим мјерама које је командир Вешовић спровео на ослобођеном подручју, о чему је обавијестио краља Николу, истичући при том да у Плаву и Гусињу владају „ред и мир као на Ријеку Црнојевића“.³³⁷

Боравак у Гусињу Ј. Вукотић је искористио за постављање управних и судских власти. По узору на црногорску администрацију, како се иначе практиковало у свим већим ослобођеним мјестима, именовани су 22. октобра обласна управа и обласни суд за плавогусињски округ, као и општинске управе и полицијске власти у Плаву и Гусињу. За обласног управитеља са сједиштем у Гусињу постављен је Милутин Радоњић, а за секретара управе Тома Јоксимовић. У обласни суд ушли су: Вукић Масловарић, Јаков Самарџић, М. Османефенди, Раде Марић и Алекса Чукић као предсједник. За шефа полицијске службе у Гусињу постављен је Шћепан Јовановић, а за предсједника општине Ђорђевић Шекуларца. У Плаву је формиран капетански суд, на челу са Милетом Поповићем, док је дужност предсједника општине повјерена Грубелји Лабану, а шефа полиције Милану Вешовићу.³³⁸

Бригадир Ј. Вукотић није намјеравао да се дуже задржава у Гусињу. Општа ситуација на савезничким фронтovima и додашњи успјеси Источног одреда захтијевали су да се иде напријед. Он је имао у плану да већ 23. октобра отпочне општи напад на више непријатељских положаја на правцу Метохије. Намјеравао је да тежиште напада усмјери на Влајково брдо и Ругову, а да споредним снагама обезбиједи бокове и прошири фронт, нарочито у правцу Рожаја. У вези са тим ријешило је да

³³⁵ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 20. октобра 1912.

³³⁶ Л. Лабовић — Ј. Вукотићу 21. октобра 1912; Ј. Ацић — Ј. Вукотићу 22. октобра 1912.

³³⁷ Ј. Вукотић — краљу Николи 22. октобра 1912.

³³⁸ Ј. Вукотић — Врховној команди 9. октобра 1912.

Доњовасојевићка бригада иде на Горњи Бихор и Рожаје, а да послије ослобођења тих мјеста своја дејства усмјери у правцу Пећи. Горњовасојевићка бригада, послије разоружања још непокореног становништва у Хотима, Вусању, Валбону и другим мјестима у околини Гусиња и појасу сјеверне Албаније, такође би се оријентисала преко Копривника на Пећ, гдје би садејствовала са главнином Одрета у борби за ослобођење тог мјеста.³³⁹ Наступање главне групације ка Пећи зависило би од успеха на крилима, па је било предвиђено да се акције изводе повезано и синхронизовано.

Међутим, приликом разраде ове идеје бригадир Вукотић није могао претпоставити да ће у међувремену услједити јак непријатељски противнапад, који је могао озбиљно угрозити Источни одред црногорске војске и укочити његово наступање ка Пећи. Наиме, у току боравка у Гусињу, бригадир Вукотић није био упознат с оним што се догађа на простору од Мокре до Бабина поља и Богмишевице, нити је прозreo намјеру непријатеља да јаким снагама поново овлада тим положајима. Међутим, губитком Чакора и Мокре, Турци су изгубили посљедњу прилику за успјешну одбрану Метохије. С обзиром на правце дејства Источног одрета и Треће српске армије, они су се нашли директно угрожени на простору од Ругова до Призрена. Да би олакшали свој положај, а свакако и осигурали повољну одступницу ако до ње дође, они су ријешили да прикупе посљедње резерве према Источном одреду и да га у снажном противнападу одбаце са веома јаким и природно утврђених положаја око Чакора и Мокре. У том циљу је командант Таковичке низамске дивизије Цавид паша, који је лично руководио операцијом, пошто се ојачао дјеловима Призренске редифске дивизије, артиљеријом и масом башибозука, наступио са главнином уз Ругову, а споредним иако снажним дјеловима са краља — у намјери да изведе обухватни напад.³⁴⁰ Било је предвиђено да се тај напад изведе у току 22. октобра.

Турци су рачунали и на могућност изненађења, па су припреме за напад изводили обазриво и довољно прикривено. Извиднице које је командант Дурмиторске бригаде слао ноћу уочи напада нијесу могле открити већу концентрацију и кретање турске војске са правца Ругове. Извиђачке патроле предвођене официрима на простору до Хајле само су на Јелечу примијетиле непријатељске страже. Оне су се обавијестиле да се главнина турске војске налази у селу Јошаници у подножју Влајкова брда, коју су цијениле на свега три батаљона.³⁴¹ Слични извјештаји прибављени су и на осталим правцима. Међутим, испоставило се, касније, да они нијесу тачни и да је непријатељ располагао

³³⁹ Ј. Вукотић — краљу Николи 9. октобра 1912.

³⁴⁰ Види: М. Ђуришић, н.д., 202; В. М. Бојовић, н.д., 66.

³⁴¹ Ј. Аџић — Ј. Вукотићу 9. октобра 1912.

неупоредиво већом снагом. Истина, не може се сигурно утврдити колико се турске војске тада налазило на фронту испред Источног одреда. У једном писму бригадира Вукотића каже се да је поред редифа било „још девет хиљада низама и Арнаута“.³⁴² Постоје и други подаци који такође говоре о великом броју непријатељских војника.

Непријатељски противнапад, како је и предвиђено, отпочео је 22. октобра око 12 часова. Напад је истовремено изведен на широком фронту од Цмиљевице до Бабина поља, с тежиштем на положаје око Мокре и Чакура. Како се он није очекивао у штабу Источног одреда, неки истурени положаји, раније освојени, нијесу били довољно запосједнути од стране црногорске војске, а на осталим су се налазиле само предстраже и слабија одјељења. Турци су успјели да у првом налету потисну предње дјелове Дурмиторске, Колашинске и Горњовасојевићке бригаде који су обезбјеђивали фронт на правцу непријатељског напада и да овладају са више важних положаја, као Планиницом, Глођијом и источним падинама Бабина поља. У даљем продору они су озбиљно угрозили Ваганицу, Језерски врх, Чакур, Ђевојачки крш, као и положаје сјеверно од Мокре.³⁴³ Напад је подржаван снажним митраљеском и артиљеријском ватром.

Иако је до напада дошло неочекивано и у одсуству команданта одреда, захваљујући присебности команданата Дурмиторске и Колашинске бригаде као и батаљонских старјешина који су се нашли на бојишту, непријатељ овим нападом није постигао очекиване резултате и убрзо је заустављен. Командант Дурмиторске бригаде чим се обавијестио да су Турци отпочели напад на Планиницу и да се са јаким дјеловима крећу од Јошанице ка Глођији, Капама калударским и Крстима, увео је цијелу Бригаду у борбу на линији од Барица до Бајрам-куле.³⁴⁴ Бригадир Ј. Ацић прозreo је да непријатељ жели да му угрози лијево крило и овлада положајима изнад Калудре и Јаворка, па је на угрожени правац хитно упутио Ускочки батаљон, три чете из Дробњачког батаљона, три вода извиђача, вод брзометних топова и митраљески вод, а сам је повео Жупољивски батаљон, преостали дио Дробњачког батаљона, два вода извиђача и батерију топова на Кукајски врх, који је био жестоко нападнут. На фронту Дурмиторске бригаде дошло је до огорчене борбе, у којој се испољило снажно дејство артиљерије. Турци су у више јуриша покушали да заузму Кукајски врх, али безуспјешно. Борба је трајала све до ноћи.³⁴⁵ На сектору који је покривала Колашинска бригада са дјеловима Горњовасојевићке бригаде дошло је до сна-

³⁴² Ј. Вукотић — Књазу наслeднику 17. октобра 1912.

³⁴³ Ј. Ацић — Ј. Вукотићу 9. октобра 1912; В. Томовић — Ј. Вукотићу од истога дана; М. Меденица — Ј. Вукотићу 9. октобра 1912; Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 11. октобра 1912.

³⁴⁴ Ј. Ацић — Ј. Вукотићу 9. октобра 1912.

³⁴⁵ Исто.

жног непријатељског напада. Командант бригаде упутио је као појачање Доњоморачки батаљон на Чакор, а са Ровачким је заповио Ваганицу. Батаљони Колашински и Липовски остављени су у резерви.³⁴⁶ Како бригадна артиљерија није била још пристигла на положај, као ни три чете које су остале у њеној пратњи још од Берана, командир М. Меденица је затражио од команданта одреда да му се хитно придода једна брдска батерија и упути Горњоморачки батаљон који се налазио негдје у околини Плава са командиром М. Матановићем.³⁴⁷ Велички батаљон из Горњовасојевићке бригаде са ослонцем на Језерски врх одбијао је турске нападе на простору Ђевојачки крш — Дио плавски. Њему је предвече стигао у помоћ Горњоселски батаљон Беранске бригаде.³⁴⁸ Борба је трајала све до ноћи. Непријатељ је заустављен на свим правцима. Он је законачио на Планиници, Влајкову брду и око Бабина поља. По његовом држању изгледало је да ће рано сјутрадан обновити напад.

Касно 22. октобра, док је борба још трајала, стигао је бригадир Ј. Вукотић из Гусиња на Мокру. Веома се изненадио када је затекао „цијелу Колашинску бригаду ангажовану у борби око Чакора, Планинице и Језерског врха“.³⁴⁹ Он се на Мокрој обавијестио и о непријатељском нападу на положаје Дурмиторске и дјелове Горњовасојевићке бригаде. Њега је забринула изненадна појава толике турске војске са правца Метохије, чије му намјере нијесу биле довољно јасне. Упркос таквој ситуацији, он је ријешио да рано сјутрадан нападне непријатеља на свим положајима око Чакора и Мокре и одбаца га низ Ругову ка Пећи. Оцјењујући да је непријатељ много надмоћнији и на погодним положајима, бригадир Вукотић је хитно јавио командиру Вешовићу у Гусиње: „да у који час примиш ово писмо пошалећш један баталион да што прије могуће хита у Дио Плавски и појачи Величане па да управе напад у своје лијево, пут Језерског врха како бисмо ми одовуда имали везу и Турке који су дошли да поново заузму Плав и Гусиње узмемо међу собом“.³⁵⁰ Р. Вешовићу је поново скренута пажња да убрза извршење овог наређења и изда „сходне наредбе за сваки случај, јер мене ова појава турске војске са топовима и митраљезима око Чакора и Планинице јако диви“³⁵¹ — подвукао је бригадир Вукотић. У вези са новонасталом ситуацијом, Ј. Вукотић је задржао код Чакора и Мокре Бучичко-виницки и Горњоселски батаљон, којима је раније било наређено да иду у састав своје бригаде.³⁵² Привремено је од-

³⁴⁶ М. Меденица — Ј. Вукотићу 9. октобра 1912.

³⁴⁷ Исто.

³⁴⁸ В. Томовић — Ј. Вукотићу 9. октобра 1912; К. Микић — Ј. Вукотићу 10. октобра 1912; М. Ђуришић, н.д., 203.

³⁴⁹ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 9. октобра 1912.

³⁵⁰ Исто; Упореди: М. Ђуришић, н.д., 203.

³⁵¹ Исто.

³⁵² Ј. Вукотић — краљу Николи 11. октобра 1912.

ложено и наступање Доњовасојевићке бригаде у правцу Горњег Бихора и Рожаја, јер је претходно требало рашчистити ситуацију код главнине и не допустити беспотребно растезање фронта. Командант одреда оцијенио је да располаже довољним снагама за успјешно извођење напада и протјеривање непријатеља ка Пећи.

Напад је отпочео рано 23. октобра. Колашинска бригада напала је турске положаје у ширем рејону Чакура и Планинице, а Дурмиторска на Влајкову брду и Глођији. Велички и Горњосељски батаљон дејствовали су тога дана на линији Језерски врх — Старац и штитили десно крило Колашинске бригаде. У међувремену су на Језерски врх упућене и три чете Горњоморачког батаљона и вод брдских топова под капетаном Лазаревићем — јер је тек око дванаест часова тамо стигао Краљски батаљон из Горњовасојевићке бригаде чији се долазак раније очекивао, па је било нужно оснажити дјелове на Језерском врху.³⁵³

Турци су пружили снажан отпор на Планиници, а особито на Влајкову брду. Међутим, обесхрабрани дотадашњим неуспјесима као и рањавањем команданта Ђаковичке дивизије Цавидпаше на Чакуру, они су око подне почели да напуштају важније положаје око Чакура и Мокре и да одступају низ Ругову, пружајући незнатан отпор. Једино су и даље упорно бранили Влајково брдо — кључни положај за одбрану Горње Ругове. Када је борба за тај положај достигла врхунац, лијево од Дурмиторске бригаде, која је изводила напад, ступили су у дејство Будимски и Доњоржанички батаљон Беранске бригаде. Изненадна појава ових батаљона збунила је Турке и убрзала пад Влајкова брда. Одмах затим примијећено је да се непријатељ креће врхом Цмиљевице пут Мургаша, што је значило да ће ускоро напустити и њу.

Турци су у нeredу одступили ка Пећи, „оставивши путевима и на положајима силу својих мртвих и разнот материјала“.³⁵⁴ Црногорска војска овладаола је Горњом Руговом и попалила сва села у њој. Гоњење непријатеља без нарочите упорности трајало је све до ноћи. Колашинска и Дурмиторска бригада зауставиле су се изнад Средње Ругове. Ситуација на крилима није дозвољавала дубљи продор низ клисуру. Велички, Горњосељски и Краљски батаљон, који су се налазили на десном крилу, није су могли у потребној мјери обезбиједити наступање главне групе, а да Горњовасојевићку бригаду не доведу у тешку ситуацију. Они су се задржали на положајима Источно од Језерског врха и око Бабина поља и Стараца.³⁵⁵ Лијево крило такође није било довољно осигурано, па је команданту одреда изгледало да се сувише ниско спустио у Ругову.

³⁵³ Исто; В. Томовић — Ј. Вукотићу 10. октобра 1912; К. Микић — Ј. Вукотићу од истог дана.

³⁵⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 11. октобра 1912.

³⁵⁵ К. Микић — Ј. Вукотићу 10. октобра 1912.

Командант Источног одреда обавијестио је краља Николу 26. октобра о резултату и исходу борбе око Чакора и Мокре. Он је истакао да је „још ономадне“ Ругову „могао цијелу пријећи“ да је био сигуран да су му безбиједна крила.³⁵⁶ И заиста, Колашинска и Дурмиторска бригада биле су 23. октобра у могућности да продру до близ уПећи, да су имале потребно обезбјеђење на боковима и крилима. Јер, послије губитка положаја изнад Ругове, Цавид паша је наредио да главнина турске војске одступи за Пећ, остављајући незнатне дјелове у Доњој Ругови. Истог дана командант цијелокупне непријатељске војске према Црној Гори Хајрет паша Тиранли, пошто није био сигуран у безбједност свога штаба у Пећи, тражио је од команданта западне турске армије, да га премјести у Призрен.³⁵⁷ Међутим, та повољна прилика није могла бити довољно искоришћена. На правцу дејства Горњовасојевићке бригаде и даље су се налазиле знатне непријатељске снаге, па је њено наступање било успорено. Стога „бригаду Вешовића никако нијесам могао дирати од одонуда, јер је онамо сила арнаутска и близак излазак уз Богићевицу и Козјељ“ — образлагао је бригадир Вукотић у поменутом извјештају краљу Николи још 26. октобра.³⁵⁸ Поред тога, ситуација на фронту Источног одреда у вријеме припремања напада није допуштала да се издвоји једна бригада и упути на Рожаје. Усљед тога, главнина Одреда није била довољно осигурана са тог правца. Тек послије сламања турске одбране на Чакору и Мокрој и запосиједања Горње Ругове створени су услови да се прошири фронт и крила боље обезбиједје. У вези са тим командант одреда наредио је да Доњовасојевићка бригада са три чете Колашинског батаљона и водом брдских топова иде на Рожаје и Горњи Бихор, ослободи та мјеста и преко Штедина и Жлијеба избије у рејон Црног Врха сјеверно од Пећи. Команданту Горњовасојевићке бригаде такође је наређено да му „како зна осигурава десно крило“, али „с тим да се нипошто не излажеш, или спушташ у равницу док не би чуо да сам ја сишао у Патријаршију“ — стајало је у Вукотићевом наређењу.³⁵⁹ Краљски и Велички батаљон имали су да се равнају према наступању главнине, обезбјеђујући десни бок и одржавајући везу са матичном бригадом.³⁶⁰

У смислу добијеног задатка, Доњовасојевићка бригада без Горњосељског батаљона, који је касније стигао, наступала је у току 24. октобра у правцу Рожаја и до ноћи стигла у Мокри до под Цмиљевицом. У току ноћи њој су се прикључиле три чете Колашинског батаљона са водом топова које су биле одређене да

³⁵⁶ Ј. Вукотић — краљу Николи 13. октобра 1912.

³⁵⁷ М. Буришић, н.д., 204.

³⁵⁸ Ј. Вукотић — краљу Николи 13. октобра 1912.

³⁵⁹ Ј. Вукотић — краљу Николи 11. октобра 1912; Јанко Вукотић — К. Микићу 12. октобра 1912.

³⁶⁰ Исто.

дејствују у саставу ове бригаде.³⁶¹ Бригадир А. Цемовић намјеравао је да наредног дана наступи преко Турјака, запосједне висове између Рожаја и Горњег Бихора, позове рожајски гарнизон на предају, па уколико се понуда не прими — отпочне напад.³⁶² Бригада је предузела покрет рано 25. октобра и до 13 часова стигла без отпора „непуни сат“ до Рожаја. Ту се командант бригаде обавијестио да су Турци спремни да се предају. Шест села у Горњем Бихору и три у непосредној близини Рожаја већ су била положила оружје и изјавила да неће пружати отпор. Расположење за предају владало је и код дијела турске војске. Једино се и даље колебао аскерски командант Рожаја, кога су подржавала и нека села са лијеве обале Ибра.³⁶³ У међувремену пронио се глас да Рожајама стиже помоћ од Пећи и Турци су одбили да се предају.³⁶⁴

Командант Доњовасојевићке бригаде у тренутку одбијања ове понуде није имао све батаљоне на окупу, да би још истог дана предузео напад, јер је већина њих била заузета разоружавањем мјештана у селима Горњег Бихора. Тога дана вођена је незнатна борба у којој је повремено дејствовала и артиљерија. 26. октобра, пошто се већи дио Бригаде прикупио, учињен је покрет ка Рожајама. На уласку у варошицу, дјелови Бригаде нашли су се изложени јакој пјешадијској и топовској ватри са више положаја. Бригада је успјела да одбаци непријатеља и ослободи Рожаје и сва насеља лијево од Ибра.³⁶⁵ По уласку у Рожаје бригадир Цемовић је сазнао од мјештана да испред себе има око 8 табора редовне турске војске и башибозука. Он се зато плашио да га не нападне и муслиманско становништво из Рожаја и околине које је изјавило лојалност, а још није било разоружано.³⁶⁶ Стога је 27. октобра тражио од бригадира Вукотића да овај упути два батаљона на Жлијев или Штедин, „како би се уфатили Турци“ који „се морају или предати или бјежати“.³⁶⁷ Још прије него је Доњовасојевићка бригада ушла у Рожаје, А. Цемовић је тражио да се са два батаљона и брдском батеријом запосједне Жлијев или бар Штедин, како би се олакшао рад његове бригаде и сигурније обезбиједило крило главнине у Ругови.³⁶⁸

Бригадир Вукотић, међутим, није нашао за потребно да накнадно шаље појачање у правцу Рожаја, јер су још 25. октобра под капетаном Бајагићем биле упућене двије чете Требачко-шекуларског и једна из Планинопивског батаљона „висовима од Ајле“, са задатком да потпомажу Доњовасојевићку бригаду, о

³⁶¹ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 12. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи од истог дана.

³⁶² А. Цемовић — Ј. Вукотићу 12. октобра 1912.

³⁶³ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 13. октобра 1912.

³⁶⁴ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 14. октобра 1912.

³⁶⁵ Исто.

³⁶⁶ Исто.

³⁶⁷ Исто.

³⁶⁸ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 13. октобра 1912.

чему је њен командант био обавијештен.³⁶⁹ Поред тога, захтјев за упућивање батаљона на Штедим и Жлијеб касно је стигао у Вукотићев штаб, а и рачунало се да је Доњовасојевићка бригада довољно јака и да сама може извршити добијени задатак. Бригадиру Цемовићу је 27. октобра јављено да му се помоћ не може послати, јер би се у том случају озбиљније ослабила главна групација, већ му је наређено да са бригадом што прије продире ка Пећи. Од тога је зависио и покрет Колашинске и Дурмиторске бригаде ка Метохији. Поводом тога, командант одреда је јавио бригадиру Цемовићу: „Ја напријед не могу док ти не наступиш преко Штедима у правцу на Паклен, те остадох са ово војске у Ругову да се свијет мора чудити. Сјутра се надам до подне да те видим на Штедим. Немој се задржавати док не покориш села Рожајске нахије, она ће сама по себи пасти чим Пећ пане, него продри к Пећи часа немој почасити“.³⁷⁰

Схватајући важност овог наређења, бригадир А. Цемовић је задржао Порњосељски батаљон у посади у Рожајама, са задатком да успоставља ред и разоружа муслиманско становништво, а он се истог дана са Бригадом оријентисао у правцу Штедина и Жлијеба. Покрет је настављен рано 28. октобра и већ око 10 часова Бригада је без знатнијег отпора овладала Штедином и превојима који воде ка Жлијебу.³⁷¹ По избијању на Штедин, Бригада је добила наређење да се не задржава на узетим положајима, већ да продужи покрет у правцу Црног Врха и Подгора, да ослободи та мјеста, угрози одбрану Пећи са сјевера и дође у додир са Дурмиторском и Колашинском бригадом у рејону Паклена. На Штедину је Бригада подијељена у двије колоне. Лијева колона је наступала преко Савине воде и Радовца на Брестовик, а десна преко Сишке планине на Црни Врх.³⁷² Послије заузимања Савине воде обје колоне су застале, јер команданту бригаде нијесу били познати јачина и распоред непријатељске војске на подручју Црног Врха и Подгора. Он је упутио Доњоржанички батаљон у правцу Брестовика, у циљу извиђања и обавјештавања о непријатељу. У међувремену, у штаб Бригаде дошли су прваци Подгора и околних села, с молбом да војска за два дана не улази у њихова села, јер, како су изјавили, „писали су у Пећ, па ако се Пећ преда“ — и они ће се предати.³⁷³ Преко њих се бригадир Цемовић обавијестио да у Подгору и Црном Врху нема јаче непријатељске војске, па је наредио да се покрет настави. У току 29. октобра Доњовасојевићка бригада овладавала је свим положајима „од Брестовика до врх Црног Вр-

³⁶⁹ Ј. Вукотић — Ј. Адићу 12. октобра 1912; Ј. Вукотић — А. Цемовићу 12. октобра 1912; Ј. Ацић — Ј. Вукотићу 57, 12. октобра 1912.

³⁷⁰ Ј. Вукотић — А. Цемовићу 14. октобра 1912.

³⁷¹ Ј. Вукотић — краљу Николи 15. октобра 1912.

³⁷² А. Цемовић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912; М. Ђуришић, н.д., 209.

³⁷³ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912.

ха“.³⁷⁴ Муслиманско становништво, с мањим изузецима, „износило је со и хљеб“ и мирно дочекало улазак црногорске војске у села сјеверно од Пећи. Бригадир Цемовић је обавијестио истог дана команданта Одрета о резултатима наступања и размјештају бригаде, као и о томе да се „Цијела Подгор предала као и сви Арнаути до Црнога Врха“.³⁷⁵ Њему је наређено да осигура заузете положаје и да се са Бригадом не примиче ближе Пећи до новог наређења, јер су били у току преговори о предаји вароши, која је већ била напуштена од турске војске.³⁷⁶

Губитком Подгора и Црног Врха одбрана Пећи постала је немогућа. Она је била нарушена падом Паклена, којим је главнина Одрета овладала још 28. октобра. Наиме, Колашинска и Дурмиторска бригада, упркос заостајању крила, постепено су продирале низ Ругову, избиле на помол Пећи и запосјеле више значајних положаја западно од вароши дан прије него је Доњовасојевићка бригада ушла у Подгор и Црни Врх.

Како је већ истакнуто, наступање главнине Источног одреда ка Метохији било је доста успорено. С обзиром на руговски тијеснац и земљиште којим се кретало, оно је било условљено стањем на крилима. Бригаде које су обезбјеђивале бокове главнине, услед развученог фронта и присуства јаких непријатељских дјелова, нијесу могле да је равномјерно прате и омогуће јој брже кретање. Због тога је главна групација избила релативно касно у рејон Пећи. Из истог разлога није се могло предузети ефикасно гоњење Турака послје њиховог пораза на Чакогру и Мокрој 23. октобра. Бригадир Вукотић је чак вјеровао да се са Колашинском и Дурмиторском бригадом исувише изложио и упустио ниско у клисуру, држећи да је положај ових бригада веома озбиљан. Посебно се плашио напада од правца Копријевица и висова са десне стране Ругове, јер су Велички и Краљски батаљон остали удаљени и сувише позади. Пошто су се Колашинска и Дурмиторска бригада 24. октобра још више упустиле низ Ругову, избиле на Богску Реку и размјестиле се у рејону Лисца и Јошанице, командант одреда је оцијенио да је тиме сигурност десног бока и крила озбиљно компромитована.³⁷⁷ Стога је 25. октобра наредио команданту Великог батаљона да са својим и Краљским батаљоном наступа ка Метохији и осигурава десно крило главнине. Избор правца кретања и запосиједање најплоднијих положаја остављено је на увиђавност командантима батаљона, с тим да о свему обавјештавају команданта одреда и команданта Горњовасојевићке бригаде. Уз наређење о покрету, скренута је пажња да се у околини Дечана прикупљају једини-

³⁷⁴ А. Цемовић — Ј. Вуктићу 16. октобра 1912.

³⁷⁵ Исто.

³⁷⁶ А. Цемовић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912.

³⁷⁷ М. Меденица — Ј. Вукотићу 11. октобра 1912; Ј. Аџић — Ј. Вукотићу 12. октобра 1912.

це башибозука, што је требало имати у обзир.³⁷⁸ У вези са овим наређењем, командант Величког батаљона предложио је командир Вешовићу да се његов и Краљски батаљон из рејона Бабина поља, Јаворја и Дијела премјесте изнад Бјелухе Омерагића и на Јеленак, а да њихове раније положаје покрије Требачко-шекуларски батаљон, који се без двије чете налазио на Кофиљачи изнад Плава, на путу који води за Пећ.³⁷⁹ Изгледа да командир Вешовић није у свему одобрио предлог команданта Величког батаљона о потреби дислокације, јер је Требачко-шекуларски батаљон и даље остао у ранијим положајима, а остала два нијесе се знатније помакла напријед. За обезбјеђење лијевог крила главнине старала се Доњовасојевићка бригада. Истина, она је, с обзиром на главни задатак, била много удаљена, те је бригадир Ј. Вукотић више пута скретао пажњу команданту Дурмиторске бригаде на могућност изненађења од правца Штедина, и наредио да се појача обезбјеђење. Ипак, он је рачунао да ће Р. Вешовић, са којим тих дана није имао редовну везу, издвојити дјелове своје бригаде за осигурање бока и крила косама изнад Ругове. Стога је командант одреда претпостављао да су крила довољно безбједна, па је наредио да се настави покрет низ Руговску клисуру ка Пећи. 26. октобра Колашинска и Дурмиторска бригада извршиле су покрет у том правцу и рано заузеле село Пепиће у Ругови, гдје се смјестио штаб одреда. Бригаде су истог дана наставиле наступање ка селима Доње Ругове, у која су нешто послѣје 12 часова већ биле ушле извиднице.³⁸⁰ Прије него се главнина спустила у Доњу Ругову, обратио се писмом „у име три села“ Доње Ругове — Алагине Ријеке, Великог Штупеља и Малог Штупеља — „командиру“ црногорске војске „војвода Жија Веселовић“ из манастира Патријаршије, с молбом да се не пале „куће, жита и сијена“, јер ће се поменута села мирно предати и бити „вјерни подајници Краљу Господару“.³⁸¹ Црногорска војска је у току дана ушла у ова села, ометана доста снажним артиљеријском ватром којом су Турци штитили повлачење својих преосталих дјелова из Ругове. До ноћи Ругову је напустио и посљедњи турски војник.³⁸² Предстојало је да се овлада положајима Паклена и тиме директно угрози Пећ.

³⁷⁸ Ј. Вукотић — К. Микићу 12. октобра 1912.

³⁷⁹ К. Микић — Ј. Вукотићу 13. октобра 1912.

³⁸⁰ У току наступања низ Ругову, Дурмиторска бригада је заплијенила више вриједних ствари манастира Бурђевих Ступова које су Турци опљачкали прије његовог спаљивања и однијели са собом. Бригадир Ј. Ацић је те ствари предао Штабу Источног одреда, сем „један путијер (причесну чашу) вас од злата“, који је неки војник из Требачко-шекуларског батаљона узео да га „преда“ Манастиру (Ј. Ацић — Ј. Вукотићу, 56, 12. октобра; Исто, 57 од истог дана).

³⁸¹ Ж. Веселовић — Ј. Вукотићу 13. октобра 1912.

³⁸² Ј. Вукотић — краљу Николи 13. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи 27. октобра 1912.

Најзначајнију препреку за продор у Метохију свакако је представљао Паклен — веома погодан положај на изласку из Руговске клисуре, са кога се Пећ са околином могла врло успјешно бранити. Извиднице су откриле да се на Паклену налазе доста јаке непријатељске снаге и да им придолазе појачања. Без пада тог положаја, Пећи се није могло приступити са правца Ругове. Ноћу између 27. и 28. октобра упућена је ка Паклену једна чета Ровачког батаљона са извидницом. Она је у току ноћи извршила препад и успјела да изненади непријатеља. Њу су у међувремену потпомогли Ровачки и Дробњачки батаљон са митраљеским одјељењем. Упркос доста упорном држању, непријатељ је прије зоре збачен са свих положаја на Паклену и повукао се к Пећи.³⁸³ Командир М. Матановић, плашећи се турског противнапада, тражио је од команданта Одрета да се на Паклен хитно упуте појачања са батеријом топова, што је са извјесним закашњењем и урађено.³⁸⁴

Падом Паклена покрет Колашинске и Дурмиторске бригаде привремено је заустављен, јер се морало чекати на продор Беранске бригаде у Подгор и Црни Врх, као и дјелова Горњовасојевићке бригаде косама десно од Пећке Бистрице. Да би се добило у времену и избјегло беспотребно чекање, бригадир Ј. Вукотић је наредио 28. октобра команданту Величког батаљона: Краљски батаљон да „држи то што сад обојица држите, а ти хитај преко Средње горе на Пећ. Мислим“, каже Ј. Вукотић даље у наредби, „да ћеш сјутра осванути бар у Средњу гору, јер је ноћ дугачка“.³⁸⁵ Наредбе да се убрза наступање ка Пећи команданту Доњовасојевићке бригаде, иако смо истакли издате су раније.

Увиђајући да је даља одбрана Пећи изгубила смисао и изгледе на успјех, командант свих турских снага према Црној Гори Хајрет паша издао је 28. октобра наређење да се Ђаковичка низамска и дјелови Призренске рерифске дивизије који су се налазили у рејону Пећи повуку ка Ђаковици. Повлачење је извршено истог дана, иако за то није постојала сагласност команданта Западне турске армије.³⁸⁶ У Пећи и околини остале су само јединице башибозука, састављене од мјештана из вароши и околних села.

Препуштене саме себи, иначе неорганизоване и слабо вођене, јединице башибозука такође су увидјеле да се Пећ са околином не може бранити. Муслиманско становништво вароши било је истог мишљења. Њему је највише одговарало да се постигне сагласност о мирној предаји и непружању отпора, како црногор-

³⁸³ Ј. Ацић — Ј. Вукотићу, 62, 15. октобра 1912; М. Матановић — Ј. Вукотићу 15. октобра 1912.

³⁸⁴ М. Матановић — Ј. Вукотићу 15. октобра 1912; Јанко Матановић — Ј. Вукотићу 15. октобра 1912.

³⁸⁵ Ј. Вукотић — К. Микићу 15. октобра 1912.

³⁸⁶ М. Ђуришић, н.д., 209.

ска војска не би била изазвана и приморана да употребијеби силу. Истога дана када је редовна турска војска повучена ка Ђаковици, јавили су се црногорским стражама представници грађанства, међу којима је било и Срба, с молбом да буду примљени код главног команданта ради договора о предаји.³⁸⁷ У току дана јавило се више преговарача са овлашћењима и потписима угледнијих људи и првака из Пећи, да им се закаже вријеме и одреди мјесто састанка у циљу постизања договора о условима и начину предаје вароши.³⁸⁸ Срби из Пећи јавили су бригадиру Вукотићу да ће преговорачи који долазе тражити да се предаја одложи неколико дана. Они су поручили да им се рок не да ни „четири минута“, јер ће Пећ пасти од „два топовска метка“.³⁸⁹ Стизале су и друге вијести: да Риза бег окупља Турке у Пећи за отпор, да ће да покоље све Србе а Патријаршију и школу спали и слично.³⁹⁰ Уз ова упозорења, Срби из Пећи су молили да се не воде никакви преговори, већ да се Пећ одмах нападне. Страх од покоља и паљевина међу српским становништвом био је претјерано велики. У једном писму Срба из Пећи од 29. октобра између осталог је речено: „Што да радимо, помоћ ако Бога зна-те“.³⁹¹

Упркос неповољним обавјештењима о стању у Пећи и полагају Срба, бригадир Ј. Вукотић удесио је да се састанак са првацима и пуномоћницима пећке нахије одржи 29. октобра у 9 часова испред предстража на превоју код Паклена.³⁹² Преговарачи, њих 19, на челу са Сефедин-бегом Махмутбеговићем, донијели су овлашћење потписано и овјерено углавном од беглера, муктара и имама махала „односно реда и мира приликом предаје вароши у свему се слажући машта они буду утврдили“.³⁹³ На састанку постигнут је договор о предаји. Донесен је и посебан допуменат у коме су предвиђени услови, обавезе и права уговорних страна. Основни текст уговора гласи:

„Уговор између Команданта Источног Одрета Кр. Цр. Војске Генерал Ађутанта Њ. Величанства Краља, Бригадира, Госп. Сердара Јанка Вукотића с једне стране и Госп. Сефедин-бег Махмутбеговића с друге стране, као и првака вароши Пећи опуномоћених од стране грађана исте вароши.

Госп. Сафедин-бег Махмутбеговић са друштвом а у име становништва в. Пећи обавезује се примити на своју поштену

³⁸⁷ М. Меденица — Ј. Вукотићу 15. октобра 1912.

³⁸⁸ Игуман Јанићије — „Главној команди“ црногорске војске 15. октобра 1912.

³⁸⁹ Добриловић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912.

³⁹⁰ М. Васиљевић Јован З. Герић и Љубомир Н. Марковић — Ј. Вукотићу 16. октобра 1912.

³⁹¹ Исто.

³⁹² Ј. Вукотић — првацима Пећи 16. октобра 1912.

³⁹³ Пуномоћије представника Пећи од 16. октобра 1912.

ријеч на миран начин Кр. Цр. Војску у варош Пећ, положити оружје и повиновати се властима и законима Краљевине Црне Горе.

Командант Црногорске војске „Источног Одрода“ у име свог узвишеног Господара и Његове Високе Владе, гарантује грађанима вароши Пећи слободу вјере, части и имања, ако они икад испуне наведене и дате обавезе, с тим да ће сваки ко би покушао горње, грађанима Пећи повриједити бити по законима Краљевине Црне Горе кажњен“.³⁹⁴

Уговор су потписали бригадир Ј. Вукотић и шеф штаба Источног одрода командир Матановић, а у име грађанства присутни преговорачи.³⁹⁵

Упркос договору о предаји вароши, имајући лоше искуство са сличним понудама још из Бијелог Поља, бригадир Вукотић је истог дана издао наредбу у којој је обавијестио војску да ће се 30. октобра рано наступити ка Пећи и да је постигао договор о њеној предаји, али да ипак треба бити веома предострожан и рачунати на могућа изненађења. Стога је командантима бригада посебно скренута пажња да јединице држе чврсто при руци и у борбеној готовости на запосједнутим положајима, с тим да се појачају страже и престане са ложењем ватре, пуцњавом и дозивањем у логору. До новог наређења војска се није смјела мицати са положаја. У вези са тим, у наредби је даље речено да ће војвода Лакић Војводић са 500 људи и водом топова први ући у Пећ и успоставити ред, последије чега ће услиједити покрет осталих дјелова, али ни тада да не улазе у град, па се каже: „Арнаути имају обичај да пуцају и у вароши. Ако би се чула пушка, па и 10 па и 50 и 100, чак ако би се и топ чуо, војска се ниуком случају не смије у варош пустити него треба да држи чврсто позиције, јер се добро треба чувати од непријатеља споља пошто није много удаљен“.³⁹⁶

Придржавајући се наредбе, црногорска војска је провела ноћ на положајима око Пећи, у приправности. Рано сјутрадан, 30. октобра, отпочео је организован и опрезан покрет ка вароши. Беранска бригада, пошто је оставила један батаљон на Жлијебу за осигурање пута између Рожаја и Пећи, образовала је лијеву колону. Она је имала да се креће на Хаџи-Лазовића куће и ту застане до новог наређења. Колашински и Ускочки батаљон, двије чете Требачко-шекуларског батаљона и вод брдских топова чинили су претходницу. Њен је задатак био да се крене са Жлијеба на Јерину, запосједне тај положај и у борбеном распореду ишчека даљу заповијест. Деснокрилну колону под командиром М. Меденицом чинили су Горњоморачки и Доњоморачки батаљон, вод брдских топова и митраљески вод. Колона се кретала

³⁹⁴ Уговор о предаји Пећи од 16. октобра 1912.

³⁹⁵ Исто.

³⁹⁶ Ј. Вукотић, наредба командантима бригада 16. октобра 1912.

испод Паклена преко Пећке Бистрице на Губавац, гдје се улого-рила. Њен је задатак био да обезбиједи Пећ од правца Копривника и Бијелог Поља. Остали дјелови Одрета под командом бригадира Ј. Аџића, образујући главнину, кретали су се путем ка Патријаршији. Двије чете Жупопивског батаљона добиле су задатак да одржавају везу између главнине и претходнице. Два вода извиђача имала су да извиђају сјеверно од Пећи преко Новог Села и Радавца, а два јужно од Пећи на Бијело Поље и Стреоц. Једна чета Липовског батаљона и пионирска чета задужене су биле да поправљају пут на правцу кретања главнине — за превоз пољских топова.³⁹⁷

Како је већ било предвиђено, у Пећ је први ушао полицијски одред од 500 пробраних људи са два брдска топа из састава Колашинске бригаде, којим је командовао војвода Лакић Војводић. Задатак одрета био је да заведе ред у вароши, осигура државна надлештва, прикупи оружје и сав ратни материјал који се нађе и води бригу о њему.³⁹⁸ Полицијски одред запосио је варош без борбе и приступио завођењу реда и организовању редовног живота. До 12 часова, такође без отпора, све су јединице запосјеле додијелене им рејоне и размјестиле се у њима.³⁹⁹

Послије ослобођења Пећи бригадир Ј. Вукотић обратио се уобичајеним прогласом становништву, позивајући га на ред и лојалност.⁴⁰⁰ Истог дана обавијестио је краља Николу да је црногорска војска „послије осмодневних крвавих окршаја око Чакора, Мокре, Врлети Руговские, Паклена, Штедина и Жлијеба побједоносно“ ушла у Пећ и успоставила „ред и мир кога до данас није било“.⁴⁰¹

Поводом ослобођења Пећи, у присуству војске и народа „након петстотина и двадесет и три године“ приређене су у Патријаршији велике свечаности. Уз топовске салве и манастирска звона обављено је богослужење. На свечаности је иступило више говорника из редова официра и свештеника, који су евоцирали косовску успомену, што је на присутне оставило веома снажан утисак.⁴⁰²

Упркос наређењу које је добио од краља Николе да се не задржава у Пећи, о чему ћемо касније нешто више казати, већ да одмах настави продирање дубље у Метохију, бригадир Вукотић се задржао неочекивано много. Узрок је у томе што је претходно требало разоружати муслиманско становништво релати-

³⁹⁷ Заповијест команданта Источног одрета, без датума.

³⁹⁸ Исто.

³⁹⁹ Види: М. Ђуришић, н.д., 211.

⁴⁰⁰ Ј. Вукотић — становницима Пећи 17. октобра 1912.

⁴⁰¹ Ј. Вукотић — краљу Николи 17. октобра 1912.

⁴⁰² Ј. Вукотић — Министру војном 17. октобра 1912; Ј. Вукотић — Ј. Аџићу од истог дана. — Текст говора одржаног пред Патријаршијом по уласку у Пећ.

вно густо насељене пећке нахије.⁴⁰³ Поред тога, морало се чекати на долазак Горњовасојевићке бригаде низ Дечанску Бистрицу и њено спуштање у равну Метохију. Уз све то, требало је организовати судско-управне и полицијске власти у пећкој области. За разлику од обласних управа и обласних судова у новоослобођеним крајевима, од којих је већи број имао привремени карактер, за пећку област формирана је стална обласна управа и стални обласни суд који је рјешавао и предмете из војне надлежности. Посебном наредбом бригадира Вукотића од 3. новембра образована је Обласна управа и Обласни суд у Пећи, као и општински суд и жандармеријска служба. За обласног управитеља постављен је командир Јован Пламенац, који је ту дужност раније обављао у Андријевици. За секретара управе именовани су Никола Јовановић и Милан Ђуковић, а за писаре Миливоје Јоксимић, Јован Бојовић и Ристо Ракчевић. Дужност предсједника обласног суда повјерена је потписнику уговора о предаји Пећи Сафедин-бегу Махмутбеговићу. За судије су постављени сердар Ристо Рашовић, командир Бећо Влаховић, капетан Милија Караџић, Крсто Топаловић, Милија Вујисић и Никола Булатовић. За секретаре суда одређени су: Томица Чукић, Милосав Кастратовић и Марко Цвјетковић. Писари суда: Жарко Анђелковић, Милоња Лекић и Симо Шуповић. У општински суд су ушли: Јован Герић као предсједник, а Азис-бег Шабанбеговић, Јован Анђелковић, Сали ага Нушић, Живко Рајевић, Мехмед бег Соколовић и Аџи-Бан као чланови. За секретаре општинског суда постављени су: Никола Голубовић, Милан Ковачевић и Коста Васиљевић, а за писара Зарија Ратковић.

За команданта жандармерије у Пећи постављен је Сава Лазаревић. Дужност жандармеријских официра повјерена је: Михаилу Анђелићу, Симу Меденици, Миљану Ракчевићу, Бошкуну Булатовићу, Војину Церовићу и Лазару Гаговићу. Жандарма је било 200, од којих 100 из Дурмиторске бригаде и 100 мјештана из Пећи. За шефа полиције постављен је Марко Кусовац, а Милорад Протић за секретара.⁴⁰⁴

Формирање управних, судских, полицијских и других власти и установа имало је за циљ да се обезбједи ред, нормализује стање и омогући редован живот. Међутим, наслијеђена схватања из доба запуштене турске управе представљала су велике тешкоће за рад нове администрације. Муслиманско становништво, ненавикнуто на ред и поштовање закона, избјегавало је да извршава обавезе које су од њега тражене. Ипак, најтеже је ишло са предајом оружја. Бригадир Ј. Вукотић рачунао је, а то је било предвиђено и споразумом о предаји, да ће се оружје од муслиманског становништва, које је сваки способан мушкарац имао, брзо покупити. У вези са тим, послије уласка у Пећ он се

⁴⁰³ Ј. Вукотић — краљу Николи 19. октобра 1912.

⁴⁰⁴ Наредба команданта Источног одреда од 21. октобра 1912.

обратио на старјешине барјака и друге угледније људе, да уз помоћ црногорских власти покупе сво оружје од муслимана. Изда-та је и посебна наредба, у којој је остављен рок до ког се оно имало предати.⁴⁰⁵ Међутим, све то није било довољно, јер се муслиманско становништво, посебно Албанци, тешко растајало од оружја. Из црјеле пећке области, која је по слободној процјени бројала око 70 хиљада становника, предато је до 3. новембра непуно двије хиљаде пушака, и то већином застарјелих и неисправних.⁴⁰⁶ Командант одреда био је приморан да у села шаље казнене одреде с артиљеријом, али ни то није имало нарочитог успјеха.⁴⁰⁷

Схватајући последице које би могле произићи из отпора муслиманског становништва да преда оружје, бригадир Ј. Вукотић одлучио је да са војском не креће из Пећи све док Горњовасојевићка бригада не ослободи Дечане и оријентише се на Ђаковицу. Он није могао раније наступити ка Ђаковици и Призрену, а оставити неразоружану пећку нахију за собом.⁴⁰⁸ Чак и када је Горњовасојевићка бригада овлада Дечанима и околином, упућена су јој у помоћ свега три батаљона и наређење да наступа ка Ђаковици, а главнина Одредa и даље је задржана на простору пећке области. За црногорску војску, навикнуту да се брани у планинама, то је био први офанзивни рат у њеној историји; поред тога, вођен у равници од које је она зазирала и тешко се сналазила на њој. Главнина Одредa кренула се из Пећи тек пошто је ојачана Горњовасојевићка бригада ослободила Ђаковицу и срела се са српском војском.

Горњовасојевићка бригада спустила се у равну Метохију касније него се очекивало. По ранијој замисли, требало је да она своје кретање усклади са наступањем главнине Одредa која је продирала низ Ругову, с тим да се беспотребно не излаже и силази у равницу прије него главнина Одредa ослободи Пећ. Међутим, у току наступања везе са Бригадом биле су нередовне и она није обавјештавана о ситуацији на главном правцу. Штавише, последије пада Пећи Бригада је беспотребно стајала изнад Дечана, јер није имала обавјештење о томе.

Двадесет другог октобра, на састанку с командиром Р. Вешовићем у Гусињу, бригадир Ј. Вукотић наредио је Горњовасојевићкој бригади да претходно разоружа становништво у плавогусињском округу, покори Валбону, Череме, Вусање, Хоте и друга села која су се организовала и припремала напад на Плав и Гу-

⁴⁰⁵ Ј. Вукотић — краљу Николи 19. октобра 1912.

⁴⁰⁶ Извјештај Л. Војводића од 21. октобра 1912.

⁴⁰⁷ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 21. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Николи 19. октобра 1912.

⁴⁰⁸ Ј. Вукотић — краљу Николи 21. октобра 1912.

сиње, и настави постепено наступање ка Матохији. У вези са добијеним задатком, командир Вешовић је покушао да се оружје покупи мирним путем и непокорна села привољена предају. Како та акција није имала успјеха, већ је наишла на велико противљење, а у неким селима и на оружани отпор, уследила је интервенција војске и слање одреда у непокорна села. Мјештани су пружили веома жилав отпор. Селима су стигла знатна појачања, нарочито од племена Сјеверне Албаније. Упркос томе, Горњовасојевићка бригада успјешно је интервенисала и успјела да до 28. октобра умири сва непокорна села у области, којом приликом су нека и спаљена.⁴⁰⁹

Пошто је отклоњена опасност од непријатељске акције у позадини, Горњовасојевићка бригада са шест топова и Плавогусињским батаљоном, који је формиран од православних мјештана, прикупила се 27. октобра у Плаву, одакле је сјутрадан у 14 часова наставила покрет ка Бабину пољу.⁴¹⁰ На правцу наступања ове бригаде, како је бригадир Вукотић обавијестио краља Никољу, налазили су се: „Гаши, Краснићи, Ђаковачка нахија, па је могућа и Призренска“.⁴¹¹ Командир Вешовић имао је обавјештење још у Плаву да се на положајима између Богићевице и Копривника „налази одред Арнаута и редовне војске“.⁴¹² О њиховом распореду и јачини није имао ближих података. Међутим, на положајима изнад Дечанске Бистрице налазиле су се веома бројне јединице башибозука, са којима је било и редовне турске војске. Постоји више података у којима се помиње цифра и до 20 хиљада људи.⁴¹³ Имајући то у виду, бригадир Вукотић је веома страховао за судбину ове бригаде, и у неколико извјештаја упућених Врховној команди истицао: „успије ли она све је успјело“.⁴¹⁴

Предвече 28. октобра Горњовасојевићка бригада са Плавогусињским батаљоном у претходници као познаваоцем земљишта стигла је у Бабино поље, гдје је заноћила. Ту су потврђени подаци да се у рејону Богићевице концентришу јаке непријатељске снаге и да придолазе појачања из Метохије. Њихов ближи распоред, међутим, и даље је остао непознат. Командант бригаде, због присуства непријатеља на положајима око Богићевице, одустао је од раније замисли да се наступа Копривником на Пећ. Он није могао оставити тако снажног непријатеља за леђима. Стога је донио одлуку да се претходно разбију главне непријатељске снаге на Богићевици, па да се Бригада у даљем наступа-

⁴⁰⁹ Види о томе опширније: В. М. Војводић, н.д., 67 и даље.

⁴¹⁰ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 15. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Никољу без датума.

⁴¹¹ Ј. Вукотић — краљу Никољу 11. октобра 1912.

⁴¹² Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 15. октобра 1912.

⁴¹³ Л. Војводић — Ј. Вукотићу 19. октобра 1912; В. М. Војводић, н.д., 68.

⁴¹⁴ Ј. Вукотић — краљу Никољу 17. октобра 1912; Ј. Вукотић — краљу Никољу, без датума.

њу оријентише на Дечане и Јуник.⁴¹⁵ Командир Р. Вешовић рачунао је да ће на тај начин најбоље осигурати главнину Источног одреда, крило своје бригаде и отклонити опасност по безбједност Плава и Гусиња.

У вези са таквом одлуком, предузете су припреме за напад. Ноћу уочи 29. октобра упућене су извиднице ка Божићевици, у циљу откривања непријатељских положаја и обавјештења о распореду. Наредног дана привучена је артиљерија. Извиђачке патроле, које су биле веома активне, успјеле су углавном да открију непријатељски распоред и укажу на главне положаје. У току дана долазило је до обостраног препуцавања, али без већих покрета јединица. Повремено је дејствовала и артиљерија. Рано 30. октобра отпочео је главни напад. Горњовасојевићка бригада увела је у борбу три батаљона и митраљеско одјелење. Због вишеструке надмоћности непријатеља, остали батаљони задржани су у резерви. Напад је веома ефикасно подржавала бригадна артиљерија. Непријатељ је давао снажан отпор, јер су то били посљедњи положаји за одбрану Метохије.⁴¹⁶ Батаљони Горњовасојевићке бригаде који су учествовали у нападу извели су више смјелих јуриша, али су дочекивани густом ватром и одбијани. Тек после једне подне Турци су савладани и одбачени са сјеверних падина Божићевице. Они су се прикупили на Плочицама и Вокшанском катуну, врло неприступачним и за напад непогодним положајима.⁴¹⁷ Користећи шуму и мртви углавном сјеверозападних падина Божићевице, Бригада се, иако уз велике тешкоће, примакла непријатељским положајима и на њих извршила снажан напад. Артиљерија је и даље веома успјешно потпомагала напад и омогућавала подилажење. Оцјенивши да је непријатељ довољно поколебан, командант бригаде пред вече уводи у борбу батаљоне из резерве. После једног снажног јуриша, непријатељ је савладан на Плочицама. До ноћи је збачен и са осталих положаја на Божићевици. Бригада је овладала Ђеравицом, Дервиш-комом и осталим значајним положајима изнад Дечана. У борби за Божићевицу она је имала 5 мртвих и 18 рањених, док су војници показали 30 одсјечених непријатељских глава.⁴¹⁸

Тридесет и првог октобра Горњовасојевићка бригада задржала се на заузетим положајима, јер јој није била позната ситуација код главнине Одред — са којим није имала везу, иако је било обостраних покушаја да се она успостави. После ослобођења Пећи, бригадир Ј. Вукотић наредио је команданту Колашинске бригаде да се преко извидница и Срба из Дечана обавијести о Горњовасојевићкој бригади. Међутим, ти покушаји није-

⁴¹⁵ Ј. Вукотић — краљу Николи, без датума.

⁴¹⁶ В. М. Војовић, н.д., 69.

⁴¹⁷ Р. Вешовић — Команданту Источног одреда 17. октобра 1912.

⁴¹⁸ Исто; Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 18. октобра 1912; В. М. Војовић, н.д., 69.

су успјели, те до 1. новембра, изгледа, веза није добијена.⁴¹⁹ Командир Р. Вешовић није знао да је Пећ ослобођена. Он је 31. октобра писао штабу одреда да је савладао све препреке за напад на Дечане, али напријед не може прије него се нападне Пећ, па је молио да му се хитно јави час напада како би он „одовуда напао“.⁴²⁰ Међутим, писмо је закаснило и у Пећи је примљено тек када су Дечане са околином ослобођени.⁴²¹

Како ни у току 31. октобра није добио везу са главнином, командант Горњовасојевићке бригаде ријешио је да даље не чека, већ да напада. Користећи повољну ситуацију насталу исходом код Божићевице, он је наредио да се 1. новембра продужи наступање ка Дечанима и Метохији. Земљиште којим је Бригада морала да се креће ка Дечанима веома је неприступачно и испресијецано дубоким јаругама, које изводе у равницу. Поред тога, рачунало се и на јачи отпор непријатељске војске и становништва у насељима око Дечана.⁴²² Ради боље организације напада, Бригада је подијељена на три одреда, који су наступали као посебне колоне. Од два батаљона, батерије топова и митралеског одјељења формирана је десна колона, која је у току 1. октобра наступала Јуничким планинама. Са овом колоном кретао се и штаб бригаде. Остале двије колоне наступале су обалама Дечанске Бистрице и до ноћи без борбе стигле на Тафа-Скут. Све три колоне заноћиле су на достигнутим положајима, шаљући у току ноћи јаке извиђачке дјелове ка Дечанима.⁴²³ Другог новембра настављен је покрет у истом распореду. Тога дана на правцу наступања десне колоне дошло је код Крши-Мергегса до оштрог окршаја са башибозуком којег је предводио Бајрам Цур. Послије дејства артиљерије непријатељ је протјеран ка Метохији. Код друге и треће колоне долазило је само до повремениг и незнатног пушкарања.⁴²⁴ У 16 часова Горњовасојевићка бригада ушла је у Дечане, протјерујући преостале непријатељске дјелове који су се неорганизовано повлачили за главнином у унутрашњост ђакочичке нахије.⁴²⁵

У току 1. новембра у Пећи се чуло дејство топова са положаја изнад Дечана. На основу тога је закључено да се Горњовасојевићка бригада примиче Дечанима и спушта у Метохију. У међувремену, у Пећи је прибављено обавјештење да се на правцу наступања ове бригаде гомилају знатне непријатељске снаге, са задатком да јој спријече силазак у равницу и одбаце је нат-

⁴¹⁹ М. Меденица — Ј. Вукотићу 18. октобра 1912.

⁴²⁰ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 18. октобра 1912.

⁴²¹ Исто. — На полеђини писма стоји да је примљено у Пећи 20. октобра 1912. „у 12 сати увече“.

⁴²² Исто.

⁴²³ В. М. Бојовић, н.д., 70.

⁴²⁴ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 20. октобра 1912; В. М. Бојовић, н.д., 70.

⁴²⁵ Приликом спуштања ка Дечанима сурвао се низ неку стрмину један пољски топ, који је у паду повриједио два војника из Љеворечког батаљона. У борби за Дечане Бригада није имала других губитака (Исто).

рат. До тог податка, који није био довољно провјерен, дошао је војвода Лакић Војводић преко Срба — обавјештајца из околине Дечана. Он је о томе обавјестио команданта Источног одреда и предложио му да се преко Бијелог Поља у правцу Дечана хитно упуте два батаљона са топовима, како би се омила евентуална непријатељска намјера.⁴²⁶ Слично обавјештење добио је и командант Горњовасојевићке бригаде послџје ослобођења Дечана. По том обавјештењу, јаче непријатељске снаге прикупљале су се у Јунику и припремале за противнапад. Он је намјеравао да пошаље патроле у том правцу и да провјери истинитост података, о чему је извијестио бригадира Вукотића. За сваки случај, од команданта одреда је тражио да му упутџ помоћ из Пећи и да одобрење за наступање прије него се непријатељ довољно организује и среди.⁴²⁷

Међутим, концентрација непријатељских снага код Јуника и њихова ријешеност да пређу у противнапад, како се сазнало, нијесу били једини мотив који су команданта Горњовасојевићке бригаде руководили да се убрза наступање. Иако непотпуно, он је у Дечанима нешто више сазнао о распореду и наступању српске војске кроз Метохију. Истина, њему тада није било познато да су српске јединице заузеле Призрен истог дана када су Црногорци ушли у Пећ. У Дечанима се 2. новембра проносило да је Призрен само нападнут. Међутим, на вијест да су Срби већ код Призрена, командир Р. Вешовић је сматрао да црногорска војска сувише много касни и да се непотребно задржава у Пећи. У вези са тим, он је предложио команданту Источног одреда да се убрза наступање ка Ђаковици и Призрену. Тим поводом, он је 2. новембра писао из Дечана бригадиру Вукотићу: „С приватне стране обавијештен сам да Српске трупе већ заузимају Призрен, те Вас Господине Бригадире, кумим Богом, да ако икако могнете пожурите, па иако би имали доста посла док би Пећку нахију уредили, али боље би било по мом мишљењу да ускоримо кретање пут Призрена, па ако Бог да имаће се кад уређивати ова неуређена земља.“⁴²⁸ Сјутрадан је бригадир Р. Вешовић⁴²⁹ ишао у Пећ и лично молио команданта Источног одреда да нареди наступање ка Ђаковици.⁴³⁰ Бригадир Вукотић је дјелимично удовољио тој молби и упутџо „три најјача батаљона“ Колашинске бригаде са два топа под командом командира М. Меденице у помоћ Горњовасојевићкој бригади „и наредио им да шаљу извиђнице таман до вароши Ђакове (Ђаковице — прим. П. М.) и пла-

⁴²⁶ Л. Вјоводић — Ј. Вукотићу 19. октобра 1912.

⁴²⁷ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 20. октобра 1912.

⁴²⁸ Исто.

⁴²⁹ За успјехе показане у дотадашњим борбама, послџје ослобођења Дечана Р. Вешовић унапријеђен је у чин бригадира.

⁴³⁰ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу и М. Меденици 21. октобра 1912; АИИ — ЦГ, ф. бр. 5, Подаци В. Божовића.

нинама до Јуника“.⁴³¹ Главнина Источног одреда задржана је, међутим, и даље у Пећи.

Команданту Источног одреда није била довољно јасна ситуација код непријатеља, са којим није имао додира још од уласка у Пећ. На основу извјештаја које је у међувремену добио, он је претпоставио да ће Турци упорно бранити прилазе Ђаковици, као и саму варош. Он је такође претпостављао да се на правцима у којима је требало наступати налазе бројне јединице мјесног башибозука, као и пребјеглог са ослобођене територије. Поред тога, бригадир Вукотић није био сигуран у безбједности позадине, с обзиром на непријатељско држање дијела албанског живља у пећкој области, која још није била посве разоружана. Имајући све то у виду, он је одлучио да главнину и даље задржи у Пећи, упркос изричитим наређењима краља Николе да се без задржавања наступа дубље у Метохију и тиме предухитри напредовање српске војске.

Споразумом о савезу за рат против Турске владе Србије и Црне Горе нијесу биле ријешиле питање разграничења у Новопазарском Санџаку и Метохији, већ су то оставиле за послије рата. Постајао је само начелан договор да ће одређене територије припасти оној држави чија их војска у рату буде ослободила. С тога је и једна и друга страна настојала да што дубље помакне границу на рачун земљишта у појасу који их је раздвајао. Имајући то у виду, краљ Никола је још док се главнина Источног одреда налазила у наступању ка Пећи наредио бригадиру Ј. Вукотићу: „Освојиш ли Пећ не треба ти се у њој ни час задржати, но напријед и кажи војсци да је то моја жеља па што Бог да. Напријед што брже! ако Бога знаш“ Војној команди у Андријевици, преко које је ова порука упућена, краљ је наредио: „Нека се носиоцу ове депеше даду два наполеона, али нека иде поноћи и по дневи без да се одмори, и нека узме једног друга којему такођер да се даду два наполеона“.⁴³²

Међутим, из разлога које смо раније истакли, бригадир Вукотић није поступио по краљевом наређењу. Краљ је био и даље нестрпљив. Он је 3. новембра тражио од бригадира Ј. Вукотића: „Јави јесте ли до сад чинили часов покрет у правцу Ђаковице и шта се чује одснуда“.⁴³³ Баш тог дана Горњовасојевићка бригада, чији је командант први дао иницијативу да се наступа ка Призрену, кретала се на Јуник и Ђаковицу.⁴³⁴ Међутим, постајали су услови и да главнина Источног одреда раније наступи ка Ђаковици, иако до тога није дошло.

Послије побједи на Куманову и разбијања турске Вардарске армије, српска војска је крајем октобра избила код Призрена, Скопља и Велеса. Дјелови турске војске у Метохији зашли

⁴³¹ Ј. Вукотић — краљу Николи 21. октобра 1912,

⁴³² Краљ Никола — Ј. Вукотићу октобра 1912; М. Ђуришић, н.д., 218.

⁴³³ Краљ Никола — Ј. Вукотићу 3. новембра 1912.

⁴³⁴ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу и М. Меденици 21. октобра 1912.

су се угрожени и почело је њихово одступање за Дебар и Охрид. Задржане су само мање заштитне снаге у појединим мјестима у Метохији. Тако је 30. октобра у Ђаковици било свега око 500 редовних турских војника са једном брдском батеријом.⁴³⁵ У околини Ђаковице, међутим, налазиле су се и даље бројне јединице башибозука, предвођене познатим муслиманским правцима Бајрам-Цуром, Риза-бегом и другим. Међутим, њихово борбено распложење било је условљено општим стањем код турске војске, која је узмицала на цијелом фронту и већ показивала знаке распадања. Само мањи дио тих јединица био је спреман да и даље пружа отпор. Већина њих, међутим, распадала се или одступала к Албанији или у правцу повлачења редовне турске војске.

Горњовасојевићка бригада са дјеловима Колашинске бригаде као општом резервом наступала је у току 3. новембра од Дечана преко Лођа и Вокше ка Јунику, и до ноћи стигла на пола пута између Дечана и Ђаковице, не наилазећи на отпор. Муслиманско становништво мирно је сачекивало црногорску војску и предавало оружје у већим количинама. Бригадир Р. Вешовић сазнао је преко патрола и другим путем да се непријатељ повукао ка Ђаковици и да га нема у већем броју, о чему је наредног дана обавијестио из Јуника команданта одреда.⁴³⁶ Бригадир Вукотић, међутим, био је и даље веома предострожан. Он је истог дана јавио из Пећи Р. Вешовићу, истовремено га упозоравајући: „Пазите се добро, предвојили смо војску усљед вашег наглог напредовања. ако добро нијесте сигурни и с десног и с лијевог крила и с фронта немојте ни корака напријед него се ујачите тун док ми дођемо“.⁴³⁷ Међутим, како се са правца наступања Горњовасојевићке и Колашинске бригаде непријатељ ни даље није појављивао, бригадир Вешовић је донио одлуку да се 4. новембра настави покрет и у току дана нападне Ђаковица. Колонна је кренула из Јуника око 11 часова.⁴³⁸ Она није наилазила на већи отпор све до Ђаковице. Међутим, на помолу вароши колонна је дочекана снажном пјешадијском ватром са неколико истакнутих положаја, а нарочито са косе Чобрат, која доминира ужом околином и затвара Ђаковицу са западне стране. Колонна се развила у борбени поредак и прешла у напад. На Чобрат је упућен Велички батаљон Горњовасојевићке бригаде, са задатком да овлада тим положајем.⁴³⁹ Истовремено су од правца Призрена извршили напад на Ђаковицу дјелови Дринске дивизије другог позива, са пуковником Пауновићем. Послије незнатног отпора, непријатељ је, око 17 часова напустио варош и повукао се пут Краснића. Црногорска и српска војска истовремено су ушле у Ђаковицу. У борби за ослобођење Ђаковице Горњовасојевићка

⁴³⁵ М. Ђуришић, н.д., 217.

⁴³⁶ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 22. октобра 1912.

⁴³⁷ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 22. октобра 1912.

⁴³⁸ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 22. октобра 1912.

⁴³⁹ В. М. Бојовић, н.д., 71.

и Колашинска бригада имале су само једног рањеног војника, док су Турци имали 15 убијених и 2 заробљена.⁴⁴⁰ Одмах послије уласка у варош бригадир Вешовић је поставио страже и истакао црногорске заставе пред касарном, поштом, телеграфом, ућуметом, царинарницом и другим важнијим надлештвима.⁴⁴¹ Он је такође именовао обласног управитеља, предсједника обласног суда и шефа полиције у Таковици.⁴⁴²

Међутим, чињеница да су црногорске и српске јединице једновремено ослободиле Таковицу дала је повода извјесним размрицама око војне и административне надлежности у ослобођеном мјесту. Пуковник Пауновић рачунао је да су повријеђена његова права, па је између њега и бригадира Вешовића дошло до спора око тога ко има прече право да поставља власти и заводи ред у Таковици. Пауновић је заступао мишљење да је једино он надлежан за то, с обзиром да командује дивизијом и да је старији по чину, јер бригадирски чин, како је образлагао, не одговара ни чину потпуковника у српској војсци. Он се позивао и на наређење које је наводно у том смислу имао од своје команде. Бригадир Вешовић, иако није имао никаквог упутства о томе како да поступи, остао је упоран. Тек послије дуже препирке он је пристао да пуковник Пауновић именује предсједника општине у Таковици, док је остала права задржао за себе. Спорна питања, међутим, тиме нијесу ријешена. Исте ноћи послије ослобођења Таковице, када је дошло до спора између бригадира Р. Вешовића и пуковника Пауновића, српске патроле уклониле су црногорску стражу из телеграфске станице и поставиле своју. Долазило је и до других, истина ситних, инцидентата у току ноћи. Плашећи се крупнијих нередa, бригадир Вешовић је 5. новембра јавио команданту Источног одреда да „србијанска војска пошто-пото хоће да ми одузме сва државна надлештва“, па с тим у вези додаје: „Мени се овако није могуће држати што се неће изродити какав скандал, те Вас уљудно молим да изволите или доћи или да се мичем одавде“.⁴⁴³

Бригадир Вукотић, који је био већ на путу за Таковицу кад је добио ово обавјештење, наредио је Р. Вешовићу 6. новембра да држи страже тамо гдје су раније биле постављене и именује чиновнике по својој увиђавности, а да „са српским командантом будете веома љубазни и разложни док ја дођем“. Ј. Вукотић у наредби даље истиче да је већ постигао договор о Таковици са командантом Ибарске војске генералом Михаилом Живковићем, са којим се раније састао у Пећи, о чему је пуковника Пауновића требало обавијестити.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 22. октобра 1912.

⁴⁴¹ Исто; Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 23. октобра 1912.

⁴⁴² Р. Вешовић — Ј. Вукотићу 23. октобра 1912.

⁴⁴³ Исто.

⁴⁴⁴ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 24. октобра 1912.

Прве везе између српске и црногорске војске у Метохији успостављене су 1. новембра, сјутрадан по ослобођењу Пећи. Тога дана је упутио писмо бригадиру Вукотићу поручник Алекса Жујовић, командир једне извиђачке коњичке патроле Ибарске војске, која је била стигла до Девича. Жујовић је упознао команданта Источног одреда са дотадашњим успјесима српске војске и њеним правцима наступања. Он је молио бригадира Вукотића да га обавијести о даљим покретима црногорске војске кроз Метохију.⁴⁴⁵ Истог дана је бригадир Ј. Вукотић путем депеше јавио генералу Михаилу Живковићу у Митровицу да је црногорска војска ослободила Пећ са околином. Послије тог обавјештења, 3. новембра дошли су у Пећ помоћник начелника штаба Ибарске војске мајор Милутин Лазаревић и поручник А. Жујовић са 25 коњаника и састали се са црногорском војском.⁴⁴⁶ Истог дана предвече тамо је приспио послије „веома форсираних маршева од Митровице“ и генерал Михаило Живковић са два коњичка ескадрона. Међу његовом пратњом налазио се и бивши митрополит рашко-призренски Никифор, што је код Црногораца изазвало извјесну сумњу и подозрење.⁴⁴⁷ Будући да је командант Ибарске војске касно стигао, бригадир Вукотић се састао са њим тек сјутрадан у Пећи. Они су се споразумјели да заједничким снагама наступају 5. новембра ка Ђаковици, јер се још није имало обавјештење да је она ослобођена.⁴⁴⁸ У вези са тим договором, 5. новембра отпочело је наступање ка Дечанима и Ђаковици. У Пећи је остала посада од два батаљона са једним водом топова.⁴⁴⁹

Главнина Источног одреда наступала је тога дана у следећем распореду: Липовски батаљон са пионирском четом и водом брзометних топова образовао је претходницу, коју је предводио поручник Васо Дожић. Њен је задатак био да се у десет часова крене из бивака код Пећи преко Бијелог Поља на Дечане и успостави везу са Горњовасојевићком и Колашинском бригадом, јер се претпостављало да се те двије бригаде налазе недалеко од Дечана. Главнину, којом је командовао бригадир Ј. Адић, сачињавали су Ускочки, Планиношевски и Жупошевски батаљон Дурмиторске бригаде, четири батаљона Дољовасојевићке бригаде (без једне чете), брдска батерија и вод пољских топова. Једна чета Доњовасојевићке бригаде налазила се у заштитници и обезбјеђењу ко-

⁴⁴⁵ А. Жујовић — Ј. Вукотићу 18. октобра 1912; М. Ђуришић, н.д., 218.

⁴⁴⁶ Ј. Вукотић — краљу Николи 21. октобра 1912.

⁴⁴⁷ Види: М. Ђуришић, н.д., 218. — Бригадир Ј. Вукотић редовно је извјештавао краља Николу о везама са српском Ибарском војском. Долазак бившег рашко-призренског митрополита у Пећ пропратио је у једном извјештају са: „али се овај љуто вара“ (Ј. Вукотић — краљу Николи 21. октобра 1912).

⁴⁴⁸ Ј. Вукотић — краљу Николи 22. октобра 1912; М. Ђуришић, н.д., 219.

⁴⁴⁹ Ј. Вукотић — краљу Николи 23. октобра 1912. — Касније је посада у Пећи ојачана Језеро-шаранским батаљоном, који је упућен за Метохију послије ослобођења Пљеваља (Ј. Вукотић — М. Вожовићу 26. октобра 1912).

море.⁴⁵⁰ Српске јединице са генералом Живковићем нешто касније су пошле из Пећи и оне су се кретале као посебна колона, независно од црногорске војске.⁴⁵¹

Главнина Источног одреда стигла је до ноћи у Дечане. Ту се сазнало да су Горњовасојевићка и Колашинска бригада са дјеловима Дринске дивизије већ ослободиле Таковицу.⁴⁵² Покрет је настављен рано сјутрадан, у нешто измијењеном распореду.⁴⁵³ Око 11 часова бригадир Вукотић са главнином Одредом стигао је у Таковицу. Он је обавијестио краља Николу из Таковице о затеченом стању и мјерама које је прије његовог доласка спровео бригадир Вешовић, нарочито у погледу постављања власти. Бригадир Вукотић је такође упознао краља да очекује скори долазак генерала Живковића и да се нада да ће се са њим „за све споразумјети“ и да ће „варош Такову морати оба држати“, пошто су је „војске једновремено узеле“.⁴⁵⁴

У међувремену, у Таковицу је пристио генерал М. Живковић, који је као најстарији официр примио дужност команданта мјеста. Он се у Таковици састао са бригадиром Вукотићем. На том састанку постигнут је споразум о размјештају и дужностима српских и црногорских јединица које ће остати као посада у Таковици и њеној околини. Поводом тога, М. Живковић је 7. новембра издао наредбу обавезну и за српске и црногорске трупе на подручју ђаковичке нахије. Том наредбом одређена су мјеста логоровања, додијелени положаји које је требало обезбијевати и разграничене зоне у вези с разоружањем непријатељски расположеног становништва. Утврђена је и надлежност полицијских, војних и других власти зависно од припадајућих рејона. По тој наредби, гранична линија повучена је ријеком Креном, која протиче кроз Таковицу.⁴⁵⁵ У вези са договором, црногорске јединице повукле су се на лијеву обалу ријеке, а српске су остале на десној. Истог дана бригадир Вукотић је наредио да се Полимски батаљон, који се налазио на десној обали ријеке, премјести у додијелени му рејон.⁴⁵⁶ Слично су урадиле и српске јединице. Тиме је углавном прекинут спор који су последице ослобођења Таковице изазвали пуковник Пауновић и бригадир Р. Вешовић.

Истог дана када је постигнут договор са генералом Живковићем, бригадир Ј. Вукотић је формирао у Таковици обласну управу, управу жандармерије и управу полиције. Посебном наредбом за обласног управитеља постављен је Јеврем Бакић, а за

⁴⁵⁰ Заповијест Команданта Источног одреда, без датума.

⁴⁵¹ Генерал М. Живковић — Ј. Вукотићу 23. октобра 1912.

⁴⁵² Ј. Вукотић — краљу Николи 23. октобра 1912.

⁴⁵³ Заповијест Команданта Источног одреда бр. 13, без датума.

⁴⁵⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 24. октобра 1912.

⁴⁵⁵ Наредба ген. М. Живковића бр. 1 од 25. октобра 1912; Види: М.

Ђуришић, н.д., 220 и даље.

⁴⁵⁶ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 25. октобра 1912.

секретаре Милан Лабовић и Радоје Радевић. За писаре управе именовани су Обрен Радуновић и Мираш Раичевић. За команданта жандармерије постављен је Сава Мемедовић, са Михаилом Божовићем и Драгутином Микетићем као секретарима. За шефа полиције дошао је поручник Периша Лекић. За жандармеријску и полицијску службу ангажовано је 150 пробраних војника.⁴⁵⁷ Такође је формирана мјесна интендантура за снабдијевање црногорске посаде у Баковици. Њу су сачињавали: Милија Ђулафић, Радуре Ивановић, Димитрије Николић, поп Богдан Лалевић, Тодор Лекић, Милош Бакић, Радоје Поповић, Новица Поповић, Радомир Павићевић, Петар Цалић и Мијат Радовић.⁴⁵⁸

Наредних неколико дана главнина Источног одреда задржала се у Баковици, гдје се радило на разоружању дијела муслиманског и католичког живља који је показивао нелојалност према новој управи. Упоредо са тим радило се и на нормализовању прилика и завођењу редовног живота. Послови су се одвијали доста ужурбано, јер се очекивао скори одлазак главнине Источног одреда из Метохије на Скадар, који су Турци и даље упрно бранили.

Ослобођењем Баковице постигнут је војнички и политички циљ Црне Горе у Метохију. То је била најистуренија тачка до које је допрла црногорска војска у рату са Турском 1912. године. Метохија уопште, а посебно ђаковичка нахија, била је насељена углавном муслиманским становништвом. Баковица са околином бројала је тада 71.839 становника; од њих 10554 католика, свега 687 православних, а остало су чинили муслимани.⁴⁵⁹ Такав састав становништва условљавао је да се у Баковици остави доста снажна црногорска посада, знатно бројнија него у било којем другом мјесту у ослобођеним крајевима у Санџаку и Метохији, када је главнина Источног одреда по наређењу краља Николе последије ослобођења Баковице добила наређење да иде за Скадар. Ослобођењем Баковице и сусретом српске и црногорске војске завршено је ослобођење Метохије. Тиме се завршава и оперативна улога Источног одреда. С тим у вези краљ Никола је 6. новембра писао, поред осталог, бригадиру Вукотићу: „Заузећем Баковице с једне стране, а с друге заузећем Призрена од стране Србије и почем сте се срећно ручили на та два мјеста ти немаш куд даље продирати“.⁴⁶⁰ Краљ даље захтијева да се један дио одреда одмах упуту у помоћ опсади Скадра. На крају наред-

⁴⁵⁷ Наредба Команданта Источног одреда од 25. октобра 1912.

⁴⁵⁸ Исто.

⁴⁵⁹ С. Ј. Мемедовић, Статистички извјештај о броју становништва у Баковичкој нахији од 18. децембра 1912. (Извод из турских књига).

⁴⁶⁰ Краљ Никола — Ј. Вукотићу 6. новембра 1912.

море.⁴⁵⁰ Српске јединице са генералом Живковићем нешто касније су пошле из Пећи и оне су се кретале као посебна колона, независно од црногорске војске.⁴⁵¹

Главнина Источног одреда стигла је до ноћи у Дечане. Ту се сазнало да су Горњовасојевићка и Колашинска бригада са дјеловима Дринске дивизије већ ослободиле Ђаковицу.⁴⁵² Покрет је настављен рано сјутрадан, у нешто измијењеном распореду.⁴⁵³ Око 11 часова бригадир Вукотић са главнином Одред стигао је у Ђаковицу. Он је обавијестио краља Николу из Ђаковице о затеченом стању и мјерама које је прије његовог доласка спровео бригадир Вешовић, нарочито у погледу постављања власти. Бригадир Вукотић је такође упознао краља да очекује скори долазак генерала Живковића и да се нада да ће се са њим „за све споразумјети“ и да ће „варош Ђакову морати оба држати“, пошто су је „војске једновремено узеле“.⁴⁵⁴

У међувремену, у Ђаковицу је пристигло генерал М. Живковић, који је као најстарији официр примио дужност команданта мјеста. Он се у Ђаковици састао са бригадиром Вукотићем. На том састанку постигнут је споразум о размјештају и дужностима српских и црногорских јединица које ће остати као посада у Ђаковици и њеној околини. Поводом тога, М. Живковић је 7. новембра издао наредбу обавезну и за српске и црногорске трупе на подручју ђаковичке нахије. Том наредбом одређена су мјеста логоровања, додијељени положаји које је требало обезбијевати и разграничене зоне у вези с разоружањем непријатељски расположеног становништва. Утврђена је и надлежност полицијских, војних и других власти зависно од припадајућих рејона. По тој наредби, гранична линија повучена је ријеком Креном, која протиче кроз Ђаковицу.⁴⁵⁵ У вези са договором, црногорске јединице повукле су се на лијеву обалу ријеке, а српске су остале на десној. Истог дана бригадир Вукотић је наредио да се Полимски батаљон, који се налазио на десној обали ријеке, премјести у додијељени му рејон.⁴⁵⁶ Слично су урадиле и српске јединице. Тиме је углавном прекинут спор који су последије ослобођења Ђаковице изазвали пуковник Пауновић и бригадир Р. Вешовић.

Истог дана када је постигнут договор са генералом Живковићем, бригадир Ј. Вукотић је формирао у Ђаковици обласну управу, управу жандармерије и управу полиције. Посебном наредбом за обласног управитеља постављен је Јеврем Бакић, а за

⁴⁵⁰ Заповијест Команданта Источног одреда, без датума.

⁴⁵¹ Генерал М. Живковић — Ј. Вукотићу 23. октобра 1912.

⁴⁵² Ј. Вукотић — краљу Николи 23. октобра 1912.

⁴⁵³ Заповијест Команданта Источног одреда бр. 13, без датума.

⁴⁵⁴ Ј. Вукотић — краљу Николи 24. октобра 1912.

⁴⁵⁵ Наредба ген. М. Живковића бр. 1 од 25. октобра 1912; Види: М. Буришић, н.д., 220 и даље.

⁴⁵⁶ Ј. Вукотић — Р. Вешовићу 25. октобра 1912.

секретаре Милан Лабовић и Радоје Радевић. За писаре управе именовани су Обрен Радуновић и Мираш Раичевић. За команданта жандармерије постављен је Сава Мемедовић, са Михаилом Божовићем и Драгутином Микетићем као секретарима. За шефа полиције дошао је поручник Периша Лекић. За жандармеријску и полицијску службу ангажовано је 150 пробраних војника.⁴⁵⁷ Такође је формирана мјесна интендантура за снабдијевање црногорске посаде у Таковици. Њу су сачињавали: Милија Ђулафић, Радуле Ивановић, Димитрије Николић, поп Богдан Лалевић, Тодор Лекић, Милош Бакић, Радоје Поповић, Новица Поповић, Радомир Павићевић, Петар Цалић и Мијат Радовић.⁴⁵⁸

Наредних неколико дана главнина Источног одреда задржала се у Таковици, гдје се радило на разоружању дијела муслиманског и католичког живља који је показивао нелојалност према новој управи. Упоредо са тим радило се и на нормализовању прилика и завођењу редовног живота. Послови су се одвијали доста ужурбано, јер се очекивао скори одлазак главнине Источног одреда из Метохије на Скадар, који су Турци и даље упрно бранили.

Ослобођењем Таковице постигнут је војнички и политички циљ Црне Горе у Метохију. То је била најистуренија тачка до које је допрла црногорска војска у рату са Турском 1912. године. Метохија уопште, а посебно ђаковичка нахија, била је насељена углавном муслиманским становништвом. Таковица са околином бројала је тада 71.839 становника; од њих 10554 католика, свега 687 православних, а остало су чинили муслимани.⁴⁵⁹ Такав састав становништва условљавао је да се у Таковици остави доста снажна црногорска посада, знатно бројнија него у било којем другом мјесту у ослобођеним крајевима у Санџаку и Метохији, када је главнина Источног одреда по наређењу краља Николе после ослобођења Таковице добила наређење да иде за Скадар. Ослобођењем Таковице и сусретом српске и црногорске војске завршено је ослобођење Метохије. Тиме се завршава и оперативна улога Источног одреда. С тим у вези краљ Никола је 6. новембра писао, поред осталог, бригадиру Вукотићу: „Заузећем Таковице с једне стране, а с друге заузећем Призрена од стране Србије и почем сте се срећно ручили на та два мјеста ти немаш куд даље продирати“.⁴⁶⁰ Краљ даље захтијева да се један дио одреда одмах упуту у помоћ опсади Скадра. На крају наред-

⁴⁵⁷ Наредба Команданта Источног одреда од 25. октобра 1912.

⁴⁵⁸ Исто.

⁴⁵⁹ С. Ј. Мемедовић, Статистички извјештај о броју становништва у Таковичкој нахији од 18. децембра 1912. (Извод из турских књига).

⁴⁶⁰ Краљ Никола — Ј. Вукотићу 6. новембра 1912.

бе посебно је похваљен „мудри и јуначки поход“ Источног одреда, који ће имати „мјесто лијепо у историји овог рата“.⁴⁶¹

Упркос слабој опреми војске, њеној великој преморености и веома важним пословима које је требало обавити прије него напусти Метохију, командант одреда почео је вршити припреме за покрет дијела трупа ка Скадру. 11. новембра он је издао наредбу којом се одређује састав и јачина црногорских посада у појединим мјестима Метохије. За посаду у Ђаковици остављена је Горњовасојевићка бригада, са бригадиром Р. Вешовићем као командантом посаде а уједно и командантом мјеста. У Ђаковци су задржане у посади и неке српске јединице.⁴⁶² Истом наредбом за посаду у пећкој нахији остављен је Језеро-шарански батаљон Дурмиторске бригаде и један батаљон Доњовасојевићке бригаде са Ј. Пламенцом као командантом мјеста и посаде. За Дечане је такође предвиђена посада од једне чете, не рачунајући 40 војника из Горњовасојевићке бригаде који су се од раније налазили у томе мјесту. Дужност команданта гарнизона у Дечанима повјерена је била Гавру Протићу.⁴⁶³ За команданта оба војна округа — пећког и ђаковичког — постављен је бригадир војвода Лакић Војводић.⁴⁶⁴ Доњовасојевићка бригада без једног батаљона одређена је за посаду у Рожајама и Беранама, са А. Цемовићем као командантом округа.⁴⁶⁵

Једанаестог новембра Колашинска и Дурмиторска бригада без једног батаљона са командантом одреда кренуле су у складу са поменутиим наређењем краља Николе из Метохије ка Скадру.⁴⁶⁶ Пољски батаљон Колашинске бригаде и Прошћенски устанички батаљон такође су добили наређење да из Бијелог Поља иду ка Подгорици и Скадру, гдје су касније ушли у састав своје бригаде.⁴⁶⁷

Коначно, двадесетог новембра 1912. године, послије изузетних напора везаних за тешко проходно земљиште и ријетко непогодне временске прилике, Источни одред црногорске војске стигао је у Груду под опсједнутим Скадром, гдје је одушевљено дочекан и поздрављен топовским плотунима од стране Зетског одреда, у чији је састав ушао истога дана. Тиме се завршила његова историјска улога као самосталне јединице.

⁴⁶¹ Исто; М. Ђуришић, н.д., 232—233.

⁴⁶² Наредба Команданта Источног одреда бр. 1 од 28. октобра 1912; Наредба Команданта Одрода од истог дана.

⁴⁶³ Наредба Команданта Источног одреда бр. 1, 28. октобра 1912.

⁴⁶⁴ Исто; Види: М. Ђуришић, н.д., 233—234.

⁴⁶⁵ Ј. Вукотић — А. Цемовићу 28. октобра 1912; Ј. Вукотић — А. Цемовићу 3. новембра 1912,

⁴⁶⁶ Заповијест Команданта Источног одреда бр. 14 од 28. октобра 1912.

⁴⁶⁷ М. Ђуришић, н.д., 234.

Како се из изложеног види, операције Источног одреда црногорске војске у Санџаку, Горњем Полимљу и Метохији завршене су за релативно кратко вријеме. Оне су трајале од 9. октобра до 4. новембра, када је пала Ђаковица, посљедње турско упориште у Метохији. За то вријеме Одред је постигао крупне успјехе, који су за Црну Гору били веома значајни и велики. Они су били утолико значајнији што су постигнути на земљишту које је трајно остало Црној Гори, све до краја њене независности. Уједно, то је био најкрупнији успјех који је она постигла у првом балканском рату (изузев незнатног проширења према Скадру, Црна Гора у овом рату није имала других земљишних добитака). Захваљујући њему, она се домогла релативно плодног земљишта у дијелу Санџака, а нарочито оног у Метохији, што је за њен привредни опстанак било од посебног значаја.

Од почетка па до краја операција на сјеверу и сјевероистоку, управо све до сусрета са српском војском у Санџаку и код Ђаковице, односно до дана када се завршавају војна дејства на овом простору, Источни одред држао је у својим рукама сигурну иницијативу и ни на једном дијелу фронта, упркос његовој великој растегнутости и надмоћности турске војске, није дошло до попуштања и узмицања. Бригадир Ј. Вукотић, који је предводио Источни одред, обавио је додијелени му задатак на задовољавајући начин и тиме оправдао ранији глас који је имао у црногорској војсци.

Његова смјела и оригинална идеја да нападне Беране преко Бијелог Поља могла је у почетку изгледати помало чудна и нереална. Међутим, развој догађаја на бојишту показао је њену потпуну исправност и изврсну претпоставку команданта одреда о стању и могућностима своје и непријатељске војске. Своју замисао о правцима дејства генерал Вукотић досљедно је спровео, и тиме убрзао распад турског фронта у Санџаку и Доњим Васојевићима, без чега се није могло ни помишљати на продор ка Метохији.

Овдје свакако треба истаћи и изванредно држање и улогу коју је одиграла Горњовасојевићка бригада код Плава и Гусиња у вријеме док се главнина Одреда борила за Бијело Поље, Горњи Бихор и Беране. Поред извршења основног задатка — да чврсто држи границу и не дозволи продор непријатеља од Плава, Гусиња и Чакора ка Андријевици, ако то овај покуша — ова је бригада успјела да ликвидира сва непријатељска упоришта на том правцу и одбаци турску војску ка Ругови и Дечанима прије него је главнина Одреда стигла на превоје који воде за Метохију у циљу њеног ослобођења. Захваљујући томе, Источни одред је могао да без задржавања, и поред непријатељског противнапада од 22. октобра код Чакора и Мокре, предузме наступање ка Пећи и Метохији.

За све вријеме непријатељстава у Санцаку и Метохији, бригадир Вукотић је показивао потребну опрезност и обазривост и изванредан смисао за добру процјену. Ипак се чини да се у Пећи задржао много дуже него што је стварна ситуација у Метохији налагала, Истина, постајали су за то одређени разлози, везани за разоружање дијела неразоружаног становништва у пећкој области, вијести да Турци гомилају велику војску код Дечана и Јуника, као и увјерење да позадина није посве пацифицирана и да постоји могућност побуна и слично. Стога је бригадир Вукотић одлагао у Пећи час покрета кроз Метохију ка Ђаковици. Чак и кад су ослобођени Дечани и када је бригадир Вешовић преклињао команданта одреда да се иде напријед, он је и даље зазирао и отезао полазак. Покрет је услиједио тек после ослобођења Ђаковице, премда се у штабу одреда у вријеме његовог планирања није о томе знало.

У историјској науци није дозвољено закључивање на основу размишљања: „Шта би било да је било“, али да је бригадир Ј. Вукотић благовремено, бар други или трећи дан после ослобођења Пећи, усмјерио даљи покрет кроз Метохију, за шта су услови постојали, црногорска војска би вјероватно сама ослободила Ђаковицу и тиме избјегла касније непријатности које је имала са српским трупама у спору за ово мјесто.

И поред овог незнатног пропуста, који је сасвим нормалан и допустив у ратним условима, Источном одреду црногорске војске и његовом команданту мора се одати велико признање. Он је био човјек који ништа није хтио препустити случају и неизвјесности. Сваку акцију предузимао је тек онда када је постојала вјероватноћа да ће је успјешно привести крају и сигурно ријешити у своју корист. Тако је радио и овом приликом. Резултати таквога рада били су велики. Источни одред, под командом бригадира Вукотића, за свега 27 дана ослободио је пространа подручја у Санцаку, Горњем Полимљу и Метохији, и тиме значајно увећао територију до тада малене и сиромашне Црне Горе. Поред великог броја села, у ослобођеним крајевима налазило се близу десетак већих насеља која су имала карактер вароши и управних центара, од којих су нека била много већа и развијенија и од највећих које је Црна Гора до тада имала у својој граници. То је било од изузетног значаја за њен даљи економски, политички и културни раст, упркос тежини скорих и неизвјесних догађаја којима се ишло у сусрет и који су је лишили независног политичког живота.

Pavle MILOŠEVIĆ

OPÉRATIONS DU DÉTACHEMENT D'EST DE L'ARMÉE
MONTÉNÉGRINE AU SANDJAK- HAUT POLIMLJE ET EN
MÉTOCHIE EN 1912

R é s u m é

Dans la guerre contre les Turcs en 1912 le Monténégro avait les plans de se procurer Scutari et la partie de l'Albanie du nord plutôt que de s'élargir au Sandjak et Métochie. C'était la raison que la majorité de son armée fut envoyée à Scutari et seulement un tiers au Sandjak et Métochie qui était connu sous le nom le Détachement d'est. Au concours de différentes circonstances le Monténégro dans cette guerre n'a pas atteint le but désirable en Albanie, tandis que son Détachement au Sandjak et Métochie a réussi de libérer une grande territoire et, de cette manière, élargir les frontières du Monténégro.

Le dévouement du Détachement d'est était très difficile parce que ces deux provinces étaient défendues par une grande et nombreuse armée turque. A côté cela, le Détachement était obligé d'opérer sur une longue ligne de front: de Pljevlja jusqu'à Plav et Gusinje, ce qui, en grande mesure, affaiblissait sa force de frappe. Le commandant du Détachement, ayant pleine liberté d'action, des raisons tactiques, a décidé d'acheminer l'action principale à travers Mojkovac et Bijelo Polje vers Berane pour pouvoir menacer l'arrière et le flanc turc. En ce temps deux contingents séparés étaient encore aux ailes — un près de Plav et Gusinje, l'autre en direction de Pljevlja. Ils ellangissaient l'attaque générale.

Le gros du Détachement d'est a réussi de réaliser pour peu de temps son premier but et de libérer Mojkovac, Šahovići, Bijelo Polje et Berane. Après la libération de ces lieux, la groupation générale du Détachement est sorti sur le Haut Lim et s'est mis en possibilité de continuer la campagne vers la Métochie et de libérer Plav et Gusinje. L'armée turque fut repoussée à travers Rugova et Dečanska Bistrica vers la Métochie.

Quand la majorité du Détachement c'était concentrée dans la région de Čakor et Mokra, les Turcs ont essayé d'interpréter une contre-offensive dépourvue, mais sans succès. De cette façon les Turcs ont perdu la dernière possibilité de défendre la Métochie et continuerent de se retirer vers Peć. Le Détachement a continué de les poursuivre en trois colonnes. Une se dirigeait à travers Rožaji vers Peć, l'autre à travers Bogićevica vers Dečani et la troisième, principale, dégageait le défilé de Rugova en s'approchant à Peć. Quand les premières parties du Détachement se sont approchées à Peć, cette ville est capitulée sans lutte. Quelques jours après, Dečani étaient libérés et toutes les forces se sont dirigées à Djakovica qui fut libérée le 4 novembre en collaboration avec l'armée serbe.

C'était l'ultime point en Métochie jusqu'à laquelle l'armée monténégrine était atteinte.

Après la libération de Djakovica et les contacts avec l'armée serbe les opérations du Détachement d'est en Sandjak et Métochie étaient terminées. A l'ordre du Roi Nikolas le Détachement est rentré à travers Gusinje et Cijevna et inclu en formation du Détachement de Zeta qui attaquait Scutari, et de telle manière il est cessé d'agir comme la formation indépendante.